F555

tiszatáj

62. ÉVFOLYAM

Az élet mestersége
(olasz irodalmi összeállítás)

Indro Montanelli,
Cesare Pavese,
Sárközy Péter,
Gian Paolo Marchi,
Pálmai Nóra,
Mario Rigoni Stern,
Pál József

Péter László
Juhász Gyuláról

Diákmelléklet:
N. Horváth Béla
az Ódáról

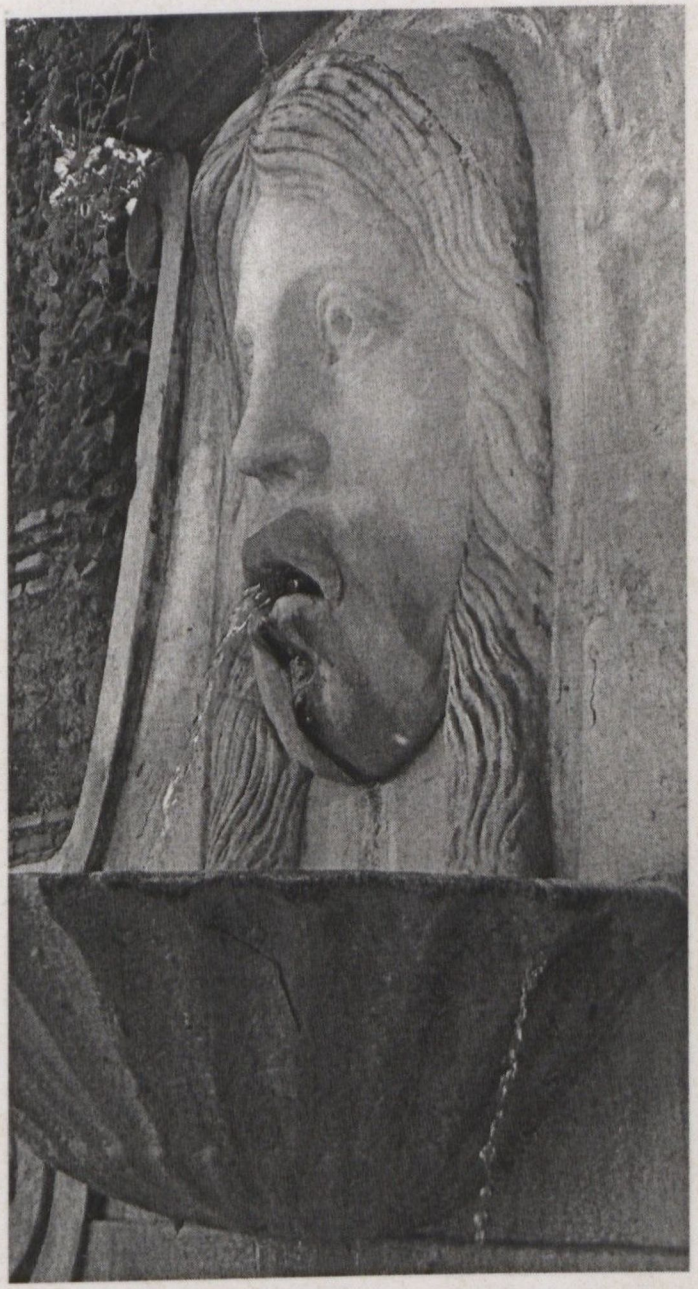

4

2008. április

tiszatáj

IRODALMI FOLYÓIRAT

Főszerkesztő:
OLASZ SÁNDOR

Szerkesztő:
HÁSZ RÓBERT

A szerkesztőség tagjai:

ANNUS GÁBOR
(művészeti szerkesztő)

DOMÁNYHÁZI EDIT
(nyelvi lektor)

HAJÓS JÓZSEFNÉ
(szerkesztőségi titkár)

---

tiszatáj

Megjelenteti a Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma
a Csongrád Megyei Önkormányzat, Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata,
a József Attila Alapítvány és
a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
Nemzeti Kulturális Alap
támogatásával.

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG MINISZTÉRIUMA

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Felelős kiadó: Tiszatáj Alapítvány.
Szedés, tördelés: Tiszatáj Alapítvány.
A lapot nyomja: Garmond 2000 Kft., Szeged.
Felelős vezető: Kinyik Erika.

Internet: **www.tiszataj.hu** e-mail: **tiszataj@tiszataj.hu**

Szerkesztőség: 6741 Szeged, Rákóczi tér 1. Tel. és fax: (62) 421-549. Levélcím: 6701 Szeged, Pf. 149.
Terjeszti: Lapker (Magyar Lapterjesztő Rt.)
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága 1008. Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 303-3440
További információ: 06 80/444-444
Egyes szám ára: 450 forint.
Előfizetési díj: negyedévre 1200, fél évre 2400, egész évre 4800 forint.

ISSN 0133 1167

Tartalom

LXII. ÉVFOLYAM, 4. SZÁM

2008. ÁPRILIS

Az élet mestersége – olasz irodalmi összeállítás

INDRO MONTANELLI: Az álmok hajnalban meghalnak (színmű két felvonásban) *Parcz Ferenc* fordítása 3

Itáliában található utcák és terek az 1956-os magyar szabadságharc emlékére 39

Az élet mestersége (Részletek Cesare Pavese naplójából) *Pálmai Nóra* fordítása 40

CESARE PAVESE: Olyan föld vagy, amelynek; Faragott kő az arcod; Nem ismered a dombot; Mint aki tengerekről; És akkor mi gyávák; Mert föld vagy és halál vagy; In the morning you always come back; The cats will know (*Lőrinczi László* fordításai) 44

SÁRKÖZY PÉTER: A budapesti Dante-kódex fotó-reprodukciós „kritikai" kiadása 51

GIAN PAOLO MARCHI: A fejedelem és az irodalom (Írás és hatalom az olasz irodalomban) *Szilágyi Annamária* fordítása 55

PÁLMAI NÓRA: Asiagótól a Don-kanyarig – és vissza (Mario Rigoni Stern, a kortárs olasz irodalom legcsendesebb főszereplője) 64

MARIO RIGONI STERN: Őrmester a hóban (Az oroszországi visszavonulás emlékei – részletek) *Pálmai Nóra* fordítása 69

PÁL JÓZSEF: Kísérletek egy európai irodalmi kánon létrehozására 72

ÖRÖKSÉG

PÉTER LÁSZLÓ: Epifánia (Juhász Gyula versének születése) 79

BÍRÓ-BALOGH TAMÁS: Tollvonások (Móra, Sík, Buday, Mészöly) 866

KRITIKA

LABÁDI GERGELY: Magyarok, akik/re... 103

KABDEBÓ TAMÁS: A székelyekről 107

KOLLÁR ÁRPÁD: Ez vagy valami, vagy nem... (Az ellentétes sztereotípiák [székely]regénye) 109

KATONA ESZTER: „S a gyászos szél örökké reszket az olajfák közt" (Jánosi Zoltán: La acogida de Federico García Lorca en Hungría [Federico García Lorca magyarországi fogadtatása]) 115

PINTÉR M. LAJOS: Túl a mítoszon (1956 olasz és magyar szemmel) 120

Szerkesztői asztal ..... a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

OLASZ ATTILA fényképei a címlapon, a 62., 67. és a 113. oldalon

DIÁKMELLÉKLET

N. HORVÁTH BÉLA: A szerelem nyelve(i)
(József Attila: Óda)

INDRO MONTANELLI

Az álmok hajnalban meghalnak

(SZÍNMŰ KÉT FELVONÁSBAN)

Szereplők:

ETEL	55 éves
ANNA, a lánya	20 éves
ALBERTO, újságíró	35–40 éves
ANDREA (ANDRÁS), újságíró	45 éves
SERGIO, újságíró	30 éves
GIANNI, újságíró	55 éves
FRANCO, újságíró	28 éves

I. FELVONÁS

Szoba a Duna Szálló hatodik emeletén.

Sötét van. Amikor világosodni kezd, egy ideiglenesen hálóteremmé alakított tágas szobát látunk, a hátsó falra merőlegesen négy tábori ágyat; kettő balra, kettő jobbra helyezkedik el a szemközti üvegablaktól, melyen át csak a tetők és az ólmos égbolt látható. Minden ágy fölött egy zsák, szögre akasztva, mint a katonáknál. Jobb oldalt két ajtó; a hátsó folyosóra, az innenső a fürdőszobába nyílik. A bal oldali falon egy másik ajtó, mely egy kis szobába vezet. A hátsó falnál, a sarokban vaskályha. Középen hosszú asztal, rajta írógépek, telefon, rádió, szétszórt papírlapok, csészék, poharak, egy kávéfőző, spiritusz, üvegek, alumínium tányérok, egy tál alma. Néhány szék, néhány lerobbant fotel, egy nagy tükrös fésülködő asztal. Ruhák, kabátok lógnak a falifogasokon. A szálloda túlzsúfolt, és lehetőség szerint el kellett helyezni a vendégeket.

Amikor fölmegy a függöny, minden sötét és kint esik a hó. Andrea, Alberto, Franco és Gianni félmeztelenül katonai pokrócokba bugyolálva alszik, halk horkolás hallatszik, Gianni magához szorítja fotós felszerelését. A tejszerű szürkeségbe villámszerű fény hasít, és előbb gyenge, tompa, majd egyre erősebb dörgés kíséri. Andrea fölébred. Látjuk, ahogy fölül az ágyban, még bambán és értetlenül néz, majd föláll, odamegy az ablakhoz és kinéz. Kis idő elteltével

* © Eredi Indro Montanelli

1. jelenet

Alberto, Andrea, Franco, Gianni

ANDREA: *(halkan, lehúzva róla a takarót)* Gianni!... Héj, Gianni!...

GIANNI: *(álmosan)* Hee!

ANDREA: Ébredj!...

GIANNI: Mi van?

ANDREA: Hallgasd csak! *(Kinyitja az ablakot. Halk, távoli dörgés hallatszik.)*

GIANNI: Dörög az ég?!

ANDREA: Hogy dörögne az ég akkor, amikor havazik?

GIANNI: Havazik!?... *(Fölkel és kihajol az ablakon)* Zum Teufel!

ANDREA: Mit gondolsz, mi ez?

GIANNI: És te?

ANDREA: Ki tudja?! *(Odalép a jobb oldali ajtóhoz, kinyitja, hallgatózik)* Hallod azokat ott lenn? Még mindig mulatnak.

GIANNI: És mindig arra az átkozott dalra. Mindig az az átkozott dal.

ANDREA: Mintha ágyúlövések lennének.

GIANNI: Mi az, hogy lennének? Azok. Az én jó öreg dobhártyáim nem tévednek. Nyolcvannyolcasok. *(Fülel kicsit)* Igen, igen, nyolcvannyolcasok. Mert hogyha mások...

ANDREA: *(fölhúzza és kötözi a cipőjét)* Jó, jó, rendben van, legyenek nyolcvannyolcasok...

GIANNI: Mit csinálsz?

ANDREA: *(tapogatózva keresi a telefont, lekapja a kagylót)* Halló?... Halló!... Etel asszony?... Bocsásson meg... Kapott valami különleges hírt a központi vezetéstől?... Nagyon jó. Nem, nem, semmi. Minden rendben... köszönöm, nagyon köszönöm...

GIANNI: Valami konkrétabbat is kérdezhettél volna tőle...

ANDREA: Minek rémisztgetni másokat, főleg ezt a szegény asszonyt. Tudod, milyen állapotban van. *(Kis idő múlva)* Kapcsoljuk be a rádiót.

GIANNI: Ha mond is valamit, ezen az osztrogót nyelven nem értünk egy kukkot se.

ANDREA: Annyit értünk, hogy beszél, tehát hogy valami súlyos dolognak kell történnie. Mert máskülönben most semmit sem mondana. *(Bekapcsolja, keresi az állomást).*

GIANNI: Tényleg, hány óra van?

ANDREA: *(Odahúzza az órát a rádióhoz)* Tíz perc múlva öt.

GIANNI: Telefonálhatnánk a követségre.

ANDREA: Azok is alszanak. Meg aztán különben is, mit tudnak a diplomaták...

GIANNI: Ez a rádió...

ANDREA: Tök süket *(Két erősebb dörrenés hallatszik)*

GIANNI: Ez biztos, hogy bombázás. És nem is lehet nagyon messze. Harminc–negyven kilométer.

ANDREA: Hol is látta Franco azokat a páncélkocsikat?

GIANNI: A komáromi leágazásnál.

ANDREA: Hány kilométerre van ide?

GIANNI: Harmincnyolc *(gyanakvóan)* Miért?

ANDREA: Nem. Semmi...

Gianni *(sürgetve)* Azt gondolod, hogy...?

ANDREA: *(elveszíti a türelmét)* Mondom, hogy nem gondolok semmit. Csak feltételezem, hogy...

GIANNI: Mit?

ANDREA: Mintha te nem tudnád.

GIANNI: *(kis szünet után)* Nem, nem az lehetetlen!... Hiszen akkor... Nem, ez abszurd!... Már előkészítették az egyezmény aláírását. Ezek nem légből kapott hírek. Hivatalosan bejelentették.

ANDREA: Harmincévi újságíróskodás után te még hiszel a hivatalos közleményekben?! *(rövid szünet)*

GIANNI: *(ijedten)* Azt mondod, hogy átvertek minket?

ANDREA: Nem. De lehet, hogy őket is átverték. Végül is a szokásos technika. Időt nyerni, hitegetni az ellenséget, aztán a végén...

GIANNI: *(odarohan az asztalhoz)* Hívd föl Milánót!

ANDREA: Milánót?

GIANNI: *(ingerülten)* Mondom, hogy hívd föl Milánót...

ANDREA: Várj egy kicsit...

GIANNI: Gyorsan!

ANDREA: Már bocsáss meg...

GIANNI: Gyorsan, mondom... *(odanyomja neki a kagylót)*

ANDREA: *(visszarakja a kagylót a készülékre)* gondolkozzunk egy kicsit. Nyugodj meg! Ezek csak feltételezések...

GIANNI: *(hirtelen gyanakodni kezd)* Minek túlbonyolítani a dolgokat?

ANDREA: Semmi túlbonyolítás. De minek felesleges dolgokat csinálni?

GIANNI: *(dühösen néz rá)* Nem. Te akarod leadni elsőnek a hírt, mi? Lehet, hogy már le is adtad. Nyugodtan mondd csak meg; amíg mi aludtunk, te már beszéltél Milánóval...

ANDREA: Mit beszélsz hülyeségeket?!

GIANNI: Becsületszavadra?

ANDREA: Kibírhatatlan vagy a gyanakvásaiddal. Becsületszavamra.

GIANNI: Becsületszavadra kibírhatatlan vagyok vagy...?

ANDREA: Becsületszavamra, hogy nem telefonáltam.

GIANNI: *(a kagylót Andrea füléhez szorítja)* Akkor hívd... rögtön... sürgősre...

ANDREA: Halló?... Halló, bitte, Graulein, ich müchte mit Mailand sprechen... Sechs drei drei sechs... Schnell, bitte... Sehre schnell... Danke sehr...

GIANNI: *(félig csodálkozva, félig tiszteletel)* Zum Teufel, hát magyarul is tudsz?!... Mit mondott?... Adja a vonalat!?

ANDREA: Megpróbálja.

GIANNI: Mindenképp telefonálnunk kell. Minden áron.

ANDREA: És mit mondunk majd? Nem tudunk még semmit.

GIANNI: A híreket előbb közvetítik és aztán utána járnak...

ANDREA: Hajnali ötkor!... Az újságot már kinyomtatták.

GIANNI: A délutáni számba...

ANDREA: Ma vasárnap van.

GIANNI: *(letörten)* Vasárnap!?... Zum Teufel, igazad van... Vasárnap, november negyedike. Akkor tényleg nincs mit csinálni. Jól kiszúrtak velünk. *(Kis szünet után)* Töröltesd a hívást!

ANDREA: Nem.

GIANNI: Miért?

ANDREA: Így legalább megtudunk valamit. Ha tényleg igaz, amit... akkor az első dolog, hogy elvágják a külföldi vonalakat. Ha sikerül beszélnünk Milánóval, azt jelenti, hogy... *(csörög a telefon)* Halló?... Ja, bitte... Was? Warum, unmöglich? A-le Linien mit Aussland? ... Um wieviel Uhr?... Halb vier?... Nur in der Stadt? ... Ach, so... ja, ja, verstanden... Danke, Fraulein... *(Leteszi a kagylót. Kis szünet.)*

GIANNI: Na?... *(kis szünet)*

ANDREA: Fél négykor megszakadt a külfölddel minden összeköttetés. Csak városi vonal van.

GIANNI: *(felugrik)* Csapdában vagyunk.

ANDREA: Azért ne túlozzunk.

GIANNI: Ne túlozzunk?!... Ezek a lövések, ezek túloznak. Nem hallod? Egyre közelebbről szólnak.

ANDREA: Nyugalom, nyugalom. Legalább mi öregek legyünk nyugodtak. Lehet, hogy másról van szó...

GIANNI: Miről?

ANDREA: Nem tudom. Talán a régi hatalom ellentámadása...

GIANNI: Régi hatalom?! Itt még a fekete piacon se találsz belőlük... Meg különben is, ennyien? Nézz ki az ablakon, mindenütt lőnek. Nyolcvannyolcasok. Most már biztos. Az én öreg dobhártyáim nem csapnak be. Ezek nyolcvannyolcasok.

ANDREA: *(fölugrik)* Jól van na, nyolcvannyolcasok...

GIANNI: *(ő is fölugrik)* Nyugalom!... Nyugodj már meg, az Istenért!... Azt mondod, hogy ne veszítsük el a fejünket, aztán meg...

ANDREA: Igazad van. Bocsáss meg. *(Kis szünet)*

GIANNI: Mit csináljunk?... Fölébresszük ezeket a mormotákat?

ANDREA: Minek? Hagyjuk, hadd aludjanak, amíg lehet. Úgyis fölébresztik őket a tankok.

GIANNI: Telefonáljunk Michelnek?

ANDREA: Mit tudna neked mondani Michel? Annyit tud, amennyit mi.

GIANNI: *(fölugrik)* Akkor szerinted ne csináljunk semmit?

ANDREA: De hát nincs mit csinálni. És még egy jó darabig, sajnos nem is lesz mit. Itt vagyunk, és itt maradunk, amíg...

GIANNI: *(folytatja)* Amíg el nem visznek a rendőrök vagy a sírások... Megmondtam én neked!... Már az első nap megmondtam, hogy ez lesz...

ANDREA: *(a rádió keresőjével babrál)* Nem te küldted véletlenül a legoptimistább tudósításokat?...

GIANNI: Mert utánatok mentem ahelyett, hogy a jó öreg orromra bíztam volna magam... Ha mindig a jó öreg orrom után mennék...

ANDREA: *(nem figyel rá)* Mért hallgat a rádió? Nem értem. Ez az ideiglenes kormány nem hall talán semmit ebből az égzengésből? *(Az ablakhoz lép)*

GIANNI: Lehet, hogy már megléptek és itt hagytak bennünket a pácban.

ANDREA: Vagy ott állnak ők is az ablaknál, és ők is azt kérdik egymástól, hogy mi lehet ez? *(kis szünet)* Szegények!...

GIANNI: Szegények?... Mi vagyunk szegények, akik ujjongó tudósításokat küldtünk. Látom magam előtt a mai címeket: „A diadalmas forradalom... A szovjeteknek el kell hagyniuk Magyarországot... Örömünnep Budapesten...” Bolondot csinálunk magunkból.

ANDREA: Mit mondasz?

GIANNI: Mondom: bolondot csinálunk magunkból!...

ANDREA: Mit érdekel ez engem!... Most sokkal fontosabb dologról van szó!...

GIANNI: Nekem mondod?!... Nekem, akit 45-ben elsőnek szúrtak ki... Elsőnek voltam rajta a listán... Egy amerikai kém mesélte el, ő látta... Első számú ellenségnek tartanak... A Kreml hátába döfött tőrnek...

ANDREA: *(kifelé néz az ablakon)* Életnek semmi jele... Hó, sötétség és csend...

GIANNI: *(odalép hozzá, valamit tervezve)* Mondd, Andrea...

ANDREA: *(magába merülve)* Hm... Vagy nem hallottak még semmit, vagy már mindent megértettek...

GIANNI: Kik?

ANDREA: A magyarok.

GIANNI: *(ingerülten)*. Mit érdekelnek téged a magyarok? Végül is Magyarország nem a mi hazánk... szerencsére. Magunkra gondoljunk. Figyelj ide, van egy tervem... Ismered Ferencet?

ANDREA: Kit?

GIANNI: Azt a népfelkelő főnököt, aki a szállodai személyzetet vezeti.

ANDREA: Ja igen, az a bajszos.

GIANNI: Pontosan. A barátjának fogadott. És tegnapelőtt azt mondta, hogy ha megszűnne Béccsel az összeköttetés, ő

el tudná juttatni az anyagokat a határra... vidéki mellékutakon... *(kis szünet)*

ANDREA: És akkor?

GIANNI: *(jelentőségteljesen)* És akkor...

ANDREA: Neked most a tudósításokon jár az eszed?

GIANNI: Nem érted?! Ha el lehet jutni a határra, akkor ez azt jelenti, hogy kell lenni egy útnak, ami oda visz. Lehet, hogy kicsit hosszabb, lehet hogy kicsit kényelmetlen, de van. Tudod, hogy nekem, itt van a kocsim. És a jó öreg szimatomat követve tegnap minden eshetőségre számítva tele tankoltam. Mit szólsz hozzá? Ferenccel nekivághatnánk, én majd rábeszélem... ő meg ismeri az utat...

ANDREA: De hát...

GIANNI: *(közbevág)* Jó, persze, tudom, hogy veszélyes. De a mi szakmánkkal ez együtt jár. Aki úgy gondolja, elmehet telekkönyvvezetőnek, nem kell újságírónak lenni.

ANDREA: Nem erről van szó. Veszély itt is van. De hát a kocsidba szorosan is csak négyen férünk be. Csomagok nélkül.

GIANNI: És akkor?

ANDREA: Mi öten vagyunk. Sőt, Ferenccel együtt hatan.

GIANNI: Nem, nem érted: te, én és Ferenc. Mi hárman.

ANDREA: Mi hárman? *(hitetlenkedve)* Mi hárman lépjünk meg, míg... míg a többiek alszanak?

GIANNI: Hát épp ez az, hogy alszanak. Talán a mi hibánk, hogy alszanak? Annál rosszabb nekik... Ilyenkor mindenki magára gondol. Azt gondolod, hogy ők sokat vacakolnának a helyünkben?... Előbb vagy utóbb ők is kijutnak majd a csőből, légy csak nyugodt. Az a fontos, hogy mi adjuk le az első hírt, az első tudósítást. És nemcsak Olaszországban leszünk elsők, hanem valószínűleg az egész világon. *(Belemelegedve)* Egy újságíró életében ilyen csak egyszer van, ez az, amiről az ember éjszaka álmodik. és jogos is, hogy minket illessen. Mi vagyunk a csoportban a legöregebbek, miénk a két legfontosabb újság. Kilenc hasábon, külön kiadásban jöhetne, hogy „A budapesti pokolból kimenekült két olasz újságíró jelenti..."

ANDREA: *(keserűen inkább, mint haraggal)* Hogy mersz nekem ilyen ajánlatot tenni?

GIANNI: *(megint belemelegedve)* Nem kell megint a sértett nagyherceget játszani!... Tudom, hogy neked nincs szükséged arra, hogy címoldalon szerepelj. Neked a helyesírás a fontos, a stílus, a szép fogalmazás, az irodalom, neked. Én meg egy tudatlan hülye vagyok, egy gyalogtudósító. De a szakmát, azt jobban ismerem nálad. Lehet, hogy nem tudom pontosan kitenni a vesszőket meg a pontokat, de elsőnek én vagyok ott a telefonnál, annyi biztos...

ANDREA: Akkor miért nem indulsz? A kocsi a tiéd. Ferenc a te barátod. Menj!... Mi szükséged van rám? Sőt, így senkivel sem kellene osztoznod a „sikerben". „Egy újságíró, aki kimenekült a budapesti pokolból..." Így még nagyobb hatása lenne.

GIANNI: *(dühösen)* Nem, nem megyek, légy csak nyugodt. Az ilyen dolgokhoz két ember kell...

ALBERTO: *(a veszekedésre fölébred)* Az Istenit neki, nem lehet végigaludni nyugodtan egy éjszakát ebben az átkozott vityillóban? Aludni akarok!

GIANNI: Akkor aludj!

ALBERTO: Persze, amikor ti épp gyűlést tartotok... Meg lehetne tudni, hogy miről vitatkoztok? Győztetek. A szabad demokrácia zászlaja ott lobog Szent Ist-

ván trónja és Mindszenty bíboros tiarája fölött... Ennyi elég, nem? Ordítsatok el egy győzelmi csatakiáltást, mondjatok el egy Üdvözlégyet és feküdjetek már le, a fenébe is. *(Magára húzza a pokrócot. Szünet.)* Mik ezek a lövések?

GIANNI: Kérdezd meg az orosz barátaidtól!

ALBERTO: Tessék, meg mertem volna esküdni. Ki zavarhatja a köznyugalmat, ha nem az én orosz barátaim?... Ki hoz özönvizet a világra?... Az oroszok. Honnan jön a hideg erre a szegény Európára? Az orosz sztyeppékről. Végül is megérdemlik ezek a hülyék. Fülüket-farkukat behúzva elmentek ahelyett, hogy egy kis rendet raktak volna... Szabadság? Ezt a karnevált nevezik szabadságnak! Hány óra van? Fogadni mernék, hogy már elmúlt éjfél!... *(Csörög a telefon.)*

ANDREA: *(a készüléknél)* Halló?... Igen, én vagyok Etel asszony... Megint szolgálatban?... Köszönöm... Igen, adja kérem... *(a többieknek)* A követség... Sablic... *(a kagylóba)* Ciao... Halljuk, persze, nem vagyunk süketek...

GIANNI: Na, én begyújtok... Legalább...

ANDREA: *(még mindig a készüléknél)* Nem tudom. Én jó tíz perce keltem föl... *(hirtelen fölugrik)* Letartóztatták őket?!

ALBERTO: *(egy pillanat alatt fölkel)* Kit tartóztattak le?

ANDREA: *(még mindig a készüléknél)* Malétert is!? Hány órakor?... Persze, amikor elvágták a külföldi vonalakat... Igen, próbáltuk: nem lehet beszélni... A vidékkel sem? ... De hát akkor a kormány se igen tudja, hogy mi történik... Aha, akkor ezért nem mond semmit a rádió... De miben reménykedhetnek?... Mészárlás lenne... Jól van, de mit csináljunk most, hajnali ötkor? Ha felkel a nap, rohanunk híreket szerezni... ha lesz még időnk... Jó, majd hívjuk egymást... Ciao, Sablic. Köszönöm. *(Leteszi a kagylót és a többiekre néz. Szünet.)*

ALBERTO: *(idegesen)* De az Istenért, mondjátok már meg, mi történt?

ANDREA: Nem hallottad? Kívánságaid teljesültek. Az oroszok háromkor letartóztatták a magyar követeket, akik Csepelre mentek, hogy tárgyaljanak velük. Malétert is. És csapataik ugyanakkor négy fő irányból elindultak Budapest felé. A rádió nem mond semmit, mert úgy tűnik, hogy még egy utolsó kétségbeesett kísérletet tesznek, hogy visszaállítsák a diplomáciai kapcsolatot, de ...

ALBERTO: Akkor ez a mennydörgés lenne a...

ANDREA: A rend.

GIANNI: *(őrjöng)* Megmondtam!... Én megmondtam! ... Az én öreg szimatom...

ALBERTO: *(zavarban)* De ez hivatalos hír vagy...?

ANDREA: A forrás hivatalos.

ALBERTO: *(szkeptikusan)* A magyar forrás. Meg kellene hallgatni a másik oldalt is.

ANDREA: *(az ablakra mutat)* Azt hiszem, elég jól hallható...

GIANNI: Mért nem megyek mindig a saját szimatom után ahelyett, hogy másokra figyelnék... Ezek a hülyék engedték magukat letartóztatni. Letartóztatni!... Pedig figyelmeztettem is őket...

ANDREA: Kit?

GIANNI: Malétert.

ANDREA: Mikor láttad?

GIANNI: Személyesen nem láttam, de a titkárját elküldtem hozzá, hogy mondja meg neki: „Ne bízzanak bennük!... Ne higgyenek nekik!...

ALBERTO: *(gúnyosan)* És nem hallgatott rád!... Gondolj csak bele: ez a nagy ember, akit mindannyian Magyarország megmentőjeként üdvözöltetek, és aki ráadásul még egy olyan tanácsadót is talált, mint te...

GIANNI: Most nevetsz, mi?

ALBERTO: Hát eddig ti nevettetek, nem?

GIANNI: Na persze, érkeznek a mieink...

ALBERTO: Valakinek jönnie kell. Jobb ha a mieink, mint ha a tieitek... Nekem legalábbis.

ANDREA: *(unottan)* Elég már! Most akartok politikai vitákat rendezni?

GIANNI: Igazad van. Nem szabadna bedőlni a provokátoroknak.

ALBERTO: *(félig komolyan, félig viccelődve)* Fékezd magad, Gianni. Itt nemsokára én leszek a főnök.

GIANNI: Tudom. És azt is tudom, mire számíthatunk.

ALBERTO: Megelőzhetsz. A szálloda még a felkelők kezében van. Elég egy szó és hidegre tehetsz. De siess, mert úgy látom, hogy ezek a tankok elég gyorsan jönnek. *(Elindul a fürdőszoba felé)* Én megyek mosakodni. Fel kell készülnöm a barátaim fogadására. Borotválatlanul nem jelenhetek meg orosz barátaim előtt. *(Belép a fürdőszobába)*

2. jelenet

Andrea, Gianni, Franco

GIANNI: *(rövid szünet után)* Hallottad? *(kis szünet)*

ANDREA: Gianni, bocsáss meg azért, amit az előbb mondtam...

GIANNI: *(Andreát nézi)* Erre volt szükséged? Hogy ez az alak elkezdjen fenyegetőzni? ... Most már látod? Ha rám hallgatsz, akkor már úton lennénk... Most már egy kicsit nehezebb lesz lelépni.

ANDREA: Nem, nem ezt akarom mondani *(kis szünet)* Nézd, Gianni, összesen öten vagyunk olaszok ezen az elátkozott helyen...

GIANNI: Ha azt ott *(a fürdő felé mutat)* olasznak lehet tartani.

ANDREA: Annak kell. Mindaddig, amíg nem mutatja, hogy...

GIANNI: És talán nem mutatja?

ANDREA: Ah, ezek csak szavak... Mindenki mondja a magáét, és aztán ki tudja meddig kell komolyan venni. Egy kis bizalommal lehetnénk egymáshoz. Itt vagyunk ezen az elátkozott helyen, kiszolgáltatottan, és senki sem fog segíteni rajtunk. A követünk megtesz majd mindent, de mi az, amit tehet...

GIANNI: Tudom.

ANDREA: Ebből a helyzetből nem lehet kimászni.

GIANNI: Most már nem! Mert nem hallgattál az ajánlatomra...

ANDREA: *(nyugodtan)* És csak súlyosabb lesz. Mert nem hiszem, hogy ezek a magyarok egykönnyen megadják majd magukat. Különös nép. De hát láttad őket az elmúlt napokban, nem?

GIANNI: Mi az hogy?!

ANDREA: Ez az esély tehát megvan, és ha tényleg így lesz, akkor jól nézünk ki: öten bezárva ebbe a szállodába, sőt ebbe a szobába, még mozogni sem tudunk. Tudod, hogy az útleveleink sincsenek rendben?

GIANNI: Tudom. Épp ez az, ami aggaszt.

ANDREA: Mindannyian illegálisan jöttünk Magyarországra. Teljes joggal letartóztathatnak, és a mi kormányunk nem hiszem, hogy nagyon tiltakozna. Öt elhagyott árva. És ki tudja, hány napig vagy hány hétig kell még itt bezárva lennünk. A külföldi telefonvonalakat elvágták. Előbb vagy utóbb elvágják a városiakat is. Nem tudunk mit csinálni. Olyan lesz, mint egy örökkévalóság...

GIANNI: Mint a börtön.

ANDREA: Pontosan. És mivel voltam már börtönben, tudom, hogy mennek ott a dolgok. A cellalakók a végén szépen meggyűlölik egymást. *(Kis szünet)* Te-

gyük fel, hogy velünk nem így lesz, vagy legalább is nem rögtön az első naptól kezdve.

GIANNI: *(sértődötten)* Most ezt nekem mondod?... Mondd meg annak a gazembernek!

ANDREA: *(szelíden)* Nem gazember.

GIANNI: Nem hát. Szerinted én vagyok gazember, ugye?

ANDREA: Gianni, mi lenne, ha nem ítélkeznél rögtön és nem kezdenéd ezt a „vagy én – vagy ő" játékot, hanem inkább megpróbálnád megérteni azt a fiút...

GIANNI: De hát ismered te őt?

ANDREA: Most ismertem meg.

GIANNI: Amikor rosszul mentek neki a dolgok... Tizenkét éve, amikor jól állt a szénája... Ha tudnád, hogy megváltozik, amikor jóra fordul a sora... De hát most adott egy kis kóstolót belőle... Hallottad mit mondott? „Nemsokára én leszek itt a főnök". Nem elég világos?

ANDREA: Van úgy, hogy csak a zavarát leplezi az ember a durvasággal. Ha békén hagyjuk és nem zaklatjuk...

GIANNI: Zaklatjuk?! Azzal fenyeget, hogy feljelent, és te azt mondod, hogy ne zaklassam! Mi van veled? Elkezdesz most itt jóságoskodni?...

ANDREA: Ne érts félre, Gianni. Nem jóságoskodásról van szó. Csak megpróbálom megérteni ezt az embert. És azt hiszem, sikerülni is fog, hiszen én is... mi is átestünk ezen, nem?

GIANNI: Mi!? Mikor?

ANDREA: Na, erőltesd meg az agyadat... Hát mi nem voltunk azok oldalán, akiknek jól ment... ha csak ideiglenesen is... Nem emlékszel, hogy viselkedtünk azokkal szemben, akiknek akkor rosszul ment?... Győztesnek lenni nehéz mesterség...

GIANNI: *(türelmetlenül)* Ide figyelj, Andrea! Én nem vagyok olyan művelt, mint te. Egyszerű haditudósító vagyok és kész. A hatvanötöst meg tudom különböztetni a nyolcvannyolcastól 10 kilométerről is, de a filozófiához tényleg nem értek. Mit akarsz mondani? Azért mert ő a győztesek oldalán áll, meg kell vigasztalnunk, fel kell szárítanunk a könnyeit, előzékenyen odatartani a lába elé a seggünket?

ANDREA: Igen, elismerem: nagyon meggyőző vagy. De máshonnan is lehet nézni a dolgot. Egy kicsit bonyolultabb, annyi igaz...

Gianni *(nyugodtan)* Na, akkor halljuk.

ANDREA: *(lassan keresve a szavakat)* Nézd csak: van olyan tanácskozás, ahol csak ketten lehetünk jelen: mi meg a lelkiismeretünk... Talán ez elől a kényelmetlen partner elől menekül Alberto, és ezért kötözködik veled, velünk... Ne vitatkozzunk vele, hagyjuk, hadd szembesüljön magával, aztán majd... *(szünet)*

GIANNI: *(Nem értette meg)* Igen, igen, de itt feljelentésszag terjeng a levegőben, és minél erősebb lesz, annál gyengébbek a te okfejtéseid... Mért nem mondjuk meg egymásnak kerek-perec, hogy állnak a dolgok? ... Mit játszod itt a jóságost, jól jön ez neked majd később... *(elindul az ajtó felé)* Végül is téged illet... Nem te akartad, hogy legyen itt közöttünk?... Tessék, most nyald ki a seggét... és majd mondd meg, hogy milyen íze van *(kimegy és becsapja maga mögött az ajtót).*

3. jelenet

Andrea, Alberto, Franco

ALBERTO: *(már megjelent a fürdőszoba ajtajában, kezében még törülköző. Hallotta az utolsó mondatokat)* Na tessék!... Tehát neked kell megköszönnöm, hogy itt lehetek ebben a lelencházban?

ANDREA: *(fejét lehajtva, megalázottan)* Ezt a szobát nekünk, olaszoknak tartották fönn.

ALBERTO: Megelégedtem volna egy fürdőszobával is, ha találtam volna. Ezt remélem értékeled. Az elmúlt napokban, amikor itt a magamfajtát megnyúzták, a jelenlétem nem lehetett épp higiénikus számotokra.

ANDREA: Ostobaságok!

ALBERTO: De azt hiszem, valaki ilyen ostobaságokat beszélt!

ANDREA: *(határozottan)* Nem, senki sem mondta komolyan.

ALBERTO: Akkor mondjuk, hogy viccből.

ANDREA: Viccből sok mindent lehet mondani. Följelentéssel is lehet fenyegetőzni.

ALBERTO: Mért, talán nem hiszed, hogy képes vagyok megtenni?

ANDREA: Nem.

ALBERTO: Miért? Mért ne használnánk ki az adandó alkalmat, hogy legalább a legsötétebb ellenségeinktől megszabaduljunk?

ANDREA: Hálából. Hiszen leegyszerűsítik a vitát.

ALBERTO: *(gondolkozik)* Van valami igazság ebben. Jó, hogy emlékeztettél rá. Azt hiszem, elsőnek téged kellene följelentenem... *(kinyitja a kályhaajtót)* Már majdnem kialudt. Egy kis fát kellene rátenni.

ANDREA: Csak módjával. Nem tudom, mikor tudunk majd szerezni tüzelőanyagot.

ALBERTO: *(fölkel)* Ne légy már ilyen borúlátó!... Mit gondolsz, mi fog történni?... Néhány órán belül itt mindennek vége lesz, légy csak nyugodt. Itt leszünk majd a néppel és köszöntjük a felszabadítókat... a szokásos történet... Mert az elvonuló harckocsik megszállók, a bevonulók meg felszabadítók. És aztán a szokásos rohanás a tagsági megújításáért.

ANDREA: Különös!... Úgy beszélsz a népről, mint ahogy én, a reakciós, mielőtt láttam volna a budapesti embereket.

ALBERTO: *(kételkedve)* Komolyan gondolod, hogy ellenállnak?

ANDREA: Eszem szerint nem. De ezek az ágyúlövések...

ALBERTO: *(hevesen)* A levegőbe lőnek!... Épp azért, hogy ne kelljen az emberekre lőniük. Megfélemlítő akció az egész. És sikerrel jár majd, biztos lehetsz benne, sikerülni fog... Ezek a magyarok őrültek, de nem annyira, amennyire látszik: két nyilvános beszéd valamelyik főtéren, egy kis cigányzene, egy üveg bor, Tokaji... meglátod, itt tokaji folyik majd, nem vér!

ANDREA: Kívánom neked, hogy úgy legyen, Alberto.

ALBERTO: Nekem?

ANDREA: Neked ugyanannyira, mint a magyaroknak *(egy erősebb dörgés megremegteti az üvegeket).*

ALBERTO: *(odalép Andrea mellé az ablakhoz)* Mi ez?

ANDREA: Valami gránát csak úgy leeshetett a levegőben... *(szünet. Mindketten kifelé néznek)* Milyen furcsa város!... Egy hadsereg nyomul befelé és közben semmi életjel. A kormány meg nem szól semmit...

ALBERTO: Mondtam neked: még csak föl sem kelnek az ágyból. Mert barátom, szép dolog a forradalom, de kényelmetlen és különösen novemberben. De tessék, itt van egy bizonyíték a házban: a hős partizánkisasszony *(bal felé mutat)* Ott van még?

ANDREA: Azt hiszem.

ALBERTO: Tessék. Ha az ember meglátta katonanadrágban, karján nemzetőr szalaggal, vállán átvetett géppisztollyal

olyan volt, mintha ő lenne maga a forradalom. Aztán a szokásos. Megtalálta a szép olasz fiút. És tessék, most ott fekszik vele a matracon. *(nevetni kezd)* Sőt, hogy még szebb legyen az összhang: kit választott ötünk közül? Pont egy velem egyivású.

ANDREA: Talán nem is tudja...

ALBERTO: Mi!? Azt akarod mondani, hogy Sergio nem gyón... *(kijavítja magát)* mondta el neki?

ANDREA: Azt gondolom, hogy sem ideje, sem kedve nem volt beszélni bizonyos dolgokról...

ALBERTO: Bizonyos dolgokról?... Mintha tán elhanyagolható részletekről lenne szó! Arról nem is beszélve, hogy nem értem, mi tetszik neki abban a lányban...

ANDREA: Végül is az egyetlen itt, akivel olaszul beszélhet, mivelhogy más nyelven nem beszél...

ALBERTO: Ez is gyanús nekem. Valaminek kell lenni abban, hogy pont egy olaszba szeretett bele, és hogy ott tartja a lába között? Vannak olyan rendszerek, amelyek még meg sem születtek és már tele vannak kémekkel...

ANDREA: Mi után kémkedne? A jelentéseink után? Hiszen telefonba diktáljuk azokat...

ALBERTO: És aztán meg, hogy idejön hetyerészni alig kétlépésnyire attól a szegény anyjától...

ANDREA: Az anyja most jött ki egy koncentrációs táborból, és a kislánya helyén egy kész nőt talált... Tíz éve vitték el... Nem hiszem, hogy szokásos anya–lány kapcsolatról lenne szó...

ALBERTO: Sergionak mindenesetre kötelessége lett volna, hogy kirakja a kártyáit... Egy férfi, hogyha tényleg férfi, akkor így tesz, mielőtt ágyába vinne egy lányt...

ANDREA: Úgy beszélsz, mint a nagyapám, akit már ötven éve maradinak tartottak... Kirakni a kártyát az asztalra – néha ez a pénzt jelentette, nálad meg a párttagsági könyvet. De a nyelvhasználat meg a gondolkodásmód ugyanaz...

ALBERTO: Meghalt már a nagyapád?

ANDREA: Igen.

ALBERTO: Kár.

ANDREA: *(mosolyog és a mosdó felé indul)* Használhatom a te pengédet?

ALBERTO: Én Francóét használtam.

ANDREA: Ő meg biztos Sergióét. Látod? Végre egy működő kommunista rendszer. *(Eltűnik a fürdőszobában)*

4. jelenet

Sergio, Franco, Alberto

SERGIO: *(balról lép be, üde mint a rózsa)* Jó napot kívánok!

ALBERTO: *(gúnyosan)* Fölállítottuk magunkat?

SERGIO: Kávé van?

ALBERTO: Hogyan parancsolod: csokoládéval, krémmel...?

SERGIO: *(belenyugvóan)* Jól van, na. Majd én megcsinálom... mint mindig *(odamegy az asztalhoz és hozzálát a kávéfőzéshez)* Újság?

ALBERTO: Semmi fontos. Néhány ezer harckocsi bejött Budapestre.

SERGIO: *(csalódottan)* A fenébe is, vége!... *(látva Alberto megütődött arcát)* Nem, a kávénak van vége... *(mutatja neki az üveget)* Már alig van belőle... És most hol találunk kávét? Ebben a városban még a fekete piac sem működik...

ALBERTO: Figyelj csak ide, fiacskám: most hülyét akarsz csinálni belőlem, vagy...

SERGIO: *(megütközve)* Miért?

ALBERTO: *(ordítva)* Fölfogtad, hogy mi történik?

Segio: *(vizet tesz föl melegedni a rezsóra)* Igen, fölfogtam. Én is hallom a lövéseket... Hatvanötösök. Ronda egy fajta, az biztos, ismerem őket. Ahányszor csak

hatvanötössel volt dolgunk, mindig történt valami rossz. Egyszer elfogtunk egyet a bellunói hegyekben, még a Garibaldi csoporttal. De nem volt lőszerünk. Tudod mit csináltunk? Szétszedtük és...

ALBERTO: *(közbevág)* Éppen most kell előszedned a partizán emlékeidet?

SERGIO: Így legalább elmegy az idő amíg fölforr a víz és megérkeznek az oroszok.

ALBERTO: Honnan tudod, hogy az oroszok, mikor ki se jöttél a kéjlakodból?

SERGIO: Anna mondta.

ALBERTO: És Annának ki mondta?

SERGIO: *(meglepi a kérdés)* Senki. Fél öt felé járhatott, amikor elkezdődött. Én aludtam. Anna megrázta a vállam és belesúgta a fülembe, hogy: „Itt vannak." *(kis szünet)*

ALBERTO: És aztán?

SERGIO: Aztán aludtunk tovább.

ALBERTO: *(megdöbbenve)* Ez minden?... Azt mondta: „Itt vannak" és aludt tovább...?

SERGIO: Igen. ...tudta.

ALBERTO: Mit?

SERGIO: Azt, hogy visszajönnek. Mindenki tudta, csak a kormány nem. Nem hallottad azt a dalt, amit a lányok kórusban énekeltek lenn a bárban minden este? Tudod, mi a címe? ... *Az álmok hajnalban meghalnak.*

ALBERTO: És közben táncoltak, hogy kint volt a combjuk meg a mellük. A te Annád is... Ha mind ilyenek ezek a hős partizánok...

SERGIO: *(egyszerűen)* Persze, hogy ilyenek. Hát milyenek legyenek? Mi is ilyenek voltunk, nem emlékszel?

ALBERTO: Én nem voltam partizán.

SERGIO: Vagy úgy... Mintha azt hallottam volna, hogy ellőtték a karodat egy...

ALBERTO: Igen, azt mondták. És le is írták. De nem én voltam.

SERGIO: *(ártatlanul)* De hát, ha nem volt igaz, akkor miért hagytad, hogy azt mondják?

ALBERTO: Jó szolgálatot tett.

SERGIO: *(megvetés nélkül)* és nem volt neked ez undorító?

ALBERTO: De. Nagyon. De meg tudjuk emészteni azt is, ami undorító, ha nagyon kell. *(szünet)* De neked tetszik ez az egész, mi?

SERGIO: Milyen egész?

ALBERTO: Hát ez..., hogy itt vagyunk... A forradalom, a barrikádok, a negyvennyolc...

SERGIO: *(akarata ellenére)* Hát... igen... Te nem láttad, mert később jöttél, de az első hat nap 23-ától 28-áig szép volt *(fölhevülve)* Épp olyan volt, mint 45 áprilisában Venetóban, csupa zászló, ének meg remények. Őszinteség volt és lelkesedés...

ALBERTO: *(folytatja)* Káosz volt.

SERGIO: Igen, persze, az is... de az is szép volt.... spontán, meleg... Gondold csak meg: este, amikor megérkeztünk Giannival, egy diákcsapat meglátta a kocsinkat, lebontottak egy kis részt a barrikádból és átengedtek... aztán fölemeltek a vállukra és bevittek a kollégiumukba... a Lenin kollégiumba... hogy tartsak beszédet.

ALBERTO: Milyen nyelven?

SERGIO: Hát olaszul. Nem tudok más nyelven.

ALBERTO: És megértettek?

SERGIO: Nem. De ugyanúgy tapsoltak, és mint az őrültek kiabálták, hogy: „Olasz!... Olasz!

ALBERTO: Az mit jelent?

SERGIO: Hát azt, hogy itáliai.

ALBERTO: *(A foga között)* Egy ország, ahol az itáliait olasznak mondják és a Lenin kollégium diákjai barrikádot emelnek az oroszok ellen... Próbáljon az ember megérteni valamit.

SERGIO: Anna volt, aki tolmácsolt. Akkor ismertem meg. Hajnali ötig ittunk és cigarettáztunk és vitatkoztunk azokkal a fiúkkal.

ALBERTO: És meggyőztek?

SERGIO: Nem kellett meggyőzniük, ugyanúgy gondolkodtunk... úgy beszéltek, mint én, mint mi... Azt mondták, hogy Magyarországot vissza kell adni a munkásoknak, a parasztoknak meg az értelmiségnek, hogy a gyárakat tanácsoknak kell vezetnie, hogy a kolhoznak szabad szövetkezeteknek kell lennie... És én helyeseltem, és azt mondtam, hogy nálunk is...

ALBERTO: Nálunk ki?

SERGIO: Mi... *(egy kicsit visszaretten)* Vagy talán rosszul mondtam?

ALBERTO: *(idegesen)* Nem... nem...

SERGIO: Én azt hiszem, igaz, amit mondtam. Legalábbis nekem igaz. Én éppen így gondolom. Hát ezért érzem olyan jól magam ezekkel a fiúkkal. Meg tudtak halni ezekért a gondolatokért, ezekért az ideákért... Mert sokan meghaltak...

ALBERTO: *(szárazan)* Azért ne túlozzunk. Nem volt több néhány tucatnál...

SERGIO: Nem, Alberto, tévedsz: én ott voltam, láttam őket: százával... ahogy énekeltek... Szépek voltak... Bátrak, nemes szívűek...

ALBERTO: Nemes szívűek!... És azok a szerencsétlenek, akiket fölakasztottak a fákra?

SERGIO: Igen, igaz, vadak is voltak, kegyetlenek, mint mi is... Gyilkoltak. Még kegyetlenkedtek is. *(gondolkodik)* Nem tudom, hogyan fér meg egymás mellett a nemeslelkűség és az erőszak. Mégis megvannak együtt.

ALBERTO: Akkor hát te velük érzel?

SERGIO: Nézd, én két évig voltam partizán. Tizenhat éves voltam, amikor beálltam. Jól érzem magam ezekkel a fiatalokkal. Megértjük egymást, akkor is, ha nem beszéljük egymás nyelvét. Képzeld, egyszer egy csapatot kellett kiképeznem a géppisztoly használatára.

ALBERTO: És nem gondoltál arra, hogy kik ellen fogják használni?

SERGIO: Nem, nem gondoltam rá... *(megszégyenülten)* Most megvetsz, ugye?

ALBERTO: Nem erről van szó *(szünet)*. De Annának megmondtad, hogy ki vagy?

SERGIO: Hogyhogy? *(fölfogja)* Ja!... Az igazat megvallva, nem emlékszem, hogy mondtam volna neki... Talán nem. Tudod, valahogy sohasem jött szóba...

ALBERTO: Neked kellett volna mondanod. Az a lány részt vesz egy bizonyos harcban. Hagyjuk most azt, hogy mit ér az, amit ő védelmez, meg hogy mennyire jóhiszeműen teszi, amit tesz. De egyenruhában van, ha nevetséges is. És te elrejtetted a tiédet.

SERGIO: Nem rejtettem el. Csak nem volt sem időm, sem kedvem beszélni vele bizonyos dolgokról.

ALBERTO: Ahá. *(hallatszik, ahogy a fürdőszobában lehúzzák a WC-t).*

5. jelenet

Andrea és az előbbiek

ANDREA: *(a WC-lehúzóval a kezében jelenik meg)* Az ördög vinné el! Már megint leszakadt! *(észreveszi, hogy alkalmatlan pillanatban jelent meg)* Zavarok?

ALBERTO: Nem, nem, sőt...

SERGIO: *(Albertóhoz)* Azt hiszed, Annának fontos lenne megtudni, hogy ki vagyok...

ALBERTO: Miért tőlem kérded? ... Kérdezd meg tőle!

SERGIO: Talán igazad van. *(elindul, aztán megáll)* Ja, figyeljetek a vízre, hogy ne menjen ki, ha forr *(eltűnik a lyukban. Szünet)*

ANDREA: *(fejét rázva néz utána)*

ALBERTO: Mi bajod?

ANDREA: Csodálom, hogy mennyi erőfeszítést teszel azért, hogy meggyűlöltesd magad. Nem mintha nem sikerülne. Sikerül... néha...

ALBERTO: Csak néha? Kár.

ANDREA: Én is biztos vagyok benne, hogy annak a lánynak semmi sem fontos, de tegyük fel, hogy mégis.

ALBERTO: Elkezdeném becsülni.

ANDREA: *(belehevülve)* Ahá... És hogy becsülni tudd, kész vagy arra, hogy ellentmondásba hozd önmagával és saját érzéseivel... hogy megzavard ezt a kevéske boldogságot, talán az egyedülit egész életében, és biztos, hogy az utolsót...

ALBERTO: *(gúnyosan)* Az ördögbe!... úgy beszélsz, ahogy írsz.

6. jelenet

Anna és az előbbiek

ANNA: *(Hagyja, hogy Sergio makacsul kivonszolja. Fésületlen, álmos, valami durva gyapjú kombiné van rajta, fölötte katonai kabát, nagyokat ásít és panaszos hangon szól)* Ne!... Ne!... Ne!...

SERGIO: Gyerünk, ne csináld a hisztit.

ANNA: Mért keltettél fel ilyen korán, hogy is mondják olaszul a quest'ora anteluciana?

SERGIO: *(kijavítja)* Antelucana.

ANNA: Anteluciana az *ante lucem*-ből jön.

SERGIO: Lehet, de mégis antelucanának mondják.

ANNA: *(ásít)* Nem tudom kétségbe vonni: nagyon álmos vagyok.

SERGIO: Aztán hagylak majd aludni.

ANNA: Aztán miután *(nézi őt és az arcába rejti kezét, hogy visszafogja nevetését)*

SERGIO: Maradj már... Ez nem az az „aztán..."

ANNA: *(tovább nevet, mint aki mindent ért)*

SERGIO: *(komolyan)* Anna, figyelj ide. Súlyos dolgot kell neked mondanom.

ANNA: *(nézi Sergiót és a vidámsága lassan-lassan aggodalomba és gyanakvásba fordul)* Nekem?

SERGIO: Neked.

ANNA: Itt, a többiek...

SERGIO: Igen.

ANNA: *(ijedten ül le a három férfi között)* Szép lesz vagy csúnya?

SERGIO: Csu... *(megáll és idegesen Albertóra néz)* A lényeg az, hogy fontos.

ANNA: *(erőszakosan és könyörögve)* Nincs idő fontos dolgokra! Nemsokára fölkel a nap, nem látod? És annyi fontos dolog lesz majd! De most... most nem... most nem akarom!

SERGIO: Kell, Anna.

ANNA: Kinek kell? *(Sergióra néz, az Albertóra, aki lehajtott fejjel hallgat)*

SERGIO: Kell!

ANNA: *(belenyugvón)* Nem kell, hogy megmondd... Tudom.

SERGIO: *(meglepetten)* Hogyhogy tudod?

ANNA: Láttam az irattartódban.

SERGIO: Hát, hogyha láttad akkor... *(szünet)*

ANNA: Annának hívják, mint engem, nem?

SERGIO: Kit?

ANNA: Hát őt... aki a fényképen van... De szebb mint én... Nagyon szép.

SERGIO: Mit beszélsz itt össze-vissza? Az a húgom.

ANNA: A te húgod?

SERGIO: Miért, mit gondoltál, kicsoda? *(szünet)*

ANNA: *(nézi Sergiót, aztán kezét lassan a szájához emeli, hogy visszafogja a nevetését, szinte hisztérikus nevetését, mely zokogásnak tűnik)*

SERGIO: *(odaül mellé és a fejét simogatja)* Anna!...

ANNA: *(hirtelen átöleli és a fülébe súgja)* Most már hagysz aludni?

SERGIO: Miután elmondtam azt a fontos dolgot.

ANNA: *(ijedten)* Hát még egy van.

SERGIO: Igen, de semmi köze a... Az elveimről van szó, érted?

ANNA: *(kezébe vesz egy almát, unottan beleharap)* Az elveid...

SERGIO: Figyelj, Anna... Én...

ANNA: *(fölemeli az almát)* Ezt hívják seggalmának?

SERGIO: Micsoda?

ANNA: Tessék, látod, még te sem tudod. Senki sem tudja. Pedig olaszul van ilyen.

ANDREA: Igazad van, létezik. De az nem alma. Az a marhának egy része, amit közönségesen szegynek hívnak.

ANNA: Látod?

SERGIO: Jól van, na... De most már figyelj ide... Anna, figyelsz rám?

ANNA: *(eszik)* Igen.

SERGIO: Én... *(elszántan)* Én tagja vagyok a Kommunista Pártnak... Tessék...

ANNA: *(úgy marad fogaival az almába harapva, mint akit valami kellemetlen dolog ért)* Azt mondtad: tagja?

SERGIO: Igen.

ANNA: Iscrittot nem úgy mondják olaszul, hogy inscritto? *(a három férfi egymásra néz)* A latin inscribere-ből jön. Scribere in... Az újlatin nyelvekben a *be* majdnem mindig *ve* lesz. De az *in,* a *pre* és a *post*...

ALBERTO: *(ingerülten)* Mi ez? Filológia óra?

ANNA: Filológhia.

ALBERTO: *(dühösen)* Filologia!... Meg akarod nekem tanítani a saját anyanyelvemet?

ANNA: *(csökönyösen)* Meg akarod tanítani az én szakomat? Filológhiára járok az egyetemen akkor is, ha az olaszok már elfelejtettek latinul. *(szünet)*

SERGIO: *(megveregeti a vállát)* Jól van, menj öltözz föl, menj...

ANNA: Igen? *(kihívóan néz rá)*

SERGIO: Mi van?

ANNA: *(arcát a kezébe rejti, hogy visszatartsa nevetését)*

SERGIO: *(akarata ellenére ő is nevet)* Milyen bolond vagy te! *(egymásra néznek és újból kitör belőlük a nevetés)* Ne csináld már... Negyed hat múlt öt perccel... Késő van.

ANNA: *(elindul a kisszoba felé, aztán megáll)* Tényleg, mi volt az a fontos dolog, amit el akartál mondani?

SERGIO: Mondtam már: hogy tagja vagyok a Kommunista Pártnak.

ANNA: Inscritto

SERGIO: Jól van, legyen inscritto.

ANNA: *(gondolkozik. Arca közönyös)* Ahá... *(kimegy, de rögtön visszajön)* Én is *(határozottan kimegy).*

7. jelenet

Alberto, Andrea, Franco, Sergio

ANDREA: *(feszült csend után Francóra mutat)* Ez kezd engem nyugtalanítani. Csak nem halt meg?

SERGIO: A tegnap esti részegség. Leitatták vodkával, képzelheted. Őt, aki csak a nagynéni likőrjét itta.

ANDREA: Reméljük, azért túléli. Először van ilyen helyzetben és nem hiszem, hogy túl nagyra értékelné.

SERGIO: De belevaló srác. Láttam az elmúlt napokban.

ANDREA: Vagy csak csinálja a dolgát. Ami még inkább értékelendő. *(kis szünet)* Alberto, mi történik kint?

ALBERTO: *(úgy marad azt ablak felé fordulva. Rosszkedvűen)* Semmi. Mért, minek kellene történnie? Majd megadják magukat.

8. jelenet
Etel és a többiek

ETEL HANGJA: *(kopogtatás után)* Szabad?
ANDREA: Tessék!
ETEL: *(egy tálcán kávéscsészéket hoz)*
ANDREA: *(udvariasan eléje siet)* Oh, Etel asszony... Ön megelőz minket.
SERGIO: Épp most akarunk csinálni abból, ami maradt.
ETEL: Ez az Önöké. Amit tegnap ajándékoztak nekem.
ANDREA: Köszönjük, de nem kellene fáradoznia...
ETEL: Az ember, ha tud, segít egy kicsit, nem? Nekem van egy kis sparhertem. *(odaadja mindenkinek a kávét)* Na nem olyan jó, mint Itáliában, az biztos.
ALBERTO: *(halkan Sergiónak)* Szólj be Annának, nehogy pont most jöjjön ki, amikor itt van az anyja... *(Sergio nem indul el rögtön a szoba felé, de már készülődik)*
ANDREA: *(megkóstolja a kávét)* Kitűnő!
ETEL: Ezt a kettőt ide rakom a kályhára, nehogy kihűljön. Gianni úrnak és annak az úrnak, aki alszik. *(Sergióhoz)* Ez Annáé... *(odaadja neki)* Vigye be neki mielőtt kihűl.
SERGIO: *(kissé zavarban)* Köszönöm, Etel asszony *(bal oldalt kimegy)*

9. jelenet
Andrea, Alberto, Franco, Etel

ANDREA: *(egy pillanatig zavarban van, majd)* Foglaljon helyet, asszonyom. Képzelem, milyen fáradt lehet.
ETEL: *(leül)* Dehogy. Most már hozzászoktam a 24 órázáshoz. Ma éjszaka meg alig is történt valami.
ALBERTO: Úgy látja?
ETEL: Hát ami a munkámat illeti. A külfölddel megszakadt az összeköttetés...
ANDREA: Mit gondol, elvágják a városi vonalakat is?
ETEL: Senki sem tudja, mit fognak csinálni. Volt, hogy elvágták, aztán megint visszahelyezték, aztán megint elvágták.
ALBERTO: Mikor?
ETEL: Amikor bejöttek, 44-ben...
ALBERTO: *(ingerülten)* Hogy jött az ide?... Az más volt. Akkor háború volt. Harcolniuk kellett, hogy bejöjjenek Budapestre... *(az előbbieknél erősebb két dörgés hallható)*
ANDREA: Maga itt volt?
ETEL: Igen. Néhány hónappal előbb jöttem vissza Itáliából.
ANDREA: Elég sok időt tölthetett Itáliában, hogy ilyen jól beszéli a nyelvet...
ETEL: Többet voltam ott, mint Magyarországon. Mindig ott énekeltem.
ANDREA: Mivel volt a legnagyobb sikere?
ETEL: *(hízelkedve nevet)* Hm, a Normával.
ANDREA: A mindenit!... Hát ez az egyik legnehezebb szerep.
ETEL: Igen, Barni professzor... ő volt a tanárom... azt mondta, hogy aki el tudja énekelni a Normát, az már mindent tud... a legjobb olasz színházakban énekeltem a *Normát*... Viterbóban, Forliban, Civitavecchiában... Rapelli volt mindig a tenor, a bariton meg Vígné... Ismeri őket?
ANDREA: *(gondolkodik)* Névről, igen, úgy tűnik...
ETEL: Nagyon híresek. És Del Prá karmestert?
ANDREA: Őt is.
ETEL: Azt mondta, hogy egészen megijedt a hangomtól... *(pontosítja magát)* olyan erős volt. Különösen a „Múzsában" *(ujját a szája elé teszi, másik kezével meg mintha vezényelne. Rekedten énekel)* „Múzsa, múzsa beezüstözöl..." *(három dörgés rázza meg az üveget. Alberto odamegy az ablakhoz.)* „Ezek a

szent"... *(falsot fog, megáll)* Látja, nem megy már... A mély hangok már... Pont az, ami régen az erősségem volt. Egészen a kontraaltig le tudtam menni... Sőt, egyszer kontraaltot énekeltem, amikor megbetegedett a címszereplő, én meg véletlenül épp ott voltam... a firenzei Verdiben... Toti Dal Monte is ott volt... Milyen nagy dolog volt vele énekelni!...

ALBERTO: *(már nem bírja tovább, ideges, fölugrik és szinte ordít)* De hát az Istenért: magyar maga? Igen vagy nem?

ETEL: *(döbbenten)* Én?

ALBERTO: Ahogy itt hallgatja az ember, azt mondaná, hogy kirgiz vagy kalmük vagy afgán vagy mit tudom én... Tudja mi történik itt kint? Már csak tíz kilométerre lehetnek. Nem hallja?

ETEL: Ja, igen... Persze...

ALBERTO: És akkor maga zenéről beszél... operákról?

ETEL: Sajnálom, hogyha untattam Önöket...

ANDREA: Ugyan már asszonyom. Egyáltalán nem.

ALBERTO: Mért maradnak bent a házakban?... Mért nem mozdulnak meg, mért nem mondanak valamit a rádióban?... Mit gondolnak?... Mit csinálnak?...

ETEL: Azt hiszem a hajnalra várnak.

ALBERTO: Hagyja már ezt a hajnalt!

ETEL: Van egy d...

ALBERTO: *(szavába vág)* Tudom, tudom, van egy dal: *Az álmok meghalnak hajnalban*. Még a csapból is ez folyik! Mit akarnak ezekkel az álmokkal?!... A valósággal, az Istenért, nem akarnak szembenézni a valósággal?

ETEL: *(méltósággal, de egyben alázatosan)* Már jó pár éve szembenézünk vele uram, és... az álmok szebbek. *(szünet)*

ANDREA: *(megköszörüli a torkát)* Bocsásson meg, Etel asszony... Az a „Múzsa" úgy látszik élő.

ETEL: Miért?

ANDREA: Mintha maga megelevenítené... mint Callas...

ETEL: *(fölugrik)* Callas?!... Maga hallotta Callast?

ANDREA: Hallottam és személyesen is ismerem. Sőt, lehet mondani, hogy barátságban vagyunk.

ETEL: *(lelkesedve)* Barátok?!... Mondja, milyen... Tényleg olyan kitűnő? *(két hatalmas dörrenés félbeszakítja. Albertóhoz)* Bocsásson meg... Ezek a dolgok még mindig föllelkesítenek... Boldogan töltenék még egy évet a táborban csakhogy Callast hallhassam... De talán ez is csak álom és hajnalra szétfoszlik ez is... Na, most már azt hiszem, mennem kell... *(Andreának)* Bocsásson meg: itt hagyhatnék egy csomagot?

ANDREA: Itt!?... Ha Önnek így jó... De miért?

ETEL: Nekem nemsokára el kell hagynom a szállodát.

ALBERTO: Hát akkor haza viszi.

ETEL: *(mosolyogva)* Nem hiszem, hogy haza fogok menni. *(az ajtó felé indul)* Itt van kint. Megengedi? *(kimegy és rögtön visszajön két bőrönddel a kezében)* Ebben itt van egy ruha... *(kinyitja és megmutatja)* Szép, nem?

ANDREA: De hát ez egy estélyi ruha!

ETEL: Rómában csináltattam, 43-ban... Ma mentem el érte a nővéremhez, nála rejtettem el. A sógorom mérnök, szép házuk van. Három szoba... Anna annyira szerette volna. Nem adtam neki, mert emlék, az utolsó táncom... *(a* Kék Dunát *dúdolja és a ruhát magához szorítva keringőzik)* Látja, én sokkal szerencsésebb voltam, mint a lányom. 35 éves koromig voltak estélyi ruháim, és volt alkalmam, hogy fölvegyem: Budapesten, Bécsben, Rómában... Annának soha. Nyolc éves koráig volt boldog.

Itáliában. Aztán úgy lett, hogy már húsz éves és nincs estélyi ruhája.

ALBERTO: *(kedélytelenül)* Mit kezdene már azzal?

ETEL: Hát ez az. Az utolsó alkalom. *(Albertóhoz fordul)* Amikor kijön, adja neki oda.

ALBERTO: *(modortalanul)* Mért nem adja neki oda maga? Különben is, ha tudja...

ETEL: Nem, úgy nem lenne jó... *(közelebb lép)* A gyerekek jobban szeretik a titokzatos dolgokat... Én is így voltam *(a bőröndre mutat)* Gramofon is van meg lemezek... Mondják meg neki, hogy a nagynénje küldi. *(kimegy)*

10. jelenet

Andrea, Alberto, Franco

ALBERTO: *(dühösen belegyűri a ruhát a bőröndbe)*

ANDREA: Ne gyűrd össze. Ki tudja mennyit fáradt ez a szegény asszony, hogy szépen kivasalja.

ALBERTO: *(dühösen a székre hajítja)*

ANDREA: Most mitől vagy dühös?

ALBERTO: *(a foga között)* Mitől? Hogy ezekből az emberekből nem értek semmit. Becsületszavamra... *(Két nagy dörrenés)* Jól van! Legalább mindent lerombolnának!... *(csörög a telefon)*

ANDREA: *(a készüléknél)* Halló?... C'est toi, Michel?... Ah, bien! ...Oui, je sais.. Enfin, je sais ce que tout le monde sait, quoi!... Tu as autres nouvelles?...Ca, c'est des suppositions, pas des nouvelles... Quand, ca? ... Ou? Ici?... Dans la halle? Bon, tant mieux: on aura finalement quelque chose de source qutorisée... Merci, Michel, á tout á l'heure, d'accord... *(leteszi a kagylót. Albertóhoz)* Sajtótájékoztató van lent...

ALBERTO: Ki tartja?

ANDREA: Nem tudom. Michel valami érthetetlen nevet mondott. Mindenesetre Nagy egyik szóvivője.

ALBERTO: Mi a fenét mondhat?

ANDREA: *(indulóban)* Mindenesetre jobb lesz meghallgatni.

ALBERTO: Majd megtelefonálja Michel.

ANDREA: *(eltökélten)* Nem, személyesen kell ott lennünk. Azért talán újságírók is vagyunk, nem?

ALBERTO: *(bosszúsan, de mégis elindul)* Na jó. Hívjad Sergiót. *(kimegy)*

ANDREA: *(kabátját gombolva a bal oldali ajtóhoz lép, kopog)* Sergio!... *(kinyitja az ajtót, de nem néz be)* Sergio!...

11. jelenet

Sergio, Andrea, Franco

SERGIO: *(félmeztelen és fésületlen)*

ANDREA: *(félig elnézően, félig felháborodottan)* Még mindig?!...

SERGIO: Mi van?

ANDREA: *(töpreng)* Nem, semmi... Csak azt akartam mondani, hogy Alberto meg én lemegyünk, megnézzük mi a helyzet. Hátha van valami hír. Majd ha följövünk, elmondjuk, jó?

SERGIO: *(sietve visszamegy a szobába)* Jó, kösz.

ANDREA: Ha forrósodna a helyzet, ébreszd föl ezt a...

SERGIO: *(türelmetlenül)* Nyugi, minden meglesz.

ANDREA: És ha... ha befejeztétek... mondd meg Annának, hogy jöjjön ki egy kicsit.

SERGIO: Minek?

ANDREA: Mondd meg neki, hogy nézzen ki egy kicsit. Van itt egy kis ajándék, ami lehet, hogy tetszeni fog neki... *(belöki Sergiót a szobába és becsukja az ajtót)*

12. jelenet
Andrea, Franco

ANDREA: *(megfog egy széket és odaviszi az ajtóhoz. Aztán fogja a ruhát, mosolyogva nézegeti, vizsgálgatja mintha csak ő készítette volna, megsimogatja, finoman a karfára helyezi. Odateszi mellé a gramofont is. Fölemeli a tetejét, beindítja, kiválaszt egy lemezt, fölteszi. Megvárja a* Kék Duna *első hangjait. Kimegy. A lövések egyre gyakoribbak)*

13. jelenet
Gianni, Franco

GIANNI: *(kis ideig üres a szoba, majd jobbról belép. Egy pillanatig keresi, honnan jön a zene, meglátja a gramofont, határozottan belép. Lábujjhegyen odamegy az ágyhoz, leakasztja a szögről a csomagját, beledobál még pár dolgot, aztán fölveszi a vállára. Fogja az írógépet és gyorsan kimegy. A szoba megint üres, a lemez forog tovább, a lövések egyre gyakoribbak.)*

14. jelenet
Anna, Franco

ANNA: *(megjelenik a bal oldali ajtónál a szokott katonakabátban. Amikor meglátja az estélyi ruhát, bűvölten ott marad az ajtónál. Aztán félénken megérinti, megsimogatja, szorítja, magához méri és táncolni kezd vele. Éppúgy, mint előbb az anyja. Látszik, hogy ez valóban az első estélyi ruha az életében. Odamegy a fésülködőszekrényhez, ledobja magáról a katonakabátot, és úgy marad egy durva pamutkombinéban, térdig érő bugyogóban. Nagy óvatosan fölveszi a ruhát. Egészen önkívületbe kerül, hogy a tükörben nézi magát. Haját lófarokba köti. Valamit keres, hogy összefogja. Nem talál semmit. Akkor kiszakít egy szálat a kombinéjából vagy talán a melltartójából és azzal köti össze a haját. Páváskodik és épp tánclépésekbe kezdene, amikor a lemezt hirtelen elnyomja a rádió hangja és hallható lesz Nagy kétségbeesett felhívása. Anna fölvonja a szemöldökét és közelebb lép. Árnyék ül az arcára)*

Rádió: Figyelem! Figyelem! Itt Nagy Imre beszél, a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának elnöke. *(rekedt, tört hang)* Ma hajnalban a szovjet csapatok támadást indítottak a fővárosunk ellen azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy...

ANNA: *(dühösen lecsapja a rádiót, az széttörik a földön és elhallgat)*

15. jelenet
Sergio és az előbbiek

SERGIO: *(Megjelenik a küszöbön. Rémülten néz Annára, de az rögtön vidám arcot ölt és sugárzón mosolyog)*

ANNA: *(Sergióhoz rohan – Sergio pedig Annához – átölelik egymást, és nevetve keringőzni kezdenek. Földöntenek egy széket, táncolnak, belebotlanak Franco ágyába. Franco hirtelen fölébred)*

FRANCO: *(föltápászkodik, de közben magához szorítja fényképezőgépét)* A fenébe is, elég volt már a vicceitekből!... *(megütközve nézi Annát és Sergiót, akik tovább táncolnak és rá se hederítenek. Aztán fölfogja, hogy kint lőnek és egyre hangosabban és ijedtebben ordítani kezd)* Jaj Istenem, mi történik? ... Mit csináltok? Mik ezek a lövések? *(kiugrik az ágyból)* A Rolleiflex!... Ne verjétek le a Rolleiflexet!...

ANNA és SERGIO: *(Maguk közé fogják és arra kényszerítik, hogy ő is táncoljon)*

II. FELVONÁS

Ugyanaz a szoba negyed órával később. Végre hajnalodni kezd, de a villany még ég. A lövések erősen hallatszanak. A szünetekben fölszivárognak a lenti zenekar hangjai. Franco alsógatyában, de a fényképezőgépét még mindig a vállára akasztva a cipőjét fűzi. Andrea és Alberto jön. Arcukon aggodalom látható.

I. jelenet

Franco, Andrea, Alberto

FRANCO: Szólhattatok volna, hogy sajtóértekezlet van...

ALBERTO: Mit csináltál volna ott? A szavakat akarod lefényképezni?...

FRANCO: Mit mondtak?

ANDREA: Nem hallottad a rádióból?

FRANCO: Széttörött.

ALBERTO: Ki törte szét?

FRANCO: Mit tudom én... Talán az a két szerencsétlen, ahogy táncoltak... Ott volt a földön.

ANDREA: *(kezében a rádió, ütögeti, rázza, de hiába)* Az Istenit! Most mit csinálunk?

ALBERTO: Annál jobb: így legalább bejelentés nélkül fogunk kinyiffanni.

FRANCO: Na, meg lehetne végre tudni, hogy mit mondtak?

ALBERTO: Hogy ki fogunk nyiffanni...

FRANCO: Kinyiffanni, persze... ti, igen... Én ... nekem családom van...

ALBERTO: Neked is?!... Hát nem furcsa, alig hogy lőni kezdenek, az olaszoknak rögtön eszükbe jut a családjuk... És ha nincs, akkor kitalálnak egyet...

FRANCO: *(bántódottan)* Nem hiszel nekem? *(kihúz az irattárcájából egy papírt és Alberto orra alá dugja)*

ALBERTO: Mi ez?

FRANCO: A házasságlevelem.

ALBERTO: Magadnál tartod?

FRANCO: Benne maradt a zsebemben, mert pár órával az indulás előtt házasodtunk össze... A feleségem ráadásul gyereket vár...

ALBERTO: Öt napja?

FRANCO: Nem, három hónapos. *(kis szünet)* Na, megmondjátok már végre, hogy mit mondjak?

ANDREA: Hát csak annyit mondtak, hogy Malétert letartóztatták, Nagy meg menekülőben van...

FRANCO: Ki az a Nagy?

ANDREA: Hogyhogy ki az a Nagy? Egy hete itt vagy és azt sem tudod, hogy kicsoda Nagy?

FRANCO: *(megvilágosodva)* Aha, az akinek a nevét y-nal írják?

ANDREA: Pontosan.

FRANCO: És úgy ejtik, hogy Nagy?

ANDREA: Pontosan úgy.

FRANCO: *(habozva)* De figyelj csak Andrea, te annyi mindent tudsz... Ez a Nagy... *(elakad)*

Andrea) Mi van vele?

FRANCO: Semmi, semmi, csak hát most kommunista vagy nem kommunista?

ANDREA: Hát persze, hogy kommunista.

FRANCO: De hát a kommunisták elleni felkelés vezére.

ALBERTO: *(nevetgélve)* Nem akar összejönni, mi?

FRANCO: Nem, nekem ez az egész zavarosnak tűnik.

ANDREA: Nem csak tűnik, az is.

FRANCO: *(Andreához)* És most elmenekült?

ANDREA: El

FRANCO: És miért?

ANDREA: Hogy miért? Hát azért, mert egy tucatnyi páncélos hadosztály lövöldözik itt éppen.

FRANCO: *(hitetlenkedve)* Itt?

ANDREA: Itt

FRANCO: Egy tucat orosz páncélos hadosztály?

ANDREA: Igen, egy tucat orosz páncélos hadosztály.

FRANCO: *(fölugrik)* És nekem nem is mondjátok?... Istenem!... *(ujjongva)* Istenem, milyen anyagot csinálok!... Ezt el tudom adni a *Life*nak!... Egy tucat orosz páncélos hadosztály! Gyorsan a nadrágom... Ne vicceljetek velem: ki tüntette el a nadrágomat?... Jól van, megvan... Istenem!... Egy tucat... *(töpreng)* De biztos, hogy igaz?

ANDREA: Nem hallod? *(a lövések hirtelen megszűnnek. A beállt csendben jól hallható lent a zenekar. Megütődve néznek egymásra)*

ALBERTO: Mi lehet ez? Mért nem lőnek? *(kinéz az ablakon és hallgat. Szünet)*

FRANCO: Mi a fene!... Az Istenért, elég a viccből!... Engem nem úgy küldtek, mint titeket... én a saját pénzemen jöttem, sőt kölcsönből... Ez a Rolleiflex egy vagyonba került!...

ALBERTO: Fogd már be a csőrödet, hogyha lehet *(megint szünet, csönd)*

ANDREA: Mi lehet ez?

ALBERTO: És mi lehet az, amit a sajtókonferencián mondtak... lehet, hogy... hm... tizenkét hadosztály... honnan tudják, hogy pont tizenkettő, aztán meg...

FRANCO: Jó. Tegyük fel, hogy csak tíz vagy nyolc... négy... kettő... de végül is...

ALBERTO: De végül is ahelyett, hogy itt jártatod a szádat, mért nem mész le kattintgatni egy sort... *(csörög a telefon)*

ANDREA: *(a készüléknél)* Halló? ... Halló, Michel?.. Oui, Qu'est ce qu'il se passe? Mais non, notre radio est cassée... Quoi?... Non... *(hosszú szünet)* C'est officiel?... Combien de temps ont-ils donné?... Alors, il se reste que dix minutes! *(az órájára néz)* Non, non, dismoi exactement... Neuf?... *(benyomja a stoppergombot)*... Disons neuf... Bien... Et qu'ils vont faire ici?... Ah!?... Tu y crois, toi?... Bon, merci, Michel...Si tu as encore des nouvelles... Merci. A bientot... *(leteszi a kagylót)*

ALBERTO: Na?

FRANCO: Na?

ANDREA: Van egy ultimátum, ami kilenc perc múlva jár le *(az órájára néz),* sőt nyolc perc múlva... Ha ez alatt az idő alatt a budapesti szirénák nem szólalnak meg, hogy jelezzék a feltétel nélküli fegyverletételt... *(szünet)*

ALBERTO: Akkor?

ANDREA: Válogatás nélkül fognak lőni mindenkire.

FRANCO: Úristen!... Akkor harcok lesznek, ágyúzás, összedőlt házak?

ALBERTO: Persze!... A *Life*nak rendezik az egészet!

FRANCO: *(a hasához kap)* Úristen!

ALBERTO: Mi bajod?

FRANCO: Nagyon kell. Az izgalomtól.

ALBERTO: Akkor menj és csináld!

FRANCO: Persze. És ha közben szirénáznak?... *(elindul)* Nem bírom tovább!... *(eltűnik a fürdőszobában)*

2. jelenet

Alberto, Andrea

ALBERTO: Mit mondott még Michel?

ANDREA: Hogy nem fognak szirénázni.

ALBERTO: De fognak.

ANDREA: *(ránéz az órájára)*

ALBERTO: Mennyi van még?

ANDREA: Hét perc.

ALBERTO: *(nyugodtnak tettei magát)* Na mi van, ideges vagy?

ANDREA: Nem...

ALBERTO: *(le-föl járkál)* Szirénázni fognak, szirénázni fognak, nem kell félned... *(kis szünet)* Ki adna parancsot az ellenállásra? *(Kis szünet)* És ki hajtana végre egy ilyen parancsot? Kamikaze csak Ja-

pánban van, ha van egyáltalán... *(kis szünet)* Szirénázni fognak és kész... *(kis szünet. Polémikusan)* De hát ki vállalná a felelősséget egy olyan kollektív öngyilkosságért, mint ez? ... *(kis szünet)* Mert az biztos, hogy öngyilkosság lenne... Az biztos *(kitör belőle)* Mondj már valamit, az Istenért!...

ANDREA: Mit?

ALBERTO: Mennyi van még?

ANDREA: Hat perc.

ALBERTO: Hogyhogy hat perc? Fél órával ezelőtt volt hét perc... *(megfogja a rádiót és rázni kezdi, hiába)* A fene vinné el ezt a két idiótát, hogy összetörték!... Mért nem telefonálsz Michelnek?

ANDREA: De hát most beszéltünk vele!... Meg aztán ki halássza most elő ebben a kavarodásban?

ALBERTO: Ez a hülye Sergio is!... Hozhatna legalább néha valami hírt!...

ANDREA: Majd épp azon jár az esze!... Az most csak egyre gondol... ezek az utolsó perceik...

ALBERTO: Minek az utolsó percei?

ANDREA: *(ujját a szájára teszi)* Pssz!...

ALBERTO: *(hirtelen elhallgat. Mindketten hallgatóznak)* Mit hallottál?

ANDREA: Nem, semmi... Úgy tűnt, hogy *(szünet)* A fenébe is, ki hitte volna, hogy még visszasírjuk a lövéseket... És tessék... *(szünet)*

ALBERTO: Mennyi van még?

ANDREA: Öt perc.

ALBERTO: De hát milyen órád van neked?

ANDREA: Svájci stopper *(szünet)*

ALBERTO: Úgy lesz, meglátod, ahogy mondom: az utolsó pillanatig várnak, aztán... *(kis szünet. Nem bírja tovább)* Úgy vakaródzol, mintha rühes lennél!... Hagyd már abba, nem veszed észre magad!

ANDREA: *(már ő sem bírja)* Te meg a gombjaidat csavargatod!

ALBERTO: Kicsoda?

ANDREA: Te.

ALBERTO: *(ujját a szájához teszi)* Psssz!...

ANDREA: Mi van?

ALBERTO: Nem, semmi... Úgy tűnt, hogy... *(az ablakhoz megy)* Átkozott egy város... Mintha mindenki aludna...Pedig már feljött a hajnal, és ezeknek a híres álmoknak már a temetőben lenne a helyük... *(szünet)*

ANDREA: Négy perc.

ALBERTO: Tudod mit csinálok?... Iszom egy kis konyakot... *(tölt magának)* Neked is?

ANDREA: Nem, köszönöm.

ALBERTO: *(megissza, aztán elkámpicsorodik)* Hű de szar!... Semmi íze. Kiégeti a torkod és a beled... és ahelyett, hogy fölvidítana, jól lebunkóz... Legalábbis engem... Téged nem?

ANDREA: *(mereven nézi az óráját és nem hallja, amit Alberto mond)* Mi?

ALBERTO: A fenébe is, egészen ideges leszek az idegességedtől.

ANDREA: Ugyanezt akartam én is mondani neked.

ALBERTO: Nekem?!... Én biztos vagyok benne, hogy szirénáznak... iszom is rá...

ANDREA: Minek iszol, ha nem esik jól?

ALBERTO: Hogy elfelejtsem a...

ANDREA: Értelek.

ALBERTO: Na hát eltelt vagy nem az a nyavalyás négy perc?

ANDREA: Csak egy. Három még hátra van.

ALBERTO: *(dühösen az ágyra veti magát)* Amikor a harmadiknak vége, kelts fel... Ja, dehogy... majd a szirénák fölébresztenek *(lehunyja a szemét, de rögtön ki is nyitja: nézi, hogy Andrea fölle sétál)* Nem tudnál egy pillanatra egyhelyben maradni?

ANDREA: Nem. Jól esik járkálnom.

ALBERTO: Hát akkor járkálj... *(szünet)* Figyelj csak: ismered azt, amikor a pap azt mondta az apácának, hogy...?

ANDREA: *(szárazan)* Ismerem.

ALBERTO: Én nem. Elmondod?

ANDREA: *(előre hajolva járkál)* És ha nem szirénáznak? Fölfogtad, hogy mi történik itt akkor, ha nem szirénáznak?

ALBERTO: *(a foga között)* Szirénáznak!

ANDREA: Mindenkit meg kell gyilkolnotok, mindenkit... Mert mindenki ellenetek van... Mindenki... Nem a fasiszták, a kapitalisták, a püspökök, a reakciósok, a monarchisták, a földbirtokosok, ahogy az újságjaitok írják, meg a rádiótok mondja... Nem. Mindenki... A fiatalok is... Különösen a fiatalok, a ti fiataljaitok...

ALBERTO: Szirénáznak!

ANDREA: Mindenkit le kell gyilkolnotok...

ALBERTO: Tetszene neked, mi? ... Mert ebben reménykedtek!... Ebben reménykedsz te is, igaz?

ANDREA: Nem!

ALBERTO: Mert félted a bőrödet!

ANDREA: Igen, félek. De nemcsak a saját bőrömet féltem. Téged is féltelek, hogy gyilkosokkal látlak együtt és hogy meg kell majd vetned magad!... *(már megbánta, amit mondott)* Bocsáss meg... Bocsáss meg, Alberto. Hülyeségeket beszélek... *(kis szünet)* Én is biztos vagyok benne, hogy szirénáznak...

ALBERTO: Nem, nem fognak *(öklével rácsap az asztalra)* Nem fognak ezek az őrültek.

ANDREA: Még egy perc.

ALBERTO: Nem szirénáznak...

ANDREA: meglátod: úgy lesz, ahogy mondtad: megvárják az utolsó pillanatot és... *(nézi az óramutatót. Hosszú szünet. Ujjával ütni kezdi az utolsó tíz másodpercet. A tizediknél a fürdőszobából WC-lehúzás hallatszik. Mindketten fölugranak)*

3. jelenet

Alberto, Andrea, Franco

FRANCO: *(a küszöbön, kezében a lehúzó)* És most?... *(nézi őket)* Na mi van? *(aggódva)* Na, szirénáztak?

ANDREA: Nem, nem szirénáztak.

FRANCO: *(megkönnyebbülten)* Jaj!... *(Gyorsan öltözködni kezd, rendkívüli öltözéket vesz magára és a fényképész szereléssel a vállán úgy néz ki, mint egy harcos)* Én megmondtam!... Ha nem is lesz tizenkettő, akkor is tíz vagy nyolc vagy négy vagy kettő...

ALBERTO: *(visszhangozza és parodizálja)* Nyolc... négy... kettő *(nézi Francót)* Meg lehetne tudni hova mész ebben a sajátos öltözetben?... Azt akarod, hogy letartóztassanak?

FRANCO: Ki?

ALBERTO: Bárki. Úgy nézel ki, mint egy marslakó...

FRANCO: A feleségem nászajándéka... Kanadai bőr *(Andreához)* Fogd meg!

ANDREA: *(szórakozottan)* Fantasztikus!

FRANCO: Igen, de ez is részletre van... Ha itt semmi sem történik... *(Albertóhoz, aki az ablakon néz kifelé)* Semmi sem történik?

ALBERTO: Semmi. Egy akkora nagy semmi, hogy ha ezt sikerül lefényképezned, akkor a *Life* bearanyoz téged... Nem láttam még, becsületszavamra egy ilyen... *(nem találja meg a megfelelő jelzőt)* várost. De mi van e mozdulatlanság mögött... mit rejt magában ez a csend?...

FRANCO: Biztos benzin nélkül maradtak...

ANDREA: Kik?

FRANCO: A tankok... *(bejön Sergio)*

4. jelenet
Andrea, Alberto, Franco, Sergio

SERGIO: *(Anna, cipellőjével kezében)* Hallottátok?
ALBERTO: Mit?
ANDREA: A szirénákat?
SERGIO: Nem, a szambát... Valami döbbenetes, ahogyan játsszák. Én még ilyet nem láttam, becsületszavamra. És látnotok kellene, ahogy táncolnak rá.
ALBERTO: Azért jöttél vissza, hogy ezt elmondd nekünk?
SERGIO: Nem. Azért, hogy megvarrjam Anna cipőjét *(nézi a cipőcskét)* Egy költemény!... *(Francóhoz)* Te fotózol, nincs véletlenül tűd meg cérnád?
FRANCO: Miért, a fotósoknál kell, hogy legyen tű meg cérna?
SERGIO: Nem, nem kell. De lehet...
FRANCO: És neked mért nincs?
SERGIO: Nekem van. De csak nagy tűm és fekete cérnám. Egy ilyen kis finom fehér szatén cipőcskéhez *(elindul a kisszoba felé)*
ALBERTO: Héj!
SERGIO: *(megáll és visszafordul)* Hé?
ALBERTO: Mit beszélnek lenn?... Mit csinálnak?...
SERGIO: Nem hallod?... Táncolnak...
ALBERTO: És... az ultimátum?
SERGIO: Milyen ultimátum?... Ja!... Hát már lejárt, nem?
ALBERTO: Hát persze, lejárt...
SERGIO: *(eltűnik a szobájában)*

5. jelenet
Andrea, Alberto, Franco

FRANCO: Ennek elment az esze! Cipőcske?! Amikor lehet, hogy a végén még páncéloshadosztályok nélkül maradunk?... Na, én megyek, csak találok legalább egy dzsipet. *(Albertóhoz)* De hát ez az a híres hadsereg, ami megremegteti a világot?... Mondhatom, szép kis dolog! *(ahogy kimegy, nyitva hagyja az ajtót. Lépések, beszédfoszlányok szűrődnek be)*

6. jelenet
Andrea, Alberto

ANDREA: Mi van kint?
ALBERTO: *(a küszöbön, kinéz a folyosóra)* úgy néz ki, mindenki elmegy...
ANDREA: Hová?
ALBERTO: Hm... Hát gondolom a követségekre. A csomagjaikat is magukkal viszik...
ANDREA: Még jó... majd itt maradnak ebben a szállóban, ami az ellenállás egyik fészke lett...
ALBERTO: Hát akkor ti mért nem mentek utánuk?
ANDREA: Ki?
ALBERTO: Ti ketten.
ANDREA: Azt mondod, mi ketten?
ALBERTO: *(nyomatékosan)* Igen, ti ketten.
ANDREA: Meg kell még gondolni.
ALBERTO: A követség messze van. legalább húsz perc kell, hogy odaérjetek. És nem hiszem, hogy van még vesztegetni való idő...
ANDREA: Bocsáss meg Alberto, de nem értelek: egy perccel ezelőtt még te vádoltál azzal, hogy az ördögöt a falra festem, hogy dramatizálom a dolgokat...
ALBERTO: *(bosszúsan)* Ha tudnád, milyen elviselhetetlen vagy...

7. jelenet
Andrea, Alberto, Anna

ANNA: *(sántikálva jön be, egyik cipője hiányzik)* Ott van.
ANDREA: igen, ott. A cipőcskédet csinálja.
ANNA: *(elindul a szoba felé, nevetgél, mintha zavarát próbálná leplezni, kezét a szája elé teszi, pedig nincs zavarban.*

Már majdnem az ajtónál van, amikor tétován megáll) Mi az, hogy puttona?

ANDREA: Ki tanította meg neked ezt a szót?

ANNA: Sergió... Táncoltunk... és egyszercsak megállított és adott egy, hogy is mondják? Egy mostaccione...

ANDREA: Micsoda?

ANNA: Mostaccione... *(kezével mutatja)*

ANDREA: Á, pofon!

ANNA: Pofon?... *(töpreng)* Á, igen, pofon... és azt mondta: „Te csak velem lehetsz kurva, érted?" Én azt mondtam, hogy igen, de nem értettem...

ANDREA: Na, majd holnap megmagyarázom...

ANNA: Holnap?!... Holnap nincsen.

ANDREA: Hogyhogy nincs holnap?

ANNA: Nincs holnap. Holnap mindennek vége... a kurváknak is.

8. jelenet

Anna, Sergio, Andrea, Alberto

SERGIO: *(a megjavított cipőcskével a kezében)* Íme, előállt!... Nézd, milyen remekmű!... Semmi sem látszik rajta!

ANNA: *(hidegen)* Csúnya.

SERGIO: Hogyhogy csúnya?

ANNA: Csúnya!

SERGIO: Kedvesem, én mindent megtettem, ami tőlem tellett *(Anna lábára igazítja a cipőt. A többiekhez)* Semmi sem látszik rajta, igaz?

ANNA: Ej!

SERGIO: Mi az?

ANNA: A sarka...

SERGIO: *(leveszi Anna lábáról a cipőt)* Jaj Istenem! Az is letörött?... *(nézi és odaadja Annának)*... Nem, ez teljesen a helyén van...

ANNA: A másik *(amíg Sergio lehúzza róla a másik cipőt, Anna a fogával gyorsan elharapja a varrást a cipőn)*

SERGIO: *(észreveszi és meglepetten nézi)*

ANNA: *(kezébe rejti az arcát, hogy visszafogja a nevetését)*

SERGIO: *(megpróbálja visszatartani a nevetést)* De hát mit csinálsz?

ANNA: Kurvát játszom... *(egymásra néznek és kitör belőlük a nevetés)*

SERGIO: Ne csináld már...

ANNA: De, gyere... *(kézen fogja)*

SERGIO: *(hagyja magát behúzni a kisszobába)* Milyen bolond vagy! Nappal van!...

ANNA: *(kiabálva)* Nem!... *(kétségbeesetten átöleli Sergiót)* Még nem... Még nem... *(bemennek a szobába)*

9. jelenet

Andrea, Alberto

ANDREA: *(mosolyogva)* Milyen jóleső érzés látni őket!...

ALBERTO: *(elhúzza a száját)* Undorítóak! *(csöng a telefon)*

ANDREA: *(a készülékbe)* Halló... Á, köszönöm, Etel asszony, adja kérem... *(Albertóhoz)* Sablic... *(a készülékbe)* Halló? ... Ciao, kedves Sablic, ... igen, igen, ott voltunk... hát én úgy látom, nem valami nehéz megérteni... Én is attól félek... Igen, éppen az előbb vettük észre... Mindenki a követségekre, nem?... Hát persze, a vízum... Hányan?!... Öten, természetesen... *(Albertóra néz)*

ALBERTO: *(határozott német int)*

ANDREA: *(kezével lefogja a kagylót)* Ez az utolsó szavad?

ALBERTO: Ez az egyetlen szavam.

ANDREA: Köszönjük, kedves Sablic, de mi öten inkább itt maradunk... Nem, nem hiszem... Mindenesetre tartjuk a kapcsolatot... Ne aggódjatok... Köszönöm, kedves Sablic... Neked is. *(leteszi a kagylót)*

ALBERTO: Most mondd meg, hogy miért? Miért kellett visszautasítanod?

ANDREA: Hát nem te nem akartad?

ALBERTO: Én a magam nevében mondtam, a miénkben... nem a tiétekben...

ANDREA: Hagyd már ezt az örökös különválasztgatást! Azt hiszed, hogy ha egy gránát beröpül az ablakon, különbséget fog tenni közöttünk meg köztetek?

ALBERTO: Nem a gránát a veszélyes. És nem az ablakon fog bejönni, hanem az ajtón. Ez a szálloda az ellenállás fészke... Te mondtad, nem?

ANDREA: De itt nem lesz ellenállás... Te mondtad, nem?

ALBERTO: Persze, hogy nem lesz... Ki lenne benne... Ezek a gyerekek a páncélos hadosztályok ellen?!

ANDREA: Hát épp ez az...

ALBERTO: Hát épp ez az... *(kis szünet)* És ha mégis megtennék... Andrea, hidd már el, tudom, amit tudok: nem lenne bölcs dolog itt maradni, különösen neked... Te nem vagy olyan, mint a többiek... Téged ismernek, te... Senki sem tudna átvinni rajtuk... Senki...

ANDREA: Még te sem?

ALBERTO: Még én sem... Különben is, ha tudnám is, miért tenném *(erőszakosan)* én az ő oldalukon állok!

ANDREA: Akkor meg minek törődsz azzal, hogy mi lesz velem?

ALBERTO: Mert... mert dühít, ahogy látom, hogy csupán makacsságból kockázatot vállalsz! Megtudhatnám, hogy miért nem mész? ... Mit akarsz... Abban reménykedsz, hogy majd megvethetsz, mint ahogy az előbb mondtad?

ANDREA: Már bocsánatot kértem érte.

ALBERTO: Meg kell tenniük!... Meg kell!... Minden látszat ellenére nekik van igazuk, nekünk... Hogy tisztaság legyen, a kezet is be kell mocskolni, ha úgy alakul... Menj már!... Fuss a követségre!...

ANDREA: *(nézi Albertót és cigarettával kínálja)*

ALBERTO: *(megszorítja a vállát)* Ahogy akarod... Neked lesz rosszabb...

10. jelenet

Andrea, Alberto, Franco

FRANCO: *(zihálva jön be az ajtón)* Mondjátok... Ti tudjátok, hogy Giannit letartóztatták?

ANDREA: Letartóztatták!?... Ki?

FRANCO: A felkelők.

ALBERTO: *(nevetve)* Ez aztán szép lenne!...

FRANCO: Hát úgy láttam, hogy közülük vitte el az egyik, kocsival...

ANDREA: Ferenc?

FRANCO: Nem tudom... Valami bajuszos...

ANDREA: *(hirtelen megfordul, hogy megnézze Gianni ágyát)*

FRANCO: *(ő is megfordul)* Mi van?

ANDREA: A csomagja nincs itt...

ALBERTO: Mit jelentsen ez? *(mindhárman egymásra néznek)*

FRANCO: Azt akarod mondani, hogy meglógott?

ALBERTO: Ne beszélj már hülyeségeket!... Hova az Istenbe lóghatott volna!... A várost teljesen körülzárták... *(Andreára néz, aki lehajtja a fejét)* Mi van?... Te is azt gondolod, hogy...?

ANDREA: Nem gondolom. Biztos vagyok benne.

ALBERTO: *(előbb megütközik rajta, majd gondolkozni kezd)* De nem, ez nem lehet!... Őrültség lenne!...

FRANCO: Őrültség!?... Disznóságot akartál mondani, nem?... Ő adja le az első anyagot, ha sikerül neki...

ALBERTO: meglátod, hogy csak valami biztosabb menedéket próbál keresni... talán a követségen... Telefonálj Sablicnak... Meglátod, ott van...

ANDREA: Nem, nincs ott... Megmondta nekem, hogy megpróbál eljutni a határra azzal a Ferenccel...

FRANCO: *(méltatlankodva)* Megmondta neked!?

ANDREA: igen, megpróbáltam lebeszélni róla, és úgy tűnt, hogy sikerült is. De úgy látszik, meggondolta magát...

ALBERTO: *(ijedten)* De hisz ez ön gyilkosság!... Parancsot kaptak, hogy zárjanak le minden utat, és hogy lőjenek arra, aki ki akarna jutni... bárki legyen is...

ANDREA: Honnan tudod?

ALBERTO: De hát miért csinálta?

ANDREA: A szenzáció. Ő még hisz a szenzációban.

ALBERTO: *(gyanakodva)* A szenzáció... vagy a félelem?

ANDREA: Nem, az biztos, hogy nem félt. öreg róka, fél életét lövések között töltötte...

ALBERTO: Nem a lövésekről beszélek. Az én fenyegetéseimről...

ANDREA: A te fenyegetéseid nem érdekesek. Már akkor elhatározta, amikor ti még aludtatok...

FRANCO: A disznó!... Amíg mi aludtunk, érted? És neki is van egy Rolleiflexe és egy csomó fényképet csinált!...

ALBERTO: Igaz, amit mondasz?

ANDREA: Becsületszavamra. Nem miattad volt, légy nyugodt...

ALBERTO: Nyugodt!... Jó kis szó!... Mindenesetre most bajban van...

FRANCO: Reméljük.

ALBERTO: Most mit tudunk csinálni?

ANDREA: Mit akarsz csinálni? Ha lenne is egy kocsink, azt se tudjuk, melyik úton indultak el... Nekem csak annyit mondott, hogy egy mellékútvonalon akar menni, hogy ne állítsák meg.

ALBERTO: Minden utat lezártak, még az ösvényeket is.

FRANCO: *(megkönnyebbülten)* Annál jobb!

ANDREA: De honnan tudsz ezekről a dolgokról?

ALBERTO: *(szárazon)* Tudom.

ANDREA: Hát akkor nem marad más, mint hogy elmondhatunk egy Miatyánkot... *(kis szünet)* Hacsak nem...

ALBERTO: Micsoda?

ANDREA: Mondom...

ALBERTO: Na, mondd már!... Hacsak nem...

ANDREA: Semmi, csak arra gondoltam, hogy esetleg azok között, akik ezeket az információkat adták neked, talán lenne valaki, akihez...

Albert: Mit akarsz ezzel mondani?

ANDREA: Hát Budapesten van szovjet követség is, nem?

ALBERTO: *(gyanakodva)* És mi közöm nekem a szovjet követséghez?

ANDREA: Valószínűleg semmi... de az előbb, amikor lenn voltunk a sajtókonferencián, úgy tűnt nekem, mintha Etel asszony azt mondta volna neked, hogy onnan hívnak telefonon...

ALBERTO: *(zavartan)* Ja igen... A sajtóattasé volt... de nem ismerem, sohasem láttam személyesen...

ANDREA: Annál többet jelent... Ha aggódnak érted anélkül, hogy láttak volna, az azt jelenti, hogy...

ALBERTO: *(szárazan)* Semmit sem jelent *(kis szünet)* Mindenesetre hozzá nem fordulhatok. Egyrészt semmi hatalma sincs, másrészt meg a nevét sem tudom.

ANDREA: Hát akkor türelem... Bízzunk abban, hogy az a szerencsétlen csak talált valami rést...

ALBERTO: Milyen rést...

ALBERTO: Milyen rést?!... Az oroszok oroszok és nem hagynak réseket... Különben olaszok lennének...

ANDREA: Iszunk egy kis konyakot?

FRANCO: Igyunk, persze.

ANDREA: *(teletölt egy poharat és odaadja Francónak. Aztán Albertó felé is nyújt egy poharat)*

ALBERTO: *(az asztalra csap)* Nem!... Nem!... Nem!...

ANDREA: Jól van, megiszom én.

ALBERTO: Nem a konyakra mondom. *(kikapja Andrea kezéből a poharat és egy hajtásra megissza a konyakot)* Nem tehetem meg... Nem tehetem, érted?

ANDREA: Megértettem. Nem értem, hogy mi az oka, de ...

ALBERTO: Vannak okai...

ANDREA: Hát kell, hogy legyen, ha ebben a helyzetben nem akarsz segíteni annak a szerencsétlennek... súlyos okának kell lenni...

ALBERTO: Nem kérhetek semmit attól, akinek az előbb nemet mondtam...

ANDREA: Mire?

ALBERTO: Arra, hogy menjek el hozzájuk...

ANDREA: Á, szóval téged meghívtak?

ALBERTO: Igen, mert... Talán nem hívhatnak meg azt, akit akarnak?

ANDREA: És te visszautasítottad... Visszautasítottad, hogy vendégül lássanak az egyetlen biztos helyen... az egyetlen házban, ahol nincs meg az a veszély, hogy a tető a fejedre szakad?!... És nem csak ez. De a legjobb hírforrás is...

ALBERTO: *(durván)* Nem szeretek betolakodó lenni...

ANDREA: Betolakodó!?... De hát nem velük vagy?

ALBERTO: Persze, hogy velük vagyok!

ANDREA: De annak a telefonba épp az ellenkezőjét mondtad...

ALBERTO: Szóval te kihallgatod a telefonjaimat?

ANDREA: *(kezét széttárja)* Nem az én hibám, hogy ha bár velük is vagy, nem beszélsz a nyelvükön és tolmácsra van szükséged, és ha ugyanaz az én tolmácsom is...

ALBERTO: *(dühösen)* Hát akkor, ha magán kémszolgálatod is van, mért akarod, hogy azt tegyem, amit nem tehetek?

ANDREA: És te miért szégyelled, hogy jellemes ember vagy?

ALBERTO: Hagyd már a nagy szavakat!... Most Gianniról van szó.

ANDREA: Gianni... Tudod mit mondok... Sokkal kevésbé érdekel, mint te...

FRANCO: *(meggyőződéssel)* Éppen így vagyok én is!...

ALBERTO: Hogy jössz te ide?

FRANCO: *(sértődötten)* Miért?... Nekem nincs jogom...?

ALBERTO: *(félbeszakítja)* Nincs, neked nincs. Neked családod van.

11. jelenet

Andrea, Alberto, Franco, Anna

ANNA: *(kihajol az ajtón, ujja a száján)* Pssssz!... *(befelé mutat)* Alszik. *(visszamegy)*

12. jelenet

Andrea, Alberto, Franco

FRANCO: Vége az első menetnek!...

ALBERTO: *(magában)* Mellékút, a fenébe is!... Ilyen havon a főutakon se lehet menni...

FRANCO: Tudjátok mit csinálok?... Lemegyek, megvárom azokat a híres tankokat... Előbb vagy utóbb csak megjönnek, nem?

ANDREA: Megjönnek, az biztos...

FRANCO: Annyira bíztok ezekben a tankokban?... Biztos, hogy megállítják Giannit, biztos, hogy megjönnek... *(a WC felé indul, megáll)* Mindig leszakad a lehúzója?

ANDREA: Mindig.

FRANCO: Akkor majd inkább lent...

13. jelenet

Andrea, Alberto

ANDREA: Brrrr, 'de hideg van!... *(belenéz a kályhába)* Persze, hagytátok kialudni *(szenet rak rá)*

ALBERTO: Mondd már... Biztos vagy benne, hogy nem miattam csinálta?

ANDREA: Ki, Gianni? ... Tudta nagyon jól, hogy csak viccelsz...

ALBERTO: Persze, de elég hülye vicc volt, mert... ennek van előzménye...

ANDREA: Micsoda?

ALBERTO: Tudod, ő mindig azt hitte, hogy 45-ben én tetettem őt talonba... Pedig nem én voltam. A saját újságja volt, mert meg akartak szabadulni tőle, és szépen a nyakamba varrták... Amikor megtudtam, magamra vállaltam az egészet, úgy csináltam, mintha... De ő ezt nem tudja...

ANDREA: Mért nem mondtad el neki?

ALBERTO: Mert... Mert láttam, hogy nagyon rosszul esne neki... Fejébe vette, vagy a fejébe ültették, képzeld el, hogy az oroszok őt első számú ellenségnek tartják...

ANDREA: A Kreml hátába döfött tőr...

ALBERTO: Pontosan... És olyan büszke volt erre, hogy nem volt bátorságom kiábrándítani...

ANDREA: Szerencsétlen!

ALBERTO: Érted?... Érted most, miért?

ANDREA: Értem, értem...

ALBERTO: És mégse tehetek semmit... Andrea, hidd el: semmit sem tehetek...

ANDREA: Ne aggódj... meglátod, most is kibújik majd a bajból.

ALBERTO: *(a fejét rázza)* Nem ismered őket!

ANDREA: Kiket?

ALBERTO: Az or... *(kijavítja magát)* a katonákat... mindenhol ugyanolyanok, nem?... Lőnek... Néha azt se tudják, kire... Lőnek és kész... Ha sikerült volna is beszélnem avval ott a követségen, ő se tud csinálni semmit... a katonákkal... Most már ők irányítanak... Ezek a szerencsétlenek átengedték nekik... Ki tudja, miben reménykednek.

ANDREA: Talán valamiben és éppen azért...

ALBERTO: *(tovább folytatja)* Csak minden rendben menjen... Ezeket csak az érdekli... *(kis szünet)* biztos vagyok benne, hogy ha benyitnánk most a budapesti lakásokba, mindegyik ezt csinálná... mint ezek itt...

ANDREA: Valószínűleg.

ALBERTO: Biztos.

ANDREA: Ez iszonyatos. Képzeld el, milyen volt ezeknek az embereknek az élete; ahhoz, hogy szeretkezzenek, forradalmat kellett csinálniuk... Én teljesen megértem őket...

ALBERTO: Még csak az kellene, hogy ne értsétek meg egymást, ti, akiket egy tésztából gyúrtak!

ANDREA: Nem gondolod, hogy érdemtelenül dicsérsz? Engem és ezeket az embereket, akik végigcsinálták azt, amit végigcsináltak, és megteszik most is majd, amit kell? Bár úgy lenne!... Mi, akik olyan könnyen hagyjuk meghalni őket, mint amilyen könnyen készek azok őket megölni? *(hevesen)* De hát mit gondolsz? Azt hiszed, hogy a magyarokkal szemben nem érzem legalább annyira zavarban magam, mint veled?

ALBERTO: Én egyáltalán nem érzem magam zavarban.

ANDREA: Nem? Akkor mért teszel meg mindent azért, hogy itt maradj ebben a szobában? Ugyanúgy csinálsz mint én. Azt hiszed, nem látom, hogy félsz bárkivel is találkozni közülük?... Legalább magunkat ne áltassuk... mi, akik ugyanazt a szerepet játsszuk!... Csak annyi a különbség, hogy én a közönség előtt szégyellhetem magam, te meg még azt sem... Azt, hogy elvörösödöm, én díszként a gomblyukamba tűzhetem, neked meg el kell rejtened a párttagsági könyvedbe... Én kiordíthatom, hogy egy képmutató és gyáva világ oldalán állok, ami

csak a halottaikat dicsőíti meg, hogy azután ebből is üzletet csináljon...

ALBERTO: És ezt fogod ordítani?

ANDREA: *(lehajtja a fejét, lassan)* Nem tudom...

ALBERTO: *(gúnyosan)* Gondolom!...

ANDREA: Jó, tudom... Az, hogy a te szénád nincs rendben, nem jelenti azt, hogy nálam minden jó, tudom... Ezért nem akarok senki fölött ítélkezni... senki fölött... még a páncélos hadosztályok fölött sem... Talán tényleg nem tehettek mást.

ALBERTO: És ezt is kikiabálod majd?

ANDREA: Mondom, hogy nem tudom... Ha egyszer majd hazaérünk... Ha ki tudjuk innen menteni a bőrünket... mindegyikünknek megvan a főnöke... Nekem is, persze, nekem is. Nem tudom mit fogok írni... *(kis szünet. Magabiztosan)* De azt nagyon jól tudom, hogy mit *nem* fogok írni... Akkor is, ha sokaknak nem fog tetszeni, mégsem fogom azt írni, hogy ezek a halottak ránk hasonlítottak, hogy a mi fiaink voltak, hogy velünk egy tésztából gyúrták őket... Nem, ezt biztosan nem... Ha keserű is, de be kell ismernem, hogy azért tudtak meghalni, mert a ti fiaitok voltak...

ALBERTO: Apagyilkosok.

ANDREA: Mint minden fiú. Mint ahogy mi is azok voltunk...

ALBERTO: Én soha...

ANDREA: Nem jó. Ez azt jelenti, hogy később leszel, túl későn.

ALBERTO: *(ordít)* Nem!

ANDREA: *(folytatja)* Ha nem vagy már most...

ALBERTO: *(ordít)* Nem!

ANDREA: Hogy higgyek neked, ha így ordítasz?

ALBERTO: Azért ordítok, mert nem bírom a fejtegetéseidet?

ANDREA: Nem, nem a fejtegetéseimet... Nem bírod elviselni a fölismerést, hogy ez nem forradalom, hanem hitszakadás!

ALBERTO: *(fölugrik)* Mi?

ANDREA: Tudom, hogy egy olyan ortodox világban, mint a tiétek, ez a szó...

ALBERTO: *(félbeszakítja)* Ne nevettesd már ki magad!... Méghogy hitszakadás!... A hitszakadáshoz előbb hit kell... És ezek itt partizánok... *(gyűlölettel)* Én ismerem a partizánokat!...

ANDREA: Én is

ALBERTO: Te?

ANDREA: Igen.

ALBERTO: *(meglepetten nézi, aztán nevetni kezd)* Á, értem jól megvagyunk... a végén még kiderül, hogy te is az ellenállás hőse vagy?

ANDREA: Épp ellenkezőleg. Én katona voltam, egy hódító szörnyeteg. Elfoglaltam Horvátországot, igaz, hogy parancsszóra. De a partizánokkal volt elég dolgom.

ALBERTO: Hát lehetett is velük szemben... de az más dolog. Szemben, amikor lőnek rád, még becsülni is lehet őket...

ANDREA: De hát épp ez az, hogy nem lőttek rám, pedig minden kockázat nélkül megtehették volna.

ALBERTO: A jó partizánok!... Hát akkor ezért tiszteled őket?

ANDREA: Azt tisztelem, amiért tették.

ALBERTO: Szóval?... Nem, várj csak... Mindjárt kitalálom... Egy nő van benne?

ANDREA: *(bólint)*

ALBERTO: Meg mertem volna esküdni... Az istenbe, hát hányan vagytok?... Hányat mentettek meg közületek a nők? *(kis szünet)* És akkor?

ALBERTO: Azt akarom kérdezni, hogy most mit akarsz megmutatni ezzel?... Hát persze, ti mind ilyenek vagytok... A kútba ugrasz a partizánokért csak azért, mert egyikük elárulta a társait miattad...

ANDREA: És te meg gyűlölöd őket, mert egyikük elárult téged az ellenségeid miatt, igaz?

ALBERTO: *(komoran néz rá)* Mit tudsz te erről?

ANDREA: Tudom... Az a kar...

ALBERTO: *(ordít)* Neked ahhoz semmi közöd!

14. jelenet

Alberto, Andrea, Sergio

SERGIO: *(Kidugja fejét az ajtón)* Psssz!... *(befelé mutat)* Alszik... *(vissza akar menni)*

ALBERTO: Figyelj csak, te...

SERGIO: He?

ALBERTO: Gyere ide.

SERGIO: *(nem szívesen, de engedelmeskedik. Egymásra néznek)*

ANDREA: *(elindul a WC felé, hogy magukra hagyja őket)*

ALBERTO: *(megállítja)* Nem tudsz... Leszakad a lehúzó...

ANDREA: *(megáll)* Ja persze!... *(Az ablak felé indul, menedéket keresve)*

ALBERTO: *(kicsivel később Sergióhoz)* Akkor?

SERGIO: Mit akkor?

ALBERTO: Hát itt vagyunk a végén, nem?

SERGIO: Igen, azt mondják...

ALBERTO: És a lány?... Mit akarsz csinálni vele?

SERGIO: Attól függ, hogy ő mit akar csinálni...

ALBERTO: Nem kérdezted meg tőle?

SERGIO: Nem.

ALBERTO: Most szerelmes vagy nem szerelmes?

SERGIO: Nem tudom. Úgy viselkedik, mintha az lenne.

ALBERTO: És te?

SERGIO: Én is.

ALBERTO: Gondolom, akkor meg akarod menteni.

SERGIO: Mitől?

ALBERTO: Hogyhogy mitől?!... Hát tudod mi történik itt?

SERGIO: Persze. Az történik, amitől senki sem menthet meg senkit.

ALBERTO: Tegyük föl, hogy én mégis tudnék valahogy segíteni...

SERGIO: Te!?... És hogyan?

ALBERTO: Mit érdekel téged a „hogyan”?

SERGIO: Azt hiszem, őt érdekli.

ALBERTO: Tegyük föl, hogy a titkárnőm lehetne...

SERGIO: A te titkárnőd!?

ALBERTO: Nem hiszem, hogy lenne benne valami...

SERGIO: Óh, nem!...

ALBERTO: És nem is elképzelhetetlen... Egy félkarú embernek különösen nagy szüksége van titkárnőre... Anna tud olaszul. És ha egy olyan újság munkatársa lehet, mint az enyém...

SERGIO: *(megindultan)* Köszönöm neked, Alberto... Nagyon szép tőled... De azt hiszed, hogy ennyi elég lenne?

ALBERTO: Jó, hát ha csak az én cikkeimet gépelné, akkor talán nem...

SERGIO: *(gyanakodva)* És még mit kellene csinálnia?

ALBERTO: Óh, semmi különöset... Csak mint tolmács ápolnia kellene a kapcsolatokat bizonyos emberekkel... Fontos emberekkel... vagy akik majd később fontosak lesznek...

SERGIO: Miután később...?

ALBERTO: Hát ez az. Sajnos, fiacskám mindig van egy „később” és erre még idejében gondolni kell...

SERGIO: Hát persze. De pont ez az, amire Anna nem képes. Ahányszor csak beszélni kezdtem erről, mindig lezárta a számat...

ALBERTO: És te mért engedted?

SERGIO: Hát mert mindig rátette az övét...

ALBERTO: Jó, de... látod? Már világos van... az a később most van, ma van holnap... *(a zenekar, ami egy ideig csendben volt, most újra rázendít)*

SERGIO: *(fülel és mosolyog)* Hallod, hogy játsszák a mambót ezek a szerencsétlenek!...

ALBERTO: *(ingerülten)* Most rám figyelsz vagy a mambóra?

SERGIO: Rád, persze, hogy rád... igazán szép dolog tőled...

ALBERTO: Nem azt kérdezem, hogy szép-e, hanem hogy egyetértesz vele vagy sem?

SERGIO: Én!?... De hát én... Annát kellene megkérdezni...

ALBERTO: Jó, kérdezzük meg őt!...

SERGIO: Kérdezzük!... *(rágyújt egy cigarettára és nem mozdul)*

ALBERTO: *(kicsivel később)* Na?

SERGIO: Ja, azt mondod, hogy most, rögtön?

ALBERTO: *(dühösen)* Hát mikor?

SERGIO: Alszik!...

ALBERTO: Hát ébreszd föl, az Istenért!...

SERGIO: *(Nem szívesen, de elindul)* Jól van... *(Megáll, fülel: a zenekar lenn hirtelen elhallgat)* Mért hagyták abba? ... *(szeme találkozik Alberto szigorú tekintetével; hirtelen eltűnik a kisszobában)*

15. jelenet

Andrea, Alberto

ANDREA: *(aki közömbösséget színlelve mindvégig az ablaknál maradt, fütyülni kezdi az* Álmok hajnalban meghalnak *dallamát.*

ALBERTO: *(türelmetlenül)* Már te is!?

ANDREA: *(hirtelen elhallgat)* Jaj, bocsáss meg!... *(a kisszobából ingerült hangok hallatszanak)*

ALBERTO: Most majd meglátod, kik azok a partizánok!...

16. jelenet

Andrea, Alberto, Anna, Sergio

ANNA: *(hangosan, kiabálva bejön)* De igen!... igen, igen!... Tudom, hogy lent táncoltál a...

SERGIO: *(megy utána megszégyenülten)* Esküszöm, hogy nem!... Itt voltam...

ANNA: Hazug!

SERGIO: Kérdezd meg őket!...

ANNA: Olaszok... mind hazudnak...

SERGIO: Esküszöm, hogy lent voltál... Tudom...

SERGIO: Hogyhogy tudod?

ANNA: *(győzelmesen)* Egy macskáról álmodtam... A macska azt jelenti, hogy megcsalnak...

SERGIO: *(Albertóhoz)* Látod, álmából keltettem fel...

ANNA: *(Majdnem sír)* Sergio, mért táncoltál azzal?

SERGIO: *(átöleli)* Nem táncoltam... Itt voltam, rólad beszéltünk... egy nagyon fontos dologról... nagyon fontos lenne neked... Ezért keltettelek fel...

ANNA: *(Sergiót fürkészve)* Akkor a macska csalt meg engem!

SERGIO: Biztosan.

ANNA: *(csalódottan)* Óh!... Tőle nem vártam volna...

SERGIO: Figyelj, Anna... tényleg nagyon fontos dologról van szó... Fölébredtél már?

ANNA: Igen. Igen.

SERGIO: Akkor figyelj... Szeretnél újságíró lenni?

ANNA: *(gőgösen)* Én újságíró vagyok... A Filológhiai Közlöny munkatársa...

SERGIO: Jó, de... komo... *(kijavítja magát)* hívatásos újságíró, úgy értem...

ANNA: *(összecsapja a kezét)* Óh, igen, nagyon!...

SERGIO: Akkor lehetnél egyikünk titkárnője...

ANNA: A tiéd?

SERGIO: Nem, nem, fontosabb valakiről van szó...

ANNA: *(Andreára mutat)* Az övé?

SERGIO: Nem, az övé. *(Albertóra mutat)*

ANNA: *(hidegen)* Aha.

ALBERTO: Igen, tudom. De a szimpátia nem számít. A bizalom az igen... Én megbízom benned... *(választ vár, de nem érkezik)* És kész is vagyok bebizonyítani: kényes dolgokat bíznék rád *(Anna nézi őt, de nem válaszol)* Nézd, nem én vagyok itt a fontos, ahogyan Sergio mondta... csak... hogy is mondjam... jobban benne vagyok... Vannak barátaim itt... Van egy pár barátom... akikkel most megint föl kell vennem a kapcsolatot... Személyesen nem indulhatok a keresésükre... Nem ismerem a várost, nem beszélem a nyelvet... Neked kellene elvinni... Bizalmas levelekről lenne szó, te lefordítanád, elvinnéd és választ hoznál... *(kis szünet)* De most rögtön el kell kezdeni: egy percet sem veszíthetünk... *(kis szünet)* Benne vagy?

ANNA: *(Sergióra néz, aki bátorító mozdulatot tesz. kicsit még vonakodik, aztán leül az asztalhoz, befűz egy lapot az írógépbe)*

ALBERTO: Jól van!... Így tetszel nekem. csak határozottan, okosan... Írjad... *(diktál)* „Kedves Révai elvtárs, ezt a levelet Anna... Anna... Mi a vezetékneved?

ANNA: Miklós.

ALBERTO: *(folytatja a diktálást)* „Miklós Anna elvtársnőre bízom... *(Anna megáll)* Már leírtad?

ANNA: *(Albertóra néz)* Ki ez a Révai elvtárs? Révai József?

ALBERTO: Ismered?

ANNA: Ki ne ismerné?

ALBERTO: Hát ő az... Azt is tudod, hol lakik?

ANNA: Azt hiszem, ebben a pillanatban senki sem tudja...

ALBERTO: Én igen.

ANNA: *(egy kis vonakodás után újra odakészül a géphez)*

ALBERTO: Anna!

ANNA: *(ránéz)*

ALBERTO: Előbb azt mondtam, hogy megbízom benned... Te nem válaszoltál... Felelj most: helyesen teszem vagy nem, hogy megbízom benned?

ANNA: *(Egy kis vonakodás után befejezi a mondat hátralévő részét)*

ALBERTO: Jól van... Folytasd... *(diktál)* „Miklós Anna teljes bizalmamat élvezi. Te is megbízhatsz benne..." *(a zenekar újra nekikezd)*

ANNA: *(fülel, majd Sergióhoz)* Cha-cha-cha?

SERGIO: Cha-cha-cha, igen, az.

ALBERTO: „Te is megbízhatsz benne, elküldheted vele a választ." *(Látja, hogy Anna nem ír)* Na mi van?

ANNA: *(mereven, Albertóhoz)* Te álmodtál már macskákkal?

ALBERTO: Anna, figyelj már ide... Révai elrejtőzött, tudod... Egyike azoknak, akiket a te elvtársaid leginkább kerestek ezekben a napokban... De holnap... holnap ő lesz az, aki majd keresi őket... Ha elmész hozzá ezzel a levéllel... Ez az utolsó lehetőséged a menekülésre... Nem akarod, hogy befejezzem?

ANNA: Hatalmas macska volt *(kihúzza a papírt a gépből és labdát gyúr belőle)*... De én már elzavartam... Hess, ronda macska, hess!... *(ledobja az összegyűrt papírt és felszökken)* Hess!... Hess! Cha-cha-cha *(táncolni kezd és Sergiót is táncolni hívja)* Cha-cha-cha... Hess... Hess... Hess...

SERGIO: *(engedelmeskedik és Annával a kijárati ajtó felé táncolnak)*

ANDREA: *(kicsivel később, amikor a zenekar elhallgat, fütyülni kezdi a szokásos dalt)*

ALBERTO: *(dühösen)* Hagyd már abba!

ANDREA: Jaj, bocsáss meg!... Úgy belemászott a fülembe...

ALBERTO: Disznók!... Végig akarják játszani!... Mindegyik, mindenki! Egy morzsát sem akarnak elveszíteni ebből a karneválból!...

17. jelenet

Andrea, Alberto, Etel

ETEL: *(zihálton jön be, kezében lemez)* Megvan!... Megvan!...

ANDREA: Micsoda? *(elveszi a lemezt)*

ETEL: Egy amerikai újságírónő ajándékozta nekem most, hogy elment...

ANDREA: Á, a Callas?

ETEL: Nem is reméltem már. Ezt már tényleg nem is reméltem... *(bekapcsolja a gramofont, félénken)* Föltehetem?

ANDREA: Hogy képzeli, hát persze... *(Segít föltenni a lemezt. Az első hangok után)* Szép ugye?

ETEL: Egy angyal lehet!

ANDREA: Ki? Callas? ... Hát...

ETEL: Ezzel a hanggal...

ANDREA: Ja, a hangja... *(csörög a telefon. Halkan, a kagylóba)* Halló? ... Á, te vagy Sablic? .. Akkor legkésőbb negyed óra múlva... teljesen kiszámíthatatlan... Nem, itt maradunk... Jól van, jól van... Köszönöm, Sablic... Ciao... *(leteszi a telefont)*

ALBERTO: *(idegesen és ők is halkan)* Valami hír Gianniról?

ANDREA: *(megrázza a fejét és valamit belesúg Alberto fülébe)*

ALBERTO: *(összeráncolja a homlokát)* Biztos?

ANDREA: Úgy tűnik.

ALBERTO: *(Odamegy az ablakhoz és kinéz)*

ANDREA: *(ujjával követi a zene ritmusát, de időnként Albertóra néz, aki mutatja neki, hogy nem. Ahogy a lemez a végére ér, kivágódik az ajtó és csapzottan, kimerülten, feldúltan beesik Gianni)*

18. jelenet

Andrea, Alberto, Etel, Gianni

ALBERTO: Gianni!

ANDREA: Gianni!

GIANNI: *(úgy néz rájuk, mint egy megvert kutya)*

ALBERTO: *(szeretettel közelít hozzá)* Mi történt veled?

GIANNI: *(sápadtan)* Nem öltek meg!...

ALBERTO: Kik?

GIANNI: Az oroszok!...

ALBERTO: Mit beszélsz!?...

ANDREA: Hogy jöttél vissza?

GIANNI: Gyalog...

ALBERTO: Gyalog!?... És a kocsi?...

GIANNI: *(kezével mutatja, ahogy valami fölrobban a levegőben. Andrea és Alberto egymásra néznek)*

ANDREA: De hogyan?!

ALBERTO: *(Gianni fejét simogatja)* Hogy történt?

ANDREA: Na, mondd el hol történt?

GIANNI: Nem tudom... Itt a közelben. Ahogy kimentünk a városból, rögtön beléjük rohantunk. Egy kis úton akartunk menni az erdőbe, de észrevették és fölszólítottak, hogy álljunk meg. Fölgyorsítottunk és akkor ellőttek fölöttünk. Én meg idejében kinyitottam az ajtót és kiugrottam. Ferenc volt a kormánynál, tovább hajtott. És a kanyarnál egy gránát... *(megismétli az előbbi mozdulatot)*

ALBERTO: Nem!

ETEL: *(egy pohárka konyakot nyújt felé)* Igya csak meg! Jót fog tenni. Csinálok egy kávét is... *(gyors mozdulattal kezdi a kávét készíteni)*

ANDREA: Téged nem láttak meg?

GIANNI: De igen. Annyira jöttek hozzám a tankkal, mint ahogy most te vagy tőlem. Azt hittem, hogy szét akarnak lapítani. Aztán megálltak. A tank csöve ott volt a számnál. *(Habozik, aztán bátortalanul odafordul Andreához)* Nem nyolcvan-

nyolcas volt. Hatvanötös. *(lesújtottan)* Mindegyik hatvanötös. Hogy hibázhattam el...

ALBERTO: És aztán?

GIANNI: Aztán becsuktam a szemem és arra gondoltam, hogy nem fogom többé kinyitni. Hallottam, hogy valami leesik a hóba, odanéztem. És ezt találtam ott *(kihalász a zsebéből egy vodkás üveget)* Őket nem láttam: bent voltak a tankban. Gondolj csak bele, ott voltam a hatvanötösük előtt, és ahelyett, hogy széttaposnának... érted?

ALBERTO: És?

GIANNI: Ennyi... Nem öltek meg, ennyi. *(szünet)*

ANDREA: És aztán?

GIANNI: Aztán ittam. Fölkeltem. Elindultam, benn az erdőben... mentem... már nem láttak... eltakartak a fák... Akkor fölgyorsítottam a lépéseimet... futni kezdtem. Aztán találtam egy csapat partizánt... Az egyikük idáig kísért... *(kis szünet)* Szegény Ferenc! Őt ölték meg helyettem... *(mintha csak nem tudná fölfogni)* A hatvanötös szájában és egy tenyérnyire a lánctalpaktól!...

ALBERTO: Jól megúsztad... ha fölismertek...

GIANNI: *(kis habozás után)* Fölismertek.

Albertó: Miről?... Csak nem hordod a neved a kabátodon...

GIANNI: A kabátomon nem, de az igazolványomon igen...

ANDREA: De hát azt mondtad...

GIANNI: Hazudtam... A vodkát nem úgy dobták oda, egy tiszt adta, aki lejött a tankból, hogy ellenőrizze az irataimat... Jó figyelmesen megnézte... Akarta volna az útlevelemet is... Aztán visszaadott mindent, udvarias volt, és mutatta, hogy gyorsan menjek vissza... Egyáltalán nem ismerték se a nevem, se az arcom. Zum Teufel, azok a hatvanötösök! De hogyan tudtam a nyolcvannyolcasokkal összetéveszteni...

19. jelenet

Franco és az előbbiek

FRANCO: *(beront az ajtón. Giannihoz)* Á!... Mondták, hogy visszajöttél, szép kis alak vagy!...

ANDREA: Hagyjad, Franco...

FRANCO: Mi az, még sajnáljátok?... *(Giannihoz)* Persze, még csak ez hiányzott: hogy sajnáljunk, míg te jól átvertél bennünket!... Az ott *(Albertóra mutat)* utánad akart rohanni, az oroszoknak telefonálni... Szerencsére kommunista, mert különben még rendelt volna Mindszenty bíborosnál egy misét a lelki üdvödért...

ALBERTO: Ej, hagyd már!...

FRANCO: *(nem figyel rá, Giannihoz)* A francba, disznó egy alak vagy!

GIANNI: Az.

FRANCO: Mi az, hogy az?

GIANNI: Az, disznó alak vagyok.

FRANCO: *(gondolkodik)* Ha tudod, akkor talán nem is vagy az... *(dühösen)* Sajnálom... Sajnálom, hogy *(a kabátjánál fogva megrázza)* Én megöltelek volna, én... *(Gianni hagyja, de nem reagál)* Mi bajod van?... *(a többiekhez)* Mi van vele?

ANDREA: Mondtam, hogy hagyjad...

FRANCO: *(idegesen, Giannihoz)* Mi az, megsebesültél?

GIANNI: Nem, nem!...

ANDREA: Elég ronda dolgokon ment keresztül... Elveszítette Ferencet, a kocsit, mindent!

FRANCO: *(rémülten)* Nem!... Istenem!... Ferenc, a kocsi, minden? *(kezével mutatja mintha levegőbe röpülne)*

GIANNI: Minden...

FRANCO: *(félig ijedten, félig reménykedve)* A... a Rolleiflex is?

GIANNI: Az is.

FRANCO: A filmek...?

GIANNI: Ez!

FRANCO: *(képmutatóan mintha le lenne sújtva)* Óooh! *(hirtelen)* Ne aggódj. Képeket majd adok neked én... *(töpreng)* Bécsben...

ANDREA: Mi ez? *(a csöndben már lehet hallani a lánctalpakat, egyre erősebben)*

ALBERTO: Sablic értesülései pontosak voltak... Tessék!

FRANCO: *(örömében fölugrik és fölkapja fotós felszerelését)* Óh!... Eljött az idő, Istenem! *(az ajtó felé indulva Giannihoz)* Neked is csinálok. Így végre meglátod közelről, hogy milyen egy orosz tank!... *(kimegy)*

GIANNI: *(kimerülten lerogyik az ágyra.)*

20. jelenet

az előbbiek Franco nélkül

ETEL: *(kitölti a kávét)*

ANDREA: Látni őket?

ALBERTO: Nem, még valószínűleg a külvárosban vannak...

ETEL: *(félénken)* Fölrakhatom még egyszer a lemezt?

ANDREA: Persze, Etel asszony, persze...

ETEL: *(fölteszi a lemezt, elindítja a gramofont)* Lehalkítom... így... most jó... *(ahogy forog a lemez, a tankok zaja egyre erősödik, a végén már egészen elnyomja Callas hangját. Aztán hirtelen csend lesz, a zaj megszűnik)*

GIANNI: Nem!... Nem!... Nem!...

ANDREA: Psssz... Mi van veled?

GIANNI: *(letörli magáról a verítéket)* Azt álmodtam, hogy ránk jöttek a tankok!

ANDREA: Hát tényleg ránk jöttek. De megint megálltak.

GIANNI: *(odafut az ablakhoz)* Hol vannak? *(kinéz)* Zum Teufel!... De hát ez egy szökőár. Odanézzetek: hármasával, egy zsebkendőnyi hely sincs közöttük...

ALBERTO: *(idegesen)* De mért beszéltek ilyen halkan?

GIANNI: *(hangosan)* Tényleg: hát mért beszélünk halkan?

ALBERTO: Féltek, hogy meghallanak?

GIANNI: *(üvöltve)* Félünk, hogy meghallanak?... *(Andreához halkan)* És most szerinted mi lesz?

ANDREA: Tudja az ég...

GIANNI: Egy lelket se látni...

ANDREA: És egy hangot se hallani *(kis szünet)* Ki tudja, milyen különös párbeszéd folyik ezek a mozdulatlan kis tankok és ezek a lehúzott redőnyű, bezárt kapus házak között?...

ALBERTO: *(ingerülten)* Ne színezzük egy kicsit még tovább?... Párbeszéd!?... Mindenki lelépett, ahogy mondtam... *(kintről behallatszik, ahogy lassan, szertartásosan játszani kezdik a szokásos dalt)*

ANDREA: *(óvatosan bezárja az ablakot. A dal mindinkább erősödik. Ez visszhangzik az egész városban)*

21. jelenet

Anna, Sergio és a többiek

ANNA: *(Sergióba karolva belép. Néhány lépés után finoman, szelíden elválik tőle és kezdi levetni magáról az estélyi ruhát. Odahívja Etelt, hogy segítsen neki hátul kioldani)*

ETEL: *(ahelyett, hogy kioldaná Anna ruháját, visszakötözi és hátára dobja a katonakabátot)*

ANNA: *(félig hitetlenkedve, félig boldogan nézi, aztán karjait Etel nyaka köré fonja)*

ETEL: *(magához szorítja Annát, haját simogatja. Andrea, Alberto és Sergio figyelik a két nő között lezajló jelenetet)*

GIANNI: *(az ablakból halkan, izgatottan)* Itt van!

ALBERTO: *(odafut az ablakhoz. Andrea és Sergio utána)* Ki?

GIANNI: Egy orosz!...

ETEL: *(fölteszi Anna derekára a katonaövet, aztán fölhúzza lábára a bakancsokat)*

GIANNI: *(halk, remegő hangon)* Kinyitotta a tetejét...

SERGIO: Nézd, kiszáll!...

ANDREA: Istenem, add hogy ne lőjön!...

GIANNI: Kire lőne?... Nincs egy lélek se az utcán!...

ALBERTO: Mind megléptek... A gyávák... *(Egy puskalövés hallatszik)*

SERGIO: *(lelkesedve fölugrik)* Csodálatos!... Egyet lőni itt! Milyen... *(szeme találkozik Alberto fagyos tekintetével és megáll)*

ANNA: *(puskával a vállán lassan az ajtó felé indul, közben kint megindulnak a géppisztolysorozatok és újra megindulnak a lánctalpak)*

SERGIO: *(Albertóra néz, aztán Annára, aztán megint Albertóra)*

ALBERTO: Mire vársz?... Az én engedélyemre talán?... *(ordít)* Menj!... Menjetek!... Menjetek!...

SERGIO: *(egy ugrással eléri Annát az ajtónál és mindketten kimennek úgy, ahogyan bejöttek, miközben kinn megkezdődött a pokol. A légnyomás betöri az ablaküveget és a szilánkok szétrepülnek)*

FÜGGÖNY

PARCZ FERENC fordítása

Itáliában található utcák és terek az 1956-os magyar szabadságharc emlékére:

Abano Terme, via martiri d'Ungheria
Binasco, viale martiri d'Ungheria
Bolzano, via martiri d'Ungheria
Campobasso, via martiri d'Ungheria
Camposanpiero, via martiri d'Ungheria
Casalpusterlengo, via martiri d'Ungheria
Capri, piazza déi martiri d'Ungheria
Catania, via insorti d'Ungheria
Cesena, via martiri d'Ungheria
Faenza, via martiri d'Ungheria
Forli, piazzale martiri d'Ungheria
Grottaglée, via martiri d'Ungheria
Lauria, piazza insorti d'Ungheria
Nuoro, via dei martiri d'Ungheria
Padova, via dei martiri d'Ungheria
Piazza Armerina, piazza martiri d'Ungheria
Ponte di Brenta, via martiri d'Ungheria
Pontoglio, via martiri ungheresi
Porto Santo Stefano, via martiri d'Ungheria
Rapallo, via martiri d'Ungheria
Rimini, via dei martiri d'Ungheria
Rovigo, piazzale martiri d'Ungheria
S. Dona di Piave, via Ungheria libera
Termoli, via martiri d'Ungheria
Trapani, piazza dei martiri d'Ungheria
Trecenta, piazzale martiri d'Ungheria
Udine, viale Ungheria (ottobre–novembre 1956)
Urbania, via martiri ungheresi
Valguarnera, viale dei martiri d'Ungheria
Viterbo, piazza dei martiri d'Ungheria

Az élet mestersége

RÉSZLETEK CESARE PAVESE NAPLÓJÁBÓL*

1936. április 24.

Valamikor rá kell érezni az önpusztítás szenvedélyére. Nem az öngyilkosságról beszélek: olyan emberek, mint mi, az élet szerelmesei, a váratlané, akik az elmesélésben találnak gyönyört, csak elővigyázatlanságból lesznek öngyilkosok. No meg az öngyilkosság manapság már olyannak tűnik, mint azok a mitikus, hősies cselekedetek, melyek az ember méltóságának bizonyítékai a sorssal szemben, melyek a törvényszerűség szempontjából talán érdekesek lehetnek, de ugyanúgy önmagunkra hagynak.

Az önpusztító egy kétségbeesettebb és érdekhajszolóbb emberfajta. Az önpusztító szándékos erőfeszítéssel próbál felfedezni önmagában minden jellemhibát, minden gyávaságot, és kutatása eredményeként, megrészegedve, gyönyörteljesen tereli ezeket a hajlamait a megsemmisülés felé. Az önpusztító végeredményben magabiztosabb a múlt minden más győztesénél, hiszen ő tudja, hogy az eljövendőhöz, a lehetségeshez, a csodálatos jövőhöz költő szál biztosabb kötelék – lévén, hogy ez a legvégső kapaszkodó –, mint bármilyen hit vagy becsület.

Az önpusztító mindenekelőtt egy komédiás, és önmaga ura. Semmilyen lehetőséget nem hagy az érzésnek, a megmérettetésnek. Optimista. Mindent az élettől remél, keze alatt egyesíti a lehetséges véletlen legélesebb, legjelentősebb hangjegyeit.

Az önpusztító nem bírja elviselni a magányt.

Mégis folyamatos veszélyben él, retteg, hogy hirtelen úrrá lesz rajta a vágy, hogy teremtsen, hogy létre hozzon valamit, hogy eluralkodik rajta az erkölcsi felszólítás. Feloldozás nélkül szenved ettől, úgy, hogy akár meg is ölhetné magát.

---

* Cesare Pavese (1908–1950) 1935-ben, Calabriában töltött politikai száműzetése idején kezdi el írni naplóját, mely aztán egész életútját végigkíséri. A keserű, kiábrándult, indulatos, ironikus, csak nagyritkán jókedvű Pavese ezekre az oldalakra jegyzi fel legbensőbb gondolatait, álmait, emlékeit költészetéről, írásairól, olvasmányairól, barátairól, szerelmeiről, szenvedélyeiről. Néhol rémisztő egyenességgel és kíméletlen éleslátással rajzolja le saját életpályáját, azt a különlegesen megfeszülő ívet, melyre a XX. század olasz irodalmának egyik legtehetségesebb főszereplőjének élete a sikerből, az elismertségből kiindulva a magányon, a kiábrándultságon, a cselekvésképtelenségen át az öngyilkosságig feszül. A megrendítő oldalak drámai erővel tárják az olvasó elé Cesare Pavese egyedülálló képességét, melynek segítségével hibátlan, tragikus pontossággal rajzolja meg saját belső útvesztőinek az önpusztításba vezető térképét. Születésének 100. évfordulója alkalmából, mind a naplóból, mind poszthumusz megjelent verseiből most először magyar nyelven egy pár oldalnyi ízelítőt nyújtunk az olvasó kezébe. [P. N.]

A fordítás Cesare Pavese, *Il mestiere di vivere*. Diario 1935–1950. Einaudi, Torino, 2000. kiadása alapján készült.

Ezt kell alaposan szemügyre venni: napjainkban az öngyilkosság az eltűnés egyik módja, szerényen hajtják végre, csendesen, elnyomottan. Nem szenvedés már, inkább csak elszenvedés.

Ki tudja, vajon fognak-e még optimista öngyilkosságot elkövetni? (...)

Egy bármilyen igazságtalanság elszenvedése bátorító vigaszt jelent – akár egy téli reggel. Az igazságtalanság a legféltettebb vágyaink szerint adja vissza az életerőt, az élet vonzerejét, visszaadja önmagunk értékeinek érzékelését, hízeleg. Egy véletlenszerű körülmény, egy szerencsétlenség miatt szenvedni viszont megalázó. Volt benne részem, és azt szeretném, ha az igazságtalanság, ha a hálátlanság még nagyobb lett volna. Ezt hívják életnek, és azt, ha az ember huszonnyolc évesen már nem kapkodja el a dolgokat.

Alázatosságból. Mégis annyira ritkán lehet egy valódi teljes igazságtalanság miatt szenvedni. Cselekedeteink annyira körülményesek. Általában mindig az a vége, hogy valamennyire mi is hibásak vagyunk, és akkor oda a téli reggel.

Nem kicsit vagyunk hibásak, *minden* a mi hibánk, nincs menekülés. Mindig.

1936. május 5.

A bűn nem egy akármilyen cselekedet, hanem egy elrontott élet. Van, aki bűnös, van, aki nem az. Ugyanazok a dolgok (gyűlölni, becsapni, henyélni, bántani, megalázkodni, gőgösködni) van, akinél bűn, van, akinél nem.

Bűnt elkövetni annyit tesz, mint megmaradni abban a hitben, hogy az a bizonyos cselekedet valamilyen *titokzatos módon* önmagunk boldogtalanságát vetíti ki a jövőre, hogy ez a cselekedet megsértett egy *titokzatos* harmóniatörvényt, és hogy nem más, mint az elmúlt és az eljövendő diszharmóniák közötti láncszem. Élni olyan, mint egy hosszú összeadási művelet, melyben elég csak két elem összeadott összegét elszámolni ahhoz, hogy sose oldjuk meg többé helyesen a teljes műveletet. Annyit tesz, beleékelődni egy fogaskerékbe. Stb.

1936. szeptember 13.

A jelek közül, melyek arra figyelmeztetnek, hogy a fiatalság véget ért az a legerősebb, hogy az irodalom nem érdekel már. Akarom mondani, már nem azzal az élénk és szorongó lelki reménnyel nyitom ki a könyveket, amellyel, mindent leszámítva, egykoron kinyitottam. Olvasok, és egyre többet szeretnék olvasni, de az élmény immár nem olyan lelkesítő, nem olvad bele a versírást megelőző boldog kavalkádba. Ugyanez történik velem, ha Torino utcáit járom, nem érzem már, hogy a város érzelmi és szimbolikus ihletet adna az alkotáshoz. *Már megvan*, mindig csak ez a válasz jön belőlem.

Ha meg is hagyom a különböző sebek, dühök, kiégések és tétlenségek helyes arányát, világosan látom, hogy az életet már nem érzem felfedezésnek – a költészetet tehát méganyira nem –, sokkal inkább érzem benne a spekulációk, analízisek, kötelességek hideg

anyagát. Itt lüktet most az életem: a politika, a gyakorlat, csupa olyasmi, ami a könyvekből hasznot húz, de a könyvek nem szeretnek annyira, mint az alkotásba vetett remény.

Hát igen, fiatalként is etikusan rendezkedtem be: miután megtaláltam a szenvtelen alkotó szerepét, ebben éltem, ezt használtam ki. Mostanra már teljesen feladtam az alkotás reményének kiszipolyozását, azt veszem észre, hogy már élni sem elég.

Súlyos dilemma: a költészetre koncentrálva mostanáig csak eltékozoltam az időt, vagy a jelenlegi állapot egy még mélyebb és életszerűbb alkotás előjele?

1937. november 6.

Az öngyilkos legnagyobb vétke, ha nem öli meg magát. Gondol rá, de nem teszi meg. Semmi sem utálatosabb annál az erkölcsileg széteső állapotnál, amihez az öngyilkosság gondolata vezet – az ember megszokja a gondolatot. Felelősség, tudat, erő, minden ennek a halott tengernek a sodrásában lebeg, elsüllyed, majd fölöslegesen jut felszínre újra, minden ihlet kigúnyolására.

Az igazi *gyenge* nem az, aki a nagy dolgokban sikertelen – kinek sikerült valaha is bármi? – hanem, aki a legkisebbekben az. Ha soha nem éri el, hogy otthona legyen, ha soha nem marad meg mellette egy barát se, ha soha nem elégül ki mellette egy nő se, ha nem képes megkeresi a kenyerét úgy mint bárki más. Ez a legszomorúbb *gyengeség*.

1938. január 8.

Egyáltalán nem nevetséges vagy abszurd, ha valaki, aki az öngyilkosság gondolatát dédelgeti, megijed és fél a baleset vagy egy betegség lehetőségétől.

A kisebb vagy a nagyobb fájdalom kérdését félretéve, megmarad a tény, hogy az öngyilkos azt kívánja, hogy saját halálának értelme legyen, hogy egy fennkölt választás legyen, egy összetéveszthetetlen gesztus. Ezért hát természetes, hogy az öngyilkos nem tudja elviselni annak a gondolatát, hogy véletlenül egy jármű alá esik, vagy tüdőgyulladásban, vagy valami hasonló jelentéktelen *(meaningless)* dologban haljon meg. Vigyázz tehát az útkereszteződésekre és a huzatra.

1938. november 10.

Az irodalom védekezés az élet sértései ellen. Csak annyit mond neki: „Te nem csinálsz hülyét belőlem: tudom, hogy viselkedsz, követlek és kiismerlek, sőt élvezem, ahogy tenni látlak, ellopom a titkot, és úgy rakosgatom össze a darabjaidat, hogy az megállítsa a folyamatot."

Ezen a játékon kívül a másik védelem a dolgok ellen a csend, melyet a kitöréshez gyűjt az ember. De ennek saját választásnak kell lennie, nem kényszernek. Még a halál sem kényszeríthet rá. Az egyetlen védekezés fájdalom ellen, ha megkeressük magunknak a sajátunkat. *Ez* jelenti a szenvedés elfogadását. Nem beletörődés, hanem kitörés. Bekebelezni egy csapásra. Előnyben vannak, akik adottságaik szerint féktelenül és teljes odaadással tudnak szenvedni, csak így lehet lefegyverezni a szenvedést, ha saját teremtményünkké, saját döntésünkké, saját belenyugvásunkká tesszük. Az öngyilkosság igazolása.

Itt nincs helye könyörületnek. Vagy talán nem éppen önmagunk kíméletlen eldobása az igazi könyörület?

1940. október 30.

A fájdalom egyáltalán nem kiváltság, nem a nemesség jegye, nem Isten emléke. A fájdalom egy kegyetlen, vad valami, banális és értelmetlen, természetes, akár a levegő. Megfoghatatlan, minden küzdelem elől megszökik, az időben létezik, egy az idővel, és ha mégis suttogó vagy üvöltő hangját hallod, mindössze csak azért, hogy a rákövetkező pillanatokban, még védtelenebbül hagyjon téged, a szenvedőt, hogy magadra hagyjon azokban a végtelen pillanatokban, amikor a folyton elkövetkező előtt még az iménti gyötrelem íze jár át. Ezek a rángások nem a valódi fájdalmat jelentik, ezek az élet pillanatai, az idegszálak találmánya, igen, hogy az igazi fájdalom *időtartamát* éreztessék, a bosszantó időtartamát, az idő-fájdalom kétségbeejtő végtelenségét. Aki szenved, mindig várakozásban van – a rándulást várja, az új rándulást várja. Eljön az a pillanat, amikor inkább az üvöltést szeretné az ember, mint az üvöltésre várakozást. Eljön a pillanat, amikor szükség nélkül üvölt az ember, csak hogy megtörje az idő folyamát, csak azért, hogy azt érezze: *történik valami*, hogy az örök tartama a kegyetlen fájdalomnak igen, egy pillanatra megakadjon – meglehet, csak azért, hogy aztán még erősebb, még fájóbb legyen.

Néha az a gyanúm támad, hogy a halál – a pokol – a fájdalom folytatásából áll majd, ahol nincsenek rándulások, nincsenek üvöltések, *nincsenek pillanatok*, minden idő és minden örökkévalóság, megszakítatlan, mint a vér keringése egy olyan testben, mely nem tud meghalni többé.

A közömbösség ereje! Ez az, ami a köveknek lehetővé tette, hogy milliónyi éven keresztül változatlanul létezzenek.

1946. január 1.

Ennek is vége van. A dombok, Torino, Róma. Négy nő elégetve, egy könyv kiadva, szép versek, felfedezve egy több szálat egyesítő új forma (Kirke dialógusa). Boldog vagy? Igen, boldog vagy. Erős vagy, okos vagy, van dolgod. Egyedül vagy.

Ebben az évben kétszer súroltad az öngyilkosságot. Mindenki csodál, gratulál, táncol körülötted. És aztán?

Soha nem küzdöttél, ne felejtsd. Sosem fogsz küzdeni. Számítasz valamit valakinek?

PÁLMAI NÓRA fordítása

Cesare Pavese

Olyan föld vagy, amelynek

Olyan föld vagy, amelynek
nevét még ki sem mondták.
Nem is vársz semmi másra,
csak még erre a szóra,
csorduljon föl a mélyből,
gyümölcs leve az ágon.
De jár a szél feléd.
Aszott és ócska dolgok
nyomasztanak, röpülnek.
Régi szavak, ős-végtagok.
Reszketsz a nyári hévben.

(1945. október 29.)

Faragott kő az arcod

Faragott kő az arcod,
kemény föld vére véred,
a tenger volt hazád.
S bár befogadsz akármit,
megnézed s eltaszítod,
tenger hulláma. Csönd él
szívedben, visszafojtod
szavaidat. Sötét vagy.
Lelkedben csönd a hajnal.

Élnek benned az ősi
föld hangjai – ha tompán
vödör koppan a kútban,
tűz mellett száll az ének,
alma potyog a fáról;
a küszöbön kimondott
szavak sötét keserve,
gyermek sírása – dolgok,
melyekre nincs enyészet.
Nem változol. Sötét vagy.

Te vagy a néma pince,
a döngölt földbe zárva,
hova egyszer bemászott
a gyermek, még mezítláb,
s azóta nem felejti.
Te vagy a ház sötétje,
amit el nem felejtünk,
akár a régi udvart,
ahol megjött a hajnal.

(1945. november 5.)

Nem ismered a dombot

Nem ismered a dombot,
amelyet vér fürösztött.
Ziláltan menekültünk,
mindnyájan szétdobáltunk
fegyvert s nevet. Egy asszony
nézte-nézte, mi meg szaladtunk.
De fölemelt ököllel
egyikünk visszafordult,
a puszta égre nézett
s fejét lehajtva, némán

meghalt a fal tövében.
A vértócsa maradt meg,
és még a név. Egy asszony
les ránk a domb alján.

(1945. november 9.)

Mint aki tengerekről

Mint aki tengerekről
jött, oly rekedt a hangod,
szemedben titkok élnek,
szederfán tiszta csöppek,
legörnyed homlokod, mint
felhőtől súlyos égbolt.
De mindig újraéledsz,
akár egy ősi, barbár
emlék, amitől a szíved,
mert ismeri, remeghet.

Ahányszor megvonaglik,
szünet nélkül halált hoz.
Mi mindig harcban álltunk.
Ki várja már a taglót,
megízlelte halálát,
kapuja kész a vérben.
Mint megbékélt haragvók,
kik bosszút nem keresnek,
nekünk is egy a hangunk
és egy a büntetésünk,
mi szembenállva élünk,
szegény az ég felettünk.
Köztünk már nincs irigység,
sem hiúságok árnya –
minket csak viadal vár.

S viaskodunk is egyre,
viaskodunk örökre,
egymás mellett keressük
halálunk ősi álmát,
és rekedtes a hangunk,
homlokunk alacsony, vad,
felettünk egy az égbolt.
Erre a sorsra lettünk.
Ha bevárjuk a taglót,
csak hosszabb lesz az éjjel,
nem ad békét, nyugalmat
s nem igazi halálunk.
Ez nem te vagy hiába
csapkodsz még karjaiddal.

Amíg remeg a szívünk.
A nevedet kimondták.
Ismétlődik halálod.
Vad, ismeretlen emlék,
a tengerből születtél.

(1945. november 19–20.)

És akkor mi gyávák

És akkor mi gyávák,
kik szerettük az alkony
neszét, a háztetőket,
a folyóparti ösvényt,
sok ismert zug homályos,
rőt fényeit, az enyhült
és néma bánat ízét –
letéptük két kezünket
a vérfoganta láncról,
s hallgattunk, bár a vérünk

repesztette a szívet,
s nem volt több édes alkony
és nem várt már merengve
a folyóparti ösvény –
– volt szolgahad, mi tudtuk,
Hogy egyedül, de élünk.

(1945. november 23.)

Mert föld vagy és halál vagy

Mert föld vagy és halál vagy.
Időd ha jön, sötétben
és csöndben élsz. A hajnal
akit adott, te vagy a
legéletebbre termett.

Mikor félig fölébredsz,
maga a fájdalom vagy,
él véredben, szemedben,
ha nem is érzed. Éles
kőként meredsz a létbe,
s miként a föld, kitartasz.
Ruhádat álmok öltik,
sírások, ismeretlen
mozdulatok. A bánat
gyűrűző tavi hullám,
mely remegőn körülvesz.
Csak víz, csak néma gyűrű.
Várod, hogy szétomoljon.
Mert föld vagy te, halál vagy.

(1945. december 3.)

In the morning you always come back

A hajnal remegése
ajkad között növekszik
a néma utca mélyén.
Szemed két szürke fénycsepp,
édes reggeli harmat
az éjfekete dombon.
Lépésed, suhogásod
úgy járja át a házat,
mint hajnal fuvallat.
Megrázkódik a város,
a kövek illatoznak –
mert ébredés vagy, élet.

És árva csillag
a napkeleti fényben,
a szellő zizzenése,
lélegző, langyos árnyék –
vége az éjszakának.

A fény vagy és a reggel.

(1950. március 20.)

The cats will know

Még hull tavasz esője
a kedves kövezetre,
a könnyű, lanyha permet,
leheleted, a lépted.
A hajnal és a harmat

sejtelmesen kicsordul
a lépteid nyomában,
ha egyszer hazaérsz még.
Virágok, ablakok közt
megérzik majd a macskák.

S ha más napokra ébredsz
és változnak a hangok,
és mosolyogsz magadban,
megérzik majd a macskák.
Mert ó-szavak suhognak,
fáradt és árva igék,
miként egy régi ünnep
után az ócska díszek.

Karod is újra mozdul
és kell még válaszolnod –
tavaszt ígér az arcod,
karod is újra mozdul.

Megérzik majd a macskák,
hogy tavaszi az arcod;
s ha hull a lanyha permet
és jácintkék a hajnal,
s tágul a szíve annak,
ki téged nem remélhet,
ez is csak bús mosoly lesz,
ha mosolyogsz magadban.
És más napokra ébredsz.
más szóra, virradatra.
Tavaszi lesz az arcod,
míg szenvedjük a hajnalt.

(1950. április 10.)

LŐRINCZI LÁSZLÓ fordításai

SÁRKÖZY PÉTER

A budapesti Dante-kódex *fotó-reprodukciós „kritikai" kiadása*

A bibliofilok és a Dante-kutatók egyik régi nagy álma valósult meg, amikor 2006. november elején a veronai egyetem dísztermében Sólyom László köztársasági elnök jelenlétében bemutatták a budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzött XIV. századi *Dante-kódex* a két egyetem tudományos együttműködése keretében készült fotó-reprodukciós kiadását. A kódex fakszimile kiadásáról – igen jó színvonalon – a Veronai Egyetem gondoskodott, míg a majd 300 oldalas kísérő tanulmánykötet szerkesztését a veronai és a szegedi egyetem italianisztikai tanszékeinek vezetői, Gian Paolo Marchi és Pál József professzorok gondozták.

A budapesti Egyetemi Könyvtárban őrzött, nemrégiben restaurált kódex, mely velencei dialektusban átírva tartalmazza Dante Alighieri *Isteni színjáték*ának majdnem teljes szövegét, Dante halálát követően, 1340 körül készülhetett, valószínűleg Velencében. A kódex létezéséről, esetleges budai előfordulásáról, possessorairól mindaddig semmit sem lehetett tudni, amíg II. Abdülhamid Han török szultán, a krími háborúkat követően 1862-ben nem döntött úgy, hogy a magyar nép az orosz–török háború idején tanúsított törökpártisága viszonzásaképp, visszaad a „magyar ifjúságnak" harmincötöt az Isztambuli szerájban őrzött 72 kódexből, melyeket még Nagy Szulejmán vitt magával Budáról a város 1541. évi elfoglalását követően. A könyvek ünnepélyes körülmények között, új díszkötésben 1877-ben kerültek Budapestre, az Egyetemi Könyvtárba. Nem mindegyik visszaadott kódex volt Korvina, csak azt lehetett tudni, hogy Budáról kerültek az isztambuli Topkapi-szerájba. Azóta tart a vita a dantisták és a Korvina-kutatók körében arról, hogy az azóta Budapesten őrzött *Dante-kódex* valóban részét képezte-e Mátyás király híres könyvtárának, (ez ellen szól, hogy a kötetben sehol sem szerepel a Korvinákra jellemző hollós Mátyás-címer), illetve, hogy egyáltalán korábban megvolt-e a kódex a budai királyi könyvtárban, hasonlóképp Zsigmond magyar király konstanci zsinaton kapott, ma Egerben őrzött Dante-kódexéhez, melyet a humanista Giovanni da Serravalle, fermói püspök készített, és adott át a konstanci zsinaton a magyar királynak, a német-római császári korona várományosának. (Az Egri Főszékesegyházi Könyvtárban őrzött kódex az *Isteni színjáték* latin fordítását tartalmazza.)

A Budapestre került *Dante-kódex* szövegével Ipolyi Arnold, Henszlmann Imre ismertetései és Csontosi János pontos leírása után először a neves XIX. századi német dantista, Karl Witte foglalkozott még 1869-ben, és azóta is nagy a nemzetközi érdeklődés a világirodalom legnagyobb költeményének egyik legkorábbi átírása, illetve az igen szépen illusztrált kódex iránt. Ugyanakkor a mostani fakszimile kiadásig csak kevés kutatónak

adatott meg, hogy valóban kézbe tudja venni, és úgy tudja tanulmányozni a kódexet. Hasonlóképp több művészettörténész foglalkozott a budapesti *Dante-kódex* gyönyörű miniatúra-díszítéseivel, melyet a nemzetközi közvéleménynek először Berkovits Ilona mutatott be 1931-ben, majd a később, a Kardos Tibor által az 1965-ben gondozott, a budapesti Dante-kódex miniatúráival illusztrált *Isteni Színjáték* utószavában, illetve a Horányi Mátyás és Klaniczay Tibor szerkesztette 1967. évi *Italia ed Ungheria. Dieci secoli di rapporti letterari* akadémiai tanulmánykötetben olasz nyelven közölt tanulmányában.

A kódex szövegének és illusztrációinak további elemzése most már, hála a veronai és szegedi egyetem italianistái közös munkájának, minden kutató számára lehetségessé vált, (igaz, ez továbbra sem helyettesítheti az eredeti kódex vizsgálatát). A kódex fakszimile kiadásához a szerkesztők egy hasonló méretű és formátumú kötetet mellékeltek egy közös tékában. A második, háromszázoldalas olasz nyelvű kötet (*Studi e ricerche,* a cura di Giovan Paolo Marchi e di József Pál, Verona, 2006, 287 lap) első felében neves kutatók tanulmányait tartalmazza a kódex történetéről és szövegéről, miniatúráiról, Dante veronai kötődéséről és művének a magyar kultúrában betöltött szerepéről. A tanulmányokat a kódex szövegének átírása követi Fabio Forner és Paolo Pellegrini professzorok filológiai gondozásában.

Nem véletlenül vállalkozott épp a veronai egyetem arra, hogy az *Aranybulla* fotó-reprodukciós megjelentetését követően szegedi testvéregyetemével közösen kiadja – nem kis anyagi áldozattal – a neves, Budapesten őrzött *Dante-kódexe*t, hiszen a „sommo poeta"-t, a legnagyobb olasz költőt Verona városa, a Scaligerik fogadták be, miután 1302 januárjában Firenzéből el kellett menekülnie. (Az Alighieri család leszármozattai máig a városban élnek, mint azt a Gian Paolo Marchi professzor tanulmányához csatolt Alighieri-Serego családok geneológiai leírásából megtudhatjuk). De Pál József tanulmányában azt is kimutatja, hogy Dante nemcsak Veronához kötődött, hanem az egykori Magyarországhoz is, melyet műveiben, a *Színjátékban* és a *De vulgari eloquentiában* többször is említ. Dante személyesen ismerte a nápolyi királyt, a *Paradicsom* VIII. énekébe beemelt Martell Károlyt, és rokonszenvvel kísérte annak unokája, Károly Róbert magyar trónra kerülését. Nem véletlenül került a harmadik *cantica* XIX. énekébe a híres másfél sor „az áldott Magyarországról", amelynek nem szabad engednie, hogy a „bal sors tépje" (*„Oh beata Ungheria, se non si lascia / più malmenare"*, *Paradiso,* XIX, 142–143). Épp ezért vetődött fel, hogy a kódexet akár maga Nagy Lajos is magával hozhatta volna Budára az 1347/51 közötti délolaszországi hadjáratait követően.

Berkovits Ilona a kódex miniatúráinak elemzése alapján arra a megállapításra jutott, hogy annak díszítései az Andrea Dandolo velencei udvara és a Szent Márk Bazilika számára készült XIV. századi kódexekkel vannak rokonságban, míg a kötet első lapján látható címer Pietro Emo velencei hadvezéré lenne, akit az 1379. évi chioggiai csata után családja 5.000 dukát váltságdíj kifizetésével váltott ki a magyar király fogságából. A kódex akár ennek a váltságdíjnak is része lehetett. De az is felmerült (ez a kötetben szereplő Giorgio Fossaluzza professzor feltételezése), hogy az Emo család egyik másik tagja, Giovanni Emo hozta volna magával Budára a kódexet 1464-ben, amikor a Velencei Köztársaság követeként Mátyáshoz jött. (Korábban Kaposi József azt feltételezte 1911-ben írt *Dante Magyarországon* c. monográfiájában, hogy az első lapon látható címer a Bandini-

Baroncelli családé lenne, és a kódexet a Firenzéből Budára menekülő humanista Francesco Bandini ajándékozta volna Mátyásnak, amikor Marsilio Ficino „ágenseként" a budai udvarba jött.) Prokopp Mária professzor, a jelen kötet számára írt művészettörténeti elemzésében ezzel szemben arra hívja fel a figyelmet, hogy mivel a kötet első lapján látható címer egyértelműen nem a kódex másolásakor, hanem később került a kódexbe, semmiképp sem lehet a kódex megrendelőjéé, akinek címere minden bizonnyal az újrakötéskor megsemmisült fedőlapon volt látható, akit ő az egyik magyar Anjou-királyban vél fellelni. Maga részéről Prokopp Mária még azt is el tudja képzelni, hogy a velencei jellegű miniatúrákat ugyanaz a műhely készítette Róbert Károly, vagy Nagy Lajos megrendelésére, amelyik a *Képes Krónika* és az *Anjou Legendárium*ot is létrehozta.

A kísérő kötet olasz tanulmányainak első része a Dante és Verona, illetve Dante és Magyarország kapcsolatát elemzi. Mikó Árpád, az Országos Széchényi Könyvtár tudományos kutatójának írása a középkori magyar könyvkultúra helyzetét mutatja be az olasz olvasók számára, hol voltak a középkori Magyarországon nagyobb könyvmásoló műhelyek, illetve kolostori és püspöki könyvtárak, mi jellemezte Mátyás király híres Korvina könyvtárának anyagát. Pál József tanulmányának csak első része foglalkozik Dante és Magyarország konkrét kapcsolatával, míg a tanulmány második részében a dantei költészet magyarországi kisugárzását ismerteti az első, 1521. évi terzina fordítástól a XIX. századi fordításokig és a XIX. századvégi magyarországi Dante-kultusz kialakulásáig, melyben a fordítókon kívül komoly szerepük volt a kor neves zeneszerzőinek (Liszt, Ábrányi Emil) és képzőművészeinek (Zichy Mihály, Körösfői Kirsch Aladár, Gulácsy Lajos). A tanulmány utolsó része Babits Mihály magisztrális Dante-fordítását mutatja be az olasz olvasóknak, míg az írást Arany *Dante* mélységeiről írt ódája zárja. (Kár, hogy a szerző nyersfordításban közli a verset, hiszen a *Venezia, Italia, Unghera tra decadentismo ed avanguardia* 1990-ben kiadott, a XIX–XX. századforduló magyar–olasz kapcsolatait elemző akadémiai tanulmánykötetben szerepel Kőszeghy Márta igen szépre sikeredett műfordítása Babits két Dante-szonettjével egyetemben.)

A kötet második részének tanulmányai (Fabio Forner, Prokopp Mária, Berta Árpád, Giorgio Fossaluzza, Paolo Pellegrini, Michelangelo Zaccarello) a *Codex Italicus 1,* azaz a budapesti *Dante-kódex* részletes bemutatására vállalkoznak. A kódex nyolcvankét 33×25 cm-es pergamen lapból áll, melyekre gótikus betűkkel két oszlopban aranyozott tintával másolták a *Színjáték* szövegét – erős velencei dialektális beütésekkel, mint ahogy azt Domokos György korábbi tanulmányaiban már részletesen bemutatta. Az utolsó négy lapon bibliai szövegeket találunk latin nyelven. A kódexnek az 1870-es újrakötésének köszönhetően nincs meg az eredeti (címeres?) fedőlapja. A kódex gazdagon illusztrált. Az első részben 94 színes miniatura található, de az illusztrátor nem fejezte be munkáját, mert a *Purgatorium* második felében üres helyek jelzik a margóra (velencei dialektusban) írt feliratokkal ellátva a később megfestendő képek helyét és témáját.

Az illusztrációkkal foglalkozó kutatók (Ludwig Volkmanntól Berkovits Ilonáig és Giordana Mariani Canováig) egyetértenek abban, hogy a miniaturák stílusára a velencei Andrea Dandolo dózse udvara részére készült kódexek díszítőművészete jellemző, de ettől még készülhettek akár Firenzében, Bolognában, vagy máshol (Prokopp Mária szerint akár Budán) is. Berta Árpád a kötetben szereplő török beírás alapján igen valószínűnek tartja,

hogy a kötet valóban Budáról került a konstantinápolyi Topkapi-szerájba. (A Törökországba került kódexek történetét Erődi Béla írta meg még 1877-ben, munkáját Dávid Géza 2001-ben ismét kiadta Knapp Éva utószavával.)

A kötet második fele tartalmazza a *Dante-kódex,* illetve a *Színjáték* teljes szövegét, mert a szöveg gondozói dőlt szedéssel visszaillesztették a másoló által kihagyott részeket. (A 100 énekből álló 14.233 soros poémából a kódexben 2.643 sor hiányzik. Michelangelo Zaccarello tanulmányában azt feltételezi, hogy az egykorú másoló tudatosan hagyta ki Dante szövegének Firenzére nézve „kényes" politikai utalásait, a teljes költemény 18%-át). A szöveg közlése előtt szerepel Domokos Györgynek, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem olasz tanszéke vezetőjének igen alapos tanulmánya az utolsó négy lapon szereplő latin szövegek értelmezéséről, melyet a szerző Albertano da Brescia *Liber de Amore*-jával azonosít, és közli a szöveg Pennsylvaniai Egyetem könyvtárában őrzött variánsait is. (Korábban Domokos György két tanulmányában is foglalkozott a kódex velencei dialektusának jellemzőivel a „Verbum" c. folyóirat 2001. évi első számában és „Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei", 2005-ben kiadott 12. kötetében. Kár, hogy ezeket nem vették fel a kötetbe). Hasonlóképp megfontolandó, hogy a velencei dialektusban készült átírás mellé nem kellett volna-e az *Isteni Színjáték* filológiai szempontból ma elfogadott szövegét is mellékelni. De mindez még elvégezhető, amikor a tanulmánykötet magyar nyelven is megjelenik. Ugyanis a most 1.200 példányban kiadott két kötet olasz nyelvű, – igaz, az egyes tanulmányokat, angol és magyar nyelvű rövid összefoglalás kíséri.

A budapesti *Dante-kódex* fakszimile kiadása több félbe maradt hazai próbálkozás után most végre valósággá vált. Igaz, Veronában jelent meg, olasz nyelvű kísérő tanulmányokkal és a kiadvány, tudomásom szerint, nem került könyvárusi forgalomba. De a kódex megjelentetése mindenképpen igen fontos esemény a magyar könyvtörténet és a nemzetközi dantisztika történetében egyaránt. Éppen ezért mindenképp szükség lenne, hogy legalább az igen fontos tanulmányokat tartalmazó tanulmánykötet magyar nyelvű fordítására és (esetleg további tanulmányokkal, Keserű Katalin, Knapp Éva, Rába György és mások írásaival kiegészített) megjelentetésére, hogy Dante és csodálatos költeménye még jobban beépülhessen a magyar kultúrába, hogy a mai magyar kultúrának is része lehessen. Ha nem is olyan mértékben, mint azt a mai „posztmodern" Itáliában láthatjuk, ahol a Santa Croce előtti tér rendszeresen megtelik, amikor a zseniális olasz színész, Roberto Benigni esténként tízezrek előtt szavalja és magyarázza a világirodalom legnagyobb költője *isteni* színjátékának egyes énekeit, és a köztelevízió első adásában sugárzott felvételeit hetente milliók követik.

GIAN PAOLO MARCHI

A fejedelem és az irodalom[1]

ÍRÁS ÉS HATALOM AZ OLASZ IRODALOMBAN

Jogtudósok és költők

„Se pareba boues alba pratalia araba & albo uersorio teneba & negro semen seminaba": íme feltűnt az ökör, amely szántotta a fehér földet, húzta a fehér ekét, elvetette a fekete magokat. Egy paleográfus szakértő a veronai káptalani könyvtár LXXXIX kódexében található veronai találós kérdés íróját azzal a másolóval azonosította, aki a VIII. század végén a könyvtár LXII kódexébe másolta át Cresconius *Concordia canonum*át.[2] Amennyiben a gondolatébresztő feltételezés bizonyítást nyer, a vulgáris olasz első dokumentumát abba a jogi kultúrával rendelkező környezetbe lehet visszavezetni, amely a székesegyházak és a nagy kolostorok oltalma alatt a már felbomlott római birodalmi jogrendszer által kínált modelleket dolgozta ki.

A Placito Capuano 960-ból származó, vulgáris olasz nyelven írt, egyszerű tanúk élő beszédét megörökítő szövege is („Sao ko kelle terre, per kelle fini que ki contene, trenta anni le possette parte Sancti Benedicti") tipikusan jogi környezetbe helyezhető: Aligerno, Montecassino apátja, Pietrónak, a kolostor klerikusának és jegyzőjének közreműködésével visszautasít egy hatalmas latifundiummal kapcsolatos igénylést, amelyet egy világi személy, Rodelgrimo di Aquino próbált megszerezni Arechisinél, a város bírójánál.

A *sacerdotium* és a *regnum* között, a klerikusok és a laikusok közötti ütközőponton szilárdult meg a jegyzők és jogtudósok kultúrája, akik a *libertas Ecclesiae* védelmében és a Birodalom jogainak támogatásában voltak elkötelezettek, és hamarosan a communéket támogató, finom és bonyolult jogi struktúrának váltak mestereivé. A püspöki hatalomtól fáradságos munkával eltávolított politikai szervek fokozatosan egyre nagyobb jogbiztonságot biztosítottak a helyi szokásjognak, és „minden végrehajtást irányítottak, még ha formálisan el is ismerték a birodalom legfelsőbb moderátori hatalmát".[3] Ilyen jogi kereseteknek voltak tolmácsai a városi krónikák írói, miközben elterjed a *laus civitatis* műfaja, amely dicsőíti, mint Bonvesin da la Riva esetében, Milano nemes tetteit, vagy a mitikus alapítókhoz köthető ősi eredetet követeli vissza. Elég utalni Lovato, padovai bíró Antenore

---

[1] A szerző előadása a doctor honoris causa cím átvételekor a Szegedi Tudományegyetemen 2007. november 8-án.

[2] Cfr. SERENELLA BAGGIO–GLAUCO SANGA–ATTILIO BARTOLI LANGELI, *Novità sull'*Indovinello veronese, „Quaderni veneti", 21 (1995. június), pp. 39–97.

[3] GIOVANNI TABACCO, *Gli intellettuali del medioevo*, in *Storia d'Italia*, *Annali 4*, *Intellettuali e potere*, szerk. Corrado Vivanti, Torino, Einaudi, 1981, p. 40.

iránti megbecsülésére; avagy ne feledkezzünk meg Albertino Mussato jegyző a haza szabadságjogaiért vívott ádáz csatájáról, aki 1315-ben a pádovai bírók testületének javaslatára megkapta azt a költői babért, amelyre ugyanezen évek alatt, saját városában Dante hiába áhítozott. Kevésbé lényeges, hogy az *Ecerinis*ben, a koszorút hozó tragédiában, a zsarnok Ezzelino alakja nyíltan Cangrande della Scalára utal, akitől Dante a II. Frigyes halála után megingott császári gondolat újbóli kinyilatkoztatását remélte. A Hohenstaufenek uralkodója, *stupor mundi*, 1224-ben egyetemet alapított Nápolyban azzal a feladattal, hogy olyan jogtudósokat és köztisztviselőket képezzen, akik képesek a feudális és püspöki struktúrákkal szemben közvetlen kormányzati felelősséget vállalni. A jogászok, hivatalnokok és udvari emberek egyszerre egy új költészet megalkotói: így a jegyző, Giacomo da Lentini, Stefano Protonotaro, Guido delle Colonne („iudex de Columpnis de Messana", ahogy Dante nevezi a *De vulgari eloquentiá*ban), Pier della Vigna, aki 1225-től a pápai udvar bírája, és aki mielőtt kegyvesztett lett, hosszú ideig rendelkezett „Federico szívének mindkét kulcsával". Lírai költeményeket vulgáris olasz nyelven maga a császár és nehéz sorsú fia, Renzo király is írt.

Nem lehet kétségbe vonni Dionisotti kijelentését, amely szerint „az új irodalom folyamatos fejlődése, Szicíliából Itáliába való áttelepülése során, nagyrészt a tanulmányokra és joggyakorlatra nevelt laikusoknak, jogtudósoknak és jegyzőknek köszönhető [...]".[4] Valóban, a jog világához tartozik a bolognai Guido Guinizzelli, a firenzei Lapo Gianni és Cino da Pistoia, Francesco d'Accursio tanítványa a Bolognai Egyetemen, és nagy terjedelmű, elismert értékű jogi művek szerzője. Jogi tanulmányokat folytatott Brunetto Latini is, a firenzei commune kancellárja: ő volt az, aki a firenzei kancellária dokumentumaiba bevezette Pier della Vigna *stilus altus*át. Giovanni Villani „a firenzeiek pallérozásának, a helyes beszéd elsajátításának az úttörőjeként" említi, aki „mestere annak, hogy hogyan kell a köztársaságot a politika szerint irányítani": dicséretre méltó, hogy Dante, elismerve tanításának hatását, egyetlen tökéletes verssorban így foglalja össze: „hogy örökíti meg magát az ember" (*Inf.* XV, 85).

Másrészt, ebbe a skolasztikus értelemben is megszilárdult képbe nehezen talál helyet a *Quando eu stava in le tu' cathene* című, legújabban publikált dal. A dal, amely kronológiailag 1180 és 1210 közé tehető „olyan irodalmi kultúrát fejez ki, amely könnyebben elsajátítható a Pó mentén, mint Közép-Itáliában".[5] Ez „nagy mértékben megváltoztatná a Kezdetek irodalmának képét".[6] Az is igaz, hogy a dalt az előadás pillanatában versbe foglalták, és így ez is a jogtudósok, és jegyzők környezetére utal: legalább is ebben a tekintetben a hagyományos kép valamilyen módon megállja a helyét.

Bizonyára visszavonhatatlanul egyedülálló Szent Ferenc csodálatra méltó *Laudes creatorum*a, amely a hagyomány szerint 1224 és 1226, a szent elhalálozásának éve között

---

[4] CARLO DIONISOTTI, *Chierici e laici*, in *Geografia e storia della letteratura italiana*, Torino, Einaudi, 1967, pp. 48–49.

[5] Cfr. ALFREDO STUSSI, in *Appendice* a *Antologia della poesia italiana*, szerk. Cesare Segre e Carlo Ossola, *Duecento*, Torino, Einaudi, 1999, p. 612. A Giovanni Muzzioli által felfedezett, és Augusto Campana által ismertetett kódex szövegeit először a STUSSI kiadó pubblikálta, *Versi d'amore in volgare tra la fine del secolo XII e l'inizio del XIII*, „Cultura neolatina", LIX (1999), 1–2, pp. 1–42; ezt követi Antonio Ciaralli és Armando Petrucci *Paleográfiai jegyzete* (pp. 43–69).

[6] CESARE SEGRE a már említett *Antológia* előszavában, p. XX.

született meg, és amelyhez még egy másik laudát, az *Audite poverellét*[7] is hozzá kell tenni. Ez utóbbira nemrég bukkantak rá egy veronai kódexben, és nehezen kerül bele a nagy antológiákba. Ám „a tény tény marad, minden kétséget kizáróan bizonyítható, hogy Itáliában a modern nyelven írt költészet és irodalmi műfaj fejlődése elsősorban a laikusok kezdeményezésének volt köszönhető", még akkor is, ha e világi gondolkodású emberek nem voltak jogtudósok, mint ahogy nem volt az sem Cavalcanti, sem Dante, „irodalmunk legnagyobb laikusa"[8], bár egyikük másikuk rejtve összetűzésbe került a teológusokkal és filozófusokkal a „nehezen felfogható igazságok", és a létezés alapvető kérdéseivel kapcsolatban.

Az írók mestersége. Egyházi és világi személyek

A *Színjáték* után senki sem vállalná a kockázatot, hogy összebékítse a költészet feladatát a mesterséggel; a jogtudósok az egyetemek berkeiben maradnak bezárva, mint ahogy a tudósok is, kivételt képez Giovanni Dondi dell'Orologio esete, aki egyrészt a pádovai egyetem orvos professzora volt, másrészt prózában és versben levelezést folytatott Francesco Petrarcával.

Éppen Petrarca hangsúlyozza az író új dimenzióba helyezését abban az időben, amikor az Egyház, a pápai székhely Rómából Avignonban költözésével járó válság ellenére, sokféle akadályt gördített az udvari hivatalok és az egyházi javadalmak munkája elé. Lényeges lehet az is, hogy miután Francescót apja, Petracco jegyző, jogi tanulmányok folytatására sarkallta, először Montpellier-ben, majd Bolognában, bár vonzódást érzett a jog nagy mesterei iránt, 26 évesen egyházi pályát választott, hiszen ez tudta leginkább biztosítani a nagy antik szerzők tanulmányozását elfogadva a tonzúrát, a cölibátus kötelékét és sok más olyan szabályt, amelynek megszegése, bár körültekintést követelt meg, nem jelentett különösebb kihágást. 1337-ben a Sorga forrásánál fekvő házában („solitudo mea iucundissima") azt a hírt kapta, hogy Avignonban fia született, Giovanni. Az ifjú sajnos nem felelt meg az apa elvárásainak („semmit sem gyűlölt jobban a könyveknél"), ám ezt megfelelően kezelte: egy egyházi javadalommal, a veronai székesegyház kanonoki rangjával, amelyet veronai barátságok útján ért el. 1343-ban megszületett lánya, Francesca, Francescuolo da Brossano későbbi felesége, aki 1366-ban közel hozzá, Velencébe költözött férjével, a kis Elettával és az újszülött Francescóval. Boccaccio látogatása alkalmával elérzékenyült attól a mosolytól, amellyel a kislány fogadta; karjai között tartotta, meghatódottan saját alig öt éve elhunyt lánya emlékétől.[9]

Ha most hozzátesszük, hogy Boccaccio, legalább 1360-tól kezdve egyházi ember volt, mégsem vádoljuk őt kétszínűséggel és korrupcióval, amivel ő az egyházi embereket, főleg a kolduló rendeket illette, mint ahogy Petrarcát sem vádolhatjuk álnoksággal, amikor vitába száll az avignoni pápai udvarral. Mindenképpen szükséges, azonban megállapítani,

---

[7] *Parole di esortazione di san Francesco alle „poverelle"*, „Forma sororum", XIV(1977), n. 2, pp. 54–70; első kiadás GIOVANNI BOCCALI, később in „Collectanea franciscana", XLVIII(1978), pp. 5–29.

[8] DIONISOTTI, *Chierici e laici*, pp. 48–49.

[9] GIOVANNI BOCCACCIO, *Opere in versi, Corbaccio, Trattatello in laude di Dante, Prose latine, Epistole,* szerk. Pier Giorgio Ricci, Milano-Napoli, Ricciardi, 1965, p. 1198.

hogy nem csupán a történelmi feltételek és helyzetek, hanem a személyes választások is sajátosak: nem lehet elkerülni az egybevetést azzal az erkölcsi hajthatatlansággal, amely Danténak szegénységet és megaláztatást hozott.

A fejedelem és az irodalom

Amikor a Szent Szék az Egyházszakadástól gyötrődött, a signoriák kialakulása a hercegi udvarok felé irányuló irodalmi áramlat megszilárdulásának kedvezett: figyelemre méltó Burckhardt észrevétele, amely szerint a zsarnok és a filozófus között – „mindketten egyenlő mértékben csak saját magukra és tehetségükre számíthattak" – nagyon szoros lehetett a kötelék.

A hercegi vagy kommunális kancelláriáknál vállalt kötelezettségeik mellett, amelyben immár nélkülözhetetlenné vált a klasszicitáshoz szorosan kötődő, és a Petrarca által kidolgozott valamint előmozdított új irodalmi és nyelvészeti kánon, az irodalmárok előtt megnyílt annak a lehetősége, hogy egyetemi vagy magán úton oktathassák a már szilárdan gyökeret eresztett *studia humanitatis*t. Vittorino da Feltre mellett fontos megemlíteni Guarino Veronesét és Pier Paolo Vergeriót, mindketten tanítványai voltak annak a Giovanni Conversino da Ravennának, akit Boccaccio Firenzében „kis Giovanninak" hívott, így emlékezve Giovanni Budán kapott becenevére, ahol édesapja Magyarország királyának, I. Lajosnak volt személyi orvosa.[10] Vergerio nagy hatással van a Magyarországon elterjedő új levelezési stílus, és főleg a *humanitas* új fogalmának kialakulására, amely a nemesség eszméét a *virtus* gyakorlásához köti: ez az eszme tűnik ki Vitéz János levélgyűjteményéből, aki Corvin Mátyás tekintélyes kancellárjaként hatékonyan tolmácsolta a király antifeudális politikáját. Fontos megjegyezni, hogy Vitéz egyházi ember volt, és egyházi pályára szánta unokaöccsét is: az ifjú, hogy a humanista tanulmányok és az új költészet iránti szenvedélyét kifejezze, Janus Pannoniusra latinosította nevét. Ferrarában Janus a fennköltt *Panegyricus*ban magasztalt Guarino Veronese iskolájában tanult. Pádovában, ahol jogi diplomát szerzett, korán felfedezte Andrea Mantegna géniuszát, akinek 1458-ban dicsőítő ódát szentelt. A kanonokság és a dús járadékú püspöki székhelyek (Várad, Esztergom, Pécs) biztonságot és elismerést biztosítottak nagybátynak és unokaöcsnek egyaránt, akik végül egy királyuk elleni összeesküvésbe keveredtek:[11] ez bizonyos tekintetben Antonello Petrucci és később Giovanni Pontano esetét idézi az aragón Nápolyban.

A XIV. század első évtizedeiben az Itáliában állomásozó külföldi csapatok és a francia baj óriási mértékű elterjedése (amelynek a veronai orvos, a pádovai egyetem professzora, Girolamo Fracastoro eredeti kutatásokat és egy költeményt is szentelt *Syphilis sive de morbo gallico* címmel), a bizonytalanság érzésének elterjedését eredményezték. Ennek hatására Machiavelli belevetette magát a firenzei köztársaság ügyeibe; majd a Mediciek visszatérése után kidolgozta annak a nagy, világi fejedelemségnek a nemesen utópikus tervét, amely X. Leó pápának, Lorenzo, a Csodálatos fiának a támogatásával megújíthatta volna a VI. Sándor pápa és fia, Cesare Borgia közötti együttműködés csodálatos élményét.

---

[10] Cfr. GIOVANNI CONVERSINO DA RAVENNA, *Rationarium vite*, Bevezetés, kiadás, jegyzetek szerkesztése. Vittore Nason, Firenze, Olschki, 1986, p. 89.

[11] Cfr. RÁBAN GERÉZDI, *Janus Pannonius*, in *Italia ed Ungheria. Dieci secoli di rapporti letterari*, szerk. Horányi Mátyás és Klaniczay Tibor, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967, pp. 91–112.

Továbbá arról is tudomásunk van, hogy mily sok rosszat gondolt és írt a papokról a húszas éveiben járó Guicciardini, és, bár „sajátos helyzetéből fakadóan szeretnie kellett nagyságukat", erős szimpátiát érzett Luther iránt (28. emlék). Mégis amint meghalt szodomita és nagyétkű püspök nagybátyja, azt a tervet dédelgette, hogy megkaparintja egyházi javadalmait: nem azért, hogy kövesse példáját, hanem mert abban reménykedett, hogy egy nap érsek lehet.

A világi arisztokrácia mellett álló egyházi arisztokrácia gondolata áthatja mind Baldesar Castiglione *Cortegianó*jának, mind Giovanni Della Casa *Galateó*jának az oldalait, valamint tény, hogy az egyházi jövedelem (legalábbis *sine cura animarum*) és a pápai kancelláriában végzett szolgálat sok irodalmár számára díszes és vonzó kikötőt jelentett. Az egyházi státusz elfogadása mindenestre a kiemelkedő személyiségekben belső vívódást okozott, láthatjuk ezt Ariosto esetében, aki meg volt győződve, „egy jó férfi sem lehet tökéletes asszony nélkül az oldalán", másrész, viszont püspöki rangra áhítozott. Nem kevésbe nyomta az alávetettség súlya Ariosto vállait, amikor néhány szórványos lázadástól eltekintve, patrónusának, Ippolito d'Este érseknek kellett engedelmeskednie. Arra a kijelentésére utalok, hogy „egyáltalán nem volt kedve megismerni Budát", vagyis arra, hogy visszautasította a prelátus kíséretében való részvételt, akinek Magyarországra kellett utaznia, hogy átvegye az Egri püspökség irányítását. A visszautasítást, bármilyen tréfásan hangzik is, a diétával magyarázta – Magyarországon amellett, hogy az ember gyakran arra kényszerül, hogy „sokat és tisztán igyon, minden étel tele van borssal, paradicsommal és más fűszerekkel, amelyektől, káros hatásuk miatt orvosom eltanácsolt" – valamint komolyabb családi érvekkel is indokolta, ám leginkább az tette indokolttá a költő részéről, hogy nem akart elszakadni az asszonytól, akibe kevéssel azelőtt beleszeretett. Érthető, hogy a kompromisszum végül a politika és az irodalom közötti kapcsolatok közvetlen kiépítéséhez vezetett, ahogy az kitűnik az Őrjöngő Lóránt egyik ismert sorából (XXXV, 26): „Nem volt Augustus oly jóságos, oly szent, / ahogy Vergilius hárfája zengte, / de jó ízlése volt s bocsánatot nyert, / s bűneit a költészet elfeledte." Ez az ítélet, amely a költő szinte alkimista hatalmának felmagasztalására vezethető vissza, hiszen képes az emberi állapot ólom anyagát arannyá változtatni, Alfieri később lenézett reakcióját váltotta ki, aki úgy értelmezte, hogy minden allegorikus fátylat felfedett. Egy 1786-ban írt szonettben valóban azt veti Vergilius szemére, hogy „szabad versben nincs ízlése"[12]. Manzoni reakciója még fanyarabb: „A méltánytalan proskripció megbocsát! Soha Ludovico. Vergilius a találkozón nem tudta megbocsátani magának az érdemtelen hízelgést. Bármennyire szeretik is az emberek a szép verselést, még jobban szeretik a biztonságot, az életet, és az igazság végtelen gondolatait; a szörnyű vérfürdőket pedig egy költő dicséretére el nem felejtik".[13]

Az írás és a nemesi tudat

A *Del principe e delle lettere* című értekezésében Alfieri egy lucanusi hemisztichonnal kezd („Virtus, et summa potestas non coëunt")[14], hogy megerősítse a hatalom és a tudás

---

[12] VITTORIO ALFIERI, *Opere*, szerk. Vittore Branca, Milano, Mursia, 1965, p. 1159.

[13] ALESSANDRO MANZONI, *Scritti di estetica*, szerk. Umberto Colombo, Milano, Edizioni Paoline, 1967, pp. 507–508.

[14] *Phars.*, VIII, 494–95. Alfierinél az utalás in „Libro VII, Verso 444".

összeférhetetlenségét, kifogásolva, hogy a nyereségért és a szívességért cserébe még „a legnagyobb elmék is áruba bocsátják magukat, tesznek aztán rossz hírre így szert". Sajnos igen gyakran előfordul, írja Alfieri, hogy „a legnagyobb elmék nélkülözve jönnek a világra": nekik azt tanácsolja, hogy saját eszközeikkel érjék el a gazdasági függetlenséget, és amennyiben ez nem lehetséges, hagyjanak fel az „írói tevékenységgel, és keressenek más megélhetési forrást", inkább, minthogy egy herceg terveit szolgálják ki.

Az írói mesterséget, amelyet a „legnemesebbnek, legfennköltebbnek, legszentebbnek, és szinte isteni hivatásnak tartanak az emberek", nem tudja méltón gyakorolni az, aki arra kényszerül, hogy konkrét hasznot reméljen a tevékenységéből: „ezt az elvet követve, vizsgáljuk meg, hogy a kiváló költő élhet-e egyáltalán a kolostorok falai között; az érsek egyik titkáraként, akadémiai tagként, udvari emberként, javadalmakra pályázó apátként, apaként, vagy fiúként, avagy férjként, jogtudósként, egyetemi lektorként, újságszerkesztőként, katonaként, bankárként, kísérő lovagként: vagy bármely más személy szerepében, aki alárendeltsége miatt arra kényszerül, hogy a rossz írás szégyenétől rettegjen, vagy hogy kiérdemelje Ő Excellenciája megbecsülését és hírnevét".[15]

Csak a nemesi származás tudja szavatolni az író függetlenségét: feltéve, ha lemond minden tisztségről, „mert minden dolog rossz, amelyet egy valaki el tud venni, és vissza tud adni".[16] Az alfierii átok egyrészt a Schoenbrunnban élő, művelt királyi költő, klerikus Pietro Metastasio „despota hatalomnak áruba bocsátott vagy eladott múzsáját" sújtja, aki Mária Terézia császárné „használati tárgyává"[17] válik, másrészt az olyan írókat, mint a színműíró Goldoni vagy az újságíró Baretti, akik a közönséghez közvetlenül kapcsolódó jövedelemből éltek. A publikum új fejedelemnek nyilvánítható: nem hátrányok nélkül, ahogy jól látta Carlo Tenca a XIX. század közepét vizsgálva, amikor az író, Franciaországhoz képest bizonyos késéssel (gondoljunk csak a Balzac *Illusions perdues*ében leírt élethelyzetre), már fenn tudta tartani magát az írói jogdíjakból, és függetlenítette magát egy mecénás, világi vagy egyházi személy, oltalma alól: „Az író méltósággal kereste meg a kenyerét, alávetve magát a talpnyalásnak és a hatalom iránti szolgalelkű hódolatnak, és természetesen ez a keresleti forma nem hagyta károk nélkül az irodalmat. Ahelyett, hogy egy úrnak engedelmeskedett volna, sokakat kellett kiszolgálnia; és ki tudja, mennyi eltérő elemből tevődött össze ez a meghatározhatatlan lény, amelyet közönségnek nevezünk. Láthatjuk, tehát, hogy a változás nem volt teljes mértékben kedvező.[18]

E fordulattal szembeni ellenállásról tanúskodik gróf Giacomo Leopardi élete: nem csupán az udvari dolgokat és a prelátusi köpenyt utasította el, amelyet fel kellett volna öltenie, ha elfogadja azt az egyházi-udvari állást, amelyért Georg Niebuhr[19], Poroszország nagykövete járt közben a Szent Széknél, hanem a becsületes milánói szerkesztővel, Anto-

---

[15] ALFIERI, *Opere*, pp. 930–31.

[16] ALFIERI, *Opere*, p. 1003.

[17] ALFIERI, *Opere*, p. 79.

[18] *A mai irodalom feltételeiről szóló vita (Delle condizioni dell'odierna letteratura in Italia)* bevezetésként megtalálható Francesco Domenico Guerrazzi *La battaglia di Benevento* című regényének új kiadásában (Milano, Manini, 1845); cfr. CARLO TENCA, *Saggi critici*, szerk. Gianluigi Berardi, Firenze, Sansoni, 1969, pp. 283–84.

[19] Cfr. Az 1823. augusztus 4-i, Pietro Giordaninak címzett levél in GIACOMO LEOPARDI, *Tutte le opere*, szerk. Walter Binni, I, Firenze, Sansoni, 1969, p. 1169.

nio Fortunato Stellával[20] kialakult kapcsolatból kiderül, hogy képtelen volt megfelelően viszonyulni az új kulturális ipar szükségleteihez is. Az alkalmatlanság érzés gyökereinél nem lehet nem észrevenni a nemes-író még mindig alfierii felfogását, amelyet egy 1827-es megjegyzés jól mutat: „Talán Galileónak nem sikerült volna a filozófia és az emberi szellem első reformerévé válnia, vagy legalábbis nem ilyen szabadon, ha a sors nem nemesi sarjnak rendelte volna el". E gondolat mellett egy évvel később is kitartott egy megjegyzés erejéig, amelyben Leopardi kijelenti, hogy Scipione Maffei márki „szabad, őszinte, elfogulatlan és eredeti kritikájában" és a Camerinói hercegek családjához tartozó Alfonso Varano költészetének „vakmerő és őszinte színében" elismeri „a nemesnek született embert".[21] Hasonló véleményről adnak tanúbizonyságot azok a nemrégiben napvilágra került szabad verssorok, amelyeket Manzoni egy Claude Faurielnek ajándékozott Alfieri kötetben – benne a *Del principe e delle lettere* – jegyzett le.[22] A verssorok 1807-ből származnak; ám a *Jegyesek* nem engedélyezett kiadásai miatt nem titkolt csalódottság után is, az 1866-os berni egyezményen nemzetközileg is elismert szerzői jogokról folytatott vitában való részvétele alkalmával, 1862-ben, Manzoni visszautasította az *„irodalmi tulajdonnak* hamis értelmet" adó, tisztán gazdasági logikát, valamint a mű *köztulajdonba* kerülésének szó szerinti lehetőségét.[23]

Párt, állam és digitális világ között

Másrészről érthető, hogy az író világi és egyházi fejedelmektől való függését negatív értelemben is kapcsolatba hozták a Risorgimento felszabadulási mozgalmával. Az irodalmárok, mint a zsoldosvezérek, azt szolgálták, aki jobban fizetett. Francesco De Sanctis nem ért egyet Machiavellivel, aki szerint „a haza autonóm és független nemzetként egy moralitás és törvény felett álló istenséget testesít meg". 1870. szeptember 20-án úgy tör be Machiavelli az olasz irodalomtörténetbe, mint a rohamlövészek a Porta Piánál: „most amikor írok, távoli harangszót hallok, és az olaszok Rómába érkezését adják hírül. Az átmeneti hatalom megbukik. Mindenki éljenez, az olasz egységet üdvözli. Dicsőség Machiavellinek".[24]

Ugyanakkor De Sanctis, írásának utolsó oldalain úgy tűnik, visszakozik Machiavelli elképzelésének szélsőséges következményeitől, akinek írói tapasztalata, De Sanctiséhez

---

[20] AUGUSTO SERAFINI, *Il veneziano Antonio Fortunato Stella editore di Leopardi*, „Ateneo veneto", 24 (1986), 1–2, pp. 131–142.

[21] Cfr. *Zibaldone*, 4241 e 4419, in LEOPARDI, *Tutte le opere*, II, pp. 1126–27 e 1196.

[22] Cfr. *Manzoni inedito*, Giancarlo Vigorelli előszava, Franco Gavazzeni bevezetése és szövegmagyarázata, Milano, Centro Nazionale di Studi Manzoniani, 2002, különösen a 6–10 versssorok: Nem mindennapi könyvet ajándékozok neked, amelyet az eladó minden nap mutogat a tömegnek a kristályvitrinből; hanem barbár tüzek és rabló kezek ritka és értékes kincsét".

[23] MANZONI, *Lettera al Signor Professore Girolamo Boccardo intorno a una questione di così detta proprietà letteraria*, in *Opere varie*, Milano, Stabilimento Redaelli dei fratelli Rechiedei, 1870, p. 767.

[24] FRANCESCO DE SANCTIS, *Storia della letteratura italiana*, szerk. Gianfranco Contini, Torino, UTET, 1968, pp. 381, 520, 551. Korábban már Ippolito Nievo is kijelentette az évtizedekig kiadatlan, majd először 1929-ben Riccardo Bacchelli által „A kortárs írók választotta olasz írók legszebb munkái" című sorozatban megjelentetett *Frammento sulla rivoluzione nazionalé*ban, hogy a néptömegek hiánya a forradalmi mozgalomból nehezítette a politikai helyzetet.

hasonlóan, az államférfi életével keveredik. Az egyén és állam közötti ellentét feloldása, a két szerep következetes összevegyüléséből, Gabriele d'Annunzio életében valósul meg, aki a fiumei kaland után politikai alternatívát ajánl a liberális állammal és a fasiszta mozgalommal szemben. Machiavelli újraértelmezése révén hasonló feloldást kísérel meg Antonio Gramsci, aki a „fejedelem-mítoszban" nem „valóságos személyt, konkrét egyént" lát, hanem egy olyan „szervezetet", vagyis pártot, amely arra hivatott, hogy „az emberi tudatban az istenség vagy a kategorikus imperatívusz szerepét" vegye át. E „modern Fejedelem a modern világiasság alapja", akinek kötelessége megszervezni „egy intellektuális és morális forradalmat", vagyis szabad teret kell teremtenie a kollektív nép-nemzeti akarat további fejlődésének, hogy a modern polgárság legfennköltebb és legteljesebb formája valósulhasson meg"[25]: nyilvánvaló a folyamatban organikusan résztvevő író szerepe. Még következetesebbnek és sarkalatosabbnak tűnik ebben az irányban Giovanni Gentile elképzelése, aki szerint „minden egyén politikai cselekvő, államférfi és szívén viseli az Állam sorsát, ő maga az Állam [...] Az Állam ezért nem *inter homines* hanem *in interiore homine*".[26]

Ez a bizonyosság, még mielőtt a drámai történelmi események megpecsételték volna sorsát, Svevo és Pirandello színház- és regényírói munkájában is feltűnik, akik az egyén feloldódásának, a valóság megismerhetetlenségének érzését, és a személyiség építőeleméül szolgáló betegség tapasztalatát örökítették meg.

Napjainkban az új fejedelem, akivel az írónak szembesülnie kell, a digitális világ, és a hiperszöveg mindenekfelett álló hatalma. A klasszikus filológus még beszélhetett *a számítógépről, mint társszerzőről*, ám, ahogy egy művelt, agyafúrt prózaíró ironikusan megjegyezte: az új, modern informatikai eszközök segítségével, ma Leopardi „a *Végtelen* tengerén hajókázhatna anélkül, hogy hajótörést szenvedne" és bárki megtehetné, hogy Ungarettihez hasonlóan, ám „a maga módján világosodjon meg a végtelenből, az informatika végtelenségéből."[27] Természetesen az író remélheti, hogy a múlt tapasztalatához mérten, érdemben kapcsolatba kerülhet ezzel a modern fejedelemmel, hivatkozva arra az egyszerűségre, amellyel Dante művének legutolsó gondolatát fogalmazta meg, amikor a *Paradicsomot* Cangrande della Scalának ajánlotta: „removere viventes in hac vita de statu miserie et perducere ad statum felicitatis".[28] E dantei sor után idézhetnénk egy híres Dante-kutató, Mario Apollonio 1943-as felszólalását, aki Olaszország katasztrófájáról és

---

[25] ANTONIO GRAMSCI, *Note sul Machiavelli, sulla politica e sullo Stato moderno*, Roma, Editori Riuniti, 1974, pp. 20–22.

[26] A *Diritto e politicá*ból (1930), idézet: NORBERTO BOBBIO, *Profilo ideologico del Novecento italiano*, Torino, Einaudi, 1986, pp. 134–136. Még kifejezőbb Benito Mussolini a *Fejedelem*ről alkotott antihumanista értelmezése egy 1924-ben, a „Gerarchiában" megjelent cikkében, amely (Ugo Foscolo, Giuseppe Ferrari, Francesco De Sanctis és Alfredo Oriani *Értelmezései* mellett) található egy Milánóban, a Libreria d'Italia által, 1930-ban kiadott antológiában, p. 477: „A Fejedelem szót Államként kell értelmezni. Macchiavelli elméletében a fejedelem az Állam. Míg az egyének saját egoizmusuktól hajtva a szociális atomizmusra törekednek, az Állam szervezetet és korlátot képvisel".

[27] Cfr. ONOFRIO VOX, Variae lectiones *nell'era dell'elettronica*, és MARIANELLO MARIANELLI, *Dialogo tra la Penna e il Computer*, in *Strumenti vecchi e nuovi per lo studio della letteratura italiana*, szerk. Raffaele Ruggiero, Lecce, Edizioni Pensa Multimedia, 2007, pp. 101, 141.

[28] DANTE ALIGHIERI, *Epistola a Cangrande*, szerk. Enzo Cecchini, Firenze, Giunti, 1995, pp. 16–17.

az értelmiség felelősségéről így nyilatkozik: „a múlt végigkísér minket, a természet és a történelem öröksége bekerít minket; de semmi sem veszi le rólunk annak a kötelességét, hogy mint egyének, és mint nép elismerjük azt az erkölcsi küldetést, hogy a szépség csábításának ellenálljunk. A szépségnek két oldala van: egy belső, és ez az igazság; egy külső, és ez a forma. Inkább eltékozoljuk a forma varázsát, öreg életünk idilli világát, minthogy lemondjunk az igazságról" (*Critica ed esegesi*, Firenze, Marzocco, 1947, pp. 173–174).

SZILÁGYI ANNAMÁRIA fordítása

PÁLMAI NÓRA

Asiagótól a Don-kanyarig – és vissza

MARIO RIGONI STERN,
A KORTÁRS OLASZ IRODALOM LEGCSENDESEBB FŐSZEREPLŐJE

Az olasz kultúra ismerői és rajongói jól tudják, hogy Itália megannyi apróbb, elszigetelt, rejtett térségből is áll, mely külön-külön varázslatos, egyedi világot alkot. És míg más európai országok kultúrtörténetében a centrum és a periféria problémája áll a középpontban, addig Olaszországban éppen a centrum hiánya az egyik legérdekesebb kérdéskör. A nagy irodalmi és kulturális központok, Torino, Róma, Milánó, Bologna, Firenze, Palermo mellett, megannyi különálló, történetileg önálló régió, saját nyelvén írta és írja saját irodalmát. A legtöbb itáliai dialektus valóban teljes értékű nyelv saját hagyománnyal, saját irodalommal, míg a kánonként elfogadott olasz nyelv és irodalom, alig fél évszázada vált olyan nyelvvé, melyet az Appennini-félsziget lakói anyanyelvként beszélnek. A XX. században sok és fontos kultúrtörténeti vita zengte be ezzel kapcsolatban az olasz kultúr- és irodalmi közéletet, és elhamarkodott lenne azt gondolni, hogy ezek a regionális ellentétek és különbözőségek korunk határnélküli és a tömegkommunikáció bűvkörében élő kultúrájában immár meghaladottak vagy időszerűtlenek lennének. A legsajátosabb kortárs „globális" tendenciák mellett – elég csak a tengerentúlon is ünnepelt olasz *noir* szerzőkre gondolnunk, mint Carlo Lucarelli vagy Niccoló Ammaniti -, a mai napig életerősek és rendkívül jelentősek azoknak a szerzőknek a művei, akik saját régiójuk, saját tájnyelvi hagyományuk útját járják. Ebben az összefüggésben újra és újra felmerül, és újra és újra átértelmeződik az olasz irodalom legfontosabb problematikája, az irodalmi kánon nyelve, az olasz, illetve az anyanyelvként beszélt dialektusok és a nemzeti, illetve regionális irodalom viszonya. A nyelvi-kulturális hovatartozás továbbra is megosztottságot, de ezzel együtt hihetetlen gazdagságot is eredményez, melyből éppen a nyelvi nehézségek miatt rendkívül kicsiny részletek jutnak el azokhoz az olvasókhoz, akik az olasz irodalmat műfordításokból ismerik, és ha csak az elmúlt ötven év legnagyobbjaira, Carlo Emilio Gadda vagy Pier Paolo Pasolini nagyszerű, formabontó és egyedülálló regényeire gondolunk, bizony azt kell hinnünk, hogy ez a hiátus nagy veszteséget jelent.

A kortárs szerzők közül talán Mario Rigoni Stern életműve tükrözi legsajátosabban ezeket az ellentéteket. Mario Rigoni Stern ma is a venetói Alpok egyik legelszigeteltebb vidékén, az asiagói fennsíkon él, átélte a háború és a hadifogság tragédiáját, a háború utáni újrakezdés lendületét és kudarcát, személyesen ismerte az ötvenes–hatvanas évek kulturális életének főszereplőit, maga is akaratlanul a főszereplők közé tartozott, noha soha nem vett részt az irodalmi közéletben. Az asiagói fennsík visszahúzódó írója 1953-ban, a *Sergente nella neve* (*Őrmester a hóban)* című regényével került a figyelem köz-

pontjába. Fiatal önkénteseként vett részt előbb a Franciaország elleni támadásban, az albán–görög hadjáratban, majd 1942-ben a hegyivadászokkal a szovjet offenzívában. Megélte a doni katasztrófát, a visszavonulást, az ausztriai hadifogságot, ahonnan egy éven belül sikeresen megszökött és az Alpokon gyalog átkelve jutott el otthonáig. Hazatérése után egy évvel köztisztviselői munkát kapott szülőfalujában, és családot is itt alapított. A fogságban összegyűjtött feljegyzések alapján 1946-ban kezdte írni regényét, de a kézirat csak 1950-ben került Elio Vittorini kezébe, aki akkoriban az Einaudi kiadó „Gettoni" sorozatának volt a főszerkesztője. A könyv megjelenésének a története érdekes és jellemző arculatát mutatja a korabeli kulturális és irodalmi újrakezdés kissé kusza és ellentmondásos világának. Vittorini lelkesedett a kéziratért, de az első kiadás fülszövegén fontosnak tartotta megjegyezni, hogy a szerző „nem hivatásos író", és valószínűleg nem is tudna másról írni, csak arról, amit személyesen átélt. A könyvnek váratlanul nagy közönségsikere volt, Mario Rigoni Stern számos irodalmi elismerést és díjat megnyert, de változatlanul visszavonultan élte asiagoi, hivatalnoki életét. Sohasem az írásaiból élt, és Vittorini nyomán a kritika eleinte úgy vélte, a háborús tematikán kívül nem tud és nem is akar másról írni, így, az 1958-ben megjelent *Il bosco degli urogalli (A siketfajdok erdeje)* című gyönyörű novellagyűjteménye, igen nagy meglepetést okozott. Az ő nevéhez fűződnek még *Il vecchio mondo* (*A régi világ* – 1959), a *Quota Albania* (*Az albániai magasság* – 1971), és a *Storia di Tönle* (Tönle története – 1978) című elbeszéléskötetek is. 1971-ben, visszatért a don-i tragédia színhelyére, ennek az utazásnak az élményét dolgozza fel a *Ritorno sul Don* (*Visszatérés a Don-hoz* – 1973) című elbeszélése. A legutolsó novellagyűjteménye *Uomini, boschi, api* (*Emberek, erdők, méhek)* 1980-ben jelent meg.

A *Sergente della neve* című regény első kritikai fogadtatásában kiemelkedő szerepet játszott, hogy éppen abban az 1950-ben elindított „Gettoni" sorozatban jelent meg, melynek legfontosabb, szinte programszerű célkitűzése az olasz próza megújítása volt, elsősorban a háború utáni realista újrakezdés nevében. A Vittorini vezetése alatt álló sorozat mutatta be először Beppe Fenoglio, Franco Lucentini, Lalla Romano, Ottiero Ottieri, Anna Maria Ortese és mások műveit az olvasóknak, a szerkesztés tematikai szempontja a valóság közvetlen, krónikaszerű irodalmi ábrázolása volt. A korszak folyóirataiban és az irodalmi fórumokon a legnagyobb szerzők, és az értelmiség kiemelkedő alakjai, a kortárs európai tendenciákkal párhuzamosan, programszerűen hirdették a valóságábrázolás realista eszméit, meglehet, ez a neo-realizmus leginkább a morális tartalmú, a társadalom kiszolgáltatott rétegei iránt érezte magát elkötelezettnek, a háború pusztítása, az ellenállás hősies, nemzetteremtő eposza egy új, kollektív identitás kiépítéséhez szolgált háttérként. Érdekes irodalomtörténeti jelenség az a félreértés, ahogyan az „új kultúra" kiépítésének lendületében nem érzékelték az ellentmondást a realista elvárások, és a befelé forduló, inkább pszichologizáló, háborús emlékírók, az olasz irodalomban teljesen újszerű művei között. Hosszú ideig Mario Rigoni Stern műve is éppen ennek a félreértésnek az áldozata volt. Hiszen a szerző valóban saját, megrázó élményeit dolgozza fel az *Őrmester a hóban* oldalain, de az elszenvedett tragédia hiábavalósága, a lecsillapodott düh, a fájdalom olyan újszerű ábrázolásban jelenik meg a műben, mely messze meghaladta az emlékirodalom, vagy a neorealista irodalom szűkös határait.

Az *Őrmester a hóban* két főszereplője az idő és a fájdalom. Az első leginkább az emlékezés mechanizmusai szerint egymásra épülő síkokat hoz létre, melyek rendkívül sajátsá-

gos ritmus szerint váltogatják egymást. A két fejezetre tagolódó mű első része teljesen statikus, amolyan időn kívüli dimenzió, ahol a szerző figyelme nyugodtan lassíthat, és nyugodtan elidőzhet az erdő menti sáncban kiépített harcárokba szökő, a vadászösztön elől is elmenekülő nyúlon, a bunkerben zajló kásafőzés izzasztó részletein, vagy a fronton töltött karácsony apró jelenetein. Ezzel szemben, és éppen az ellentét miatt még inkább kihangsúlyozva a második rész rendkívüli és hirtelen gyorsasággal pergeti az eseményeket, a szerző bevallottan összezavarja az időrendiséget, melyben egyetlen egy viszonyítási pont marad meg, az időről időre elhangzó refrén, mely szétválasztja a tragédia rémületéből időről időre feltekintő elbeszélő én emlékfoszlányait. *„Segentemaggiú ghe rivarem a baita?”, „Őrmester úr, mikor érünk már haza?”*. A refrének között gyakran állítmány nélküli, gyors mondatok egymásutánja, nincs idő, és nincs szükség arra, hogy másra is emlékezzen, csak a társakra, a hidegre, a végtelen térre, a befogadó ukrán parasztokra, az értelmetlen és átláthatatlan ütközetekre, a sebesültek, a halottak tehetetlenségére, kiszolgáltatottságára. Szinte nincsenek dialógusok, csak képek vannak, rövid jelenetek, erős, átütő pillanatképek a XX. század egyik legnagyobb dantei bugyrából. Rigoni Stern műve kitűnik lírai hangja miatt, az epizódok lüktetését költői képek és tematikai rímek adják, és éppen ez a lírai szépség áll a legszembetűnőbb ellentétben a háborús borzalmakkal és a kiszolgáltatottsággal.

Már ez a narratív szerkezet is tükrözi, hogy a második főszereplő, a fájdalom, valójában nem a leírásokban van jelen. Talán szavakban nem is lehet jelen. Szemben érzelmeink legtöbbjével, a fizikai fájdalom nehezen talál külső viszonyítási pontot, sőt a szenvedő ember legtöbbször nincs is abban az állapotban, hogy szavakkal kifejezhesse magát. A fizikai fájdalom ellehetetleníti a nyelvet, a szenvedő ember fájdalmával egy nyelven túli valóságba kerül, melynek sikolyok, nyögések, kiáltások, vagy éppen a mély hallgatás artikulálatlansága lehetnek csak tanúi. A fizikai fájdalomnak tehát nincsenek közvetlen szavai, mindaz, ami elmesélhető pusztán a külső szemlélő, vagy a visszaemlékezés tükrén keresztül válik hallhatóvá, láthatóvá, átadhatóvá, de ez is csak utalásszerűen, dadogó, bizonytalan kifejezésekkel, és a nyelvi megjelenítés ebben a szakaszban is csak az érzékelés és a szavak által teremtett világ küzdelmének áldozata marad. De éppen az emeli ki Mario Rigoni Stern művét a legtöbb háborús tematikájú írás közül, hogy az író tudatosan a csendet választja, ami éppen a szerzői bravúr következtében nem (el)hallgatást jelen. A lelki és a fizikai fájdalom igencsak jelen van a műben, feltételezésem szerint a legfontosabb főszereplő, de éppen úgy, hogy Rigoni Stern meg sem próbál utólag felépíteni olyan világokat, melyekben a fájdalom elbeszélhető, azaz hitelét vesztette válna. Ami megmarad, az a döbbenet, az írói perspektíva rémülettől kapkodó, hirtelen váltásai, az idő érzékeltetésének torzulásai, melyen keresztül az olvasó éppen a lényeget, a percepció torzulásait érzékeli. És egyértelműen megmarad a műben az a fordulat, mely általában a traumákról szóló emlékirodalom műfajának az egyik legjellemzőbb vonása. Ez a fordulat az elbeszélt és az elbeszélő én szerepcseréjén alapszik, hiszen az elbeszélt én valóságos, az elbeszélt helyzetben betöltött passzív, kiszolgáltatott szerepét az elbeszélő én írott, verbális aktivitása váltja fel, és ez vonatkozik mind a megélt szituáció lélektani, mind fizikai tragédiájára. És a visszaemlékezés, éppen ennek a szerepcserének köszönhetően, amolyan öngyógyító folyamattá alakul át, mely rendkívül fontos mind az író szempontjából, mind a trauma kollektív feldolgozása szempontjából az olvasók részéről.

Rigoni Stern a fájdalom megjelenítésére, helyesebben az ember tehetetlenségére a fájdalommal és a szenvedéssel szemben, a természet erőinek folyamatos megszemélyesítését, és az ebben rejlő allegorikus lehetőségeket alkalmazza. A természet hatalmassága, kifürkészhetetlensége, parancsoló végtelensége, az abszolút hatalom, ami elől nincs menekvés, csak fejlehajtott csendes elfogadás. A sztyeppe, a csontig hatoló hideg, a sötétség, a végtelen tér elbizonytalanítják az embert, folytonosan kicsinységével, esetlenségével, alávetettségével szembesítik. Ezzel szemben az ember a háborús viszonyok között is ember marad, hiszen mindegy, a folyó melyik „oldalára" sodorja a sors, ugyanúgy kiszolgáltatott, ugyanolyan védtelen, és az elmúlásban ugyanolyan esetlen, mint a vele szemben álló ellenség. Rengeteg gyönyörű, az emberiességbe vetett mély hitről árulkodó, mondhatni a legmélyebb bugyorban is optimizmusra valló jelenetet találunk a regényben. Rigoni Stern művében, hiába a háborús tematika, valójában nincs is ellenség, hiszen értelme sincs a háborúnak, és ha nincs konfliktus, akkor miért is jöttek az alpesi erdész- és parasztfiúk, ide a sztyeppe végtelen vidékeire, hogy távoli sorstársaikkal egy sorsban osztozzanak, hogy ugyanúgy elszenvedjék a háború pusztítását, ők távol hazájuktól, az itteni parasztok, katonák pedig saját otthonukban. A szenvedő, kiszolgáltatott ember nem talál más magyarázatot minderre, csak azt, hogy rácsodálkozik, illetve elszenvedi az abszolútként megjelenő természet nagyságát, fenségességét. Végeredményben a háborús élmény éppen ez a találkozás a végtelennel, önmaga törékenységével, kicsinységével. Talán ellentétben sok más hasonló élményből táplálkozó írással, Rigoni Stern regényében éppen ezért nem találjuk a harag, a düh, a bosszúvágy nyomait. Mert a mi őrmesterunk az értelmetlen pusztítás közepén is képes megérezni, hogy a háború ugyan tragikusan kisarkítva, de ugyanahhoz a megértéshez segíti hozzá az embert, ahhoz, ami által megtapasztalja saját határait, saját képességeit, saját belső elhivatottságát, és emberi esetlenségében is nagyszerű mivoltát. A regény több síkban játszik a találkozás témájával, akár a természet kíméletlensége, a fizikai erőnlét végessége, a társak szenvedése és halála, vagy éppen önmaga felismerhetetlenségig torzult tükörképének briliáns epizódjait egymásra csúsztatva. És a legnagyobb fájdalom éppen ezekben a csúsztatásokban, egymásra tükrözésekben, a jelzésszerű tehetetlenségben rejlik.

Már ebből a pár utalásból is kitűnik, hogy Mario Rigoni Stern regénye a háború utáni kontextusban egy egészen egyedülálló írói perspektívát jelenített meg, mely szemben állt a neorealista elvárásokkal, és amely műfajilag és stilisztikailag is valódi újdonságot jelentett. Ám a kritika hamarabb ítélte a szerzőt, mint a művet, helyesebben hosszú évtizedekig nem látott túl a háborús tematikán, a szerző erős kötődésén a szülőföldjéhez, és nem látott túl a közvetlen kultúrtörténeti kontextuson, melyben a mű megjelent. A kicsit elvonatkoztatottabb kritikai olvasatot sajnos az is nehezítette, hogy a külső hadszínetekről hazatérő veteránokra a háború befejezése után egyértelműen ellenségként tekintettek, mint annak a rendszernek a kiszolgálóira, amelyik a pusztulásba taszította az országot. Ennek a következménye volt, hogy sok szerző, akárcsak Rigoni Stern, vagy Nuto Revelli, vagy a kelet-afrikai frontról hazatért Mario Tobino sokkal nehezebb írói utakat jártak be, és műveik hiába nyerték el az olvasóközönség tetszését, a kritika előbb mindig a veterán katonát látta bennük, és csak évtizedekkel később a valódi, teljes értékű szerzőt. A háborút követő neorealista retorikában az ellenállás tematikája jelentette a főtengelyt, és nem egy bukott hadsereg hazatérő katonáinak elbeszélései, hiszen csak a partizánháború emlék-

irodalmára tekinthettek úgy, mint egy népi hősies, új kollektív olasz identitás modern eredetmítoszára. Így Rigoni Stern regénye hiába kötelező olvasmány az iskolákban, hiába vezetett be egy merően új nyelvezetet és elbeszélő módot, a szerzőt a kritika mégis regionális, lényegében kizárólag emlékírónak „könyveli el", és ezen a megítélésen nem nagyon változtatnak a később megjelent művek sem, hiszen tematikailag ezek is szorosan egy regionális valósághoz, az asiagói fennsík, azaz a szerző személyes világához kapcsolódnak. Különösen az *Il bosco degli urogalli* (*Siketfajdok erdeje*) című elbeszélés-gyűjtemény megnyerő szépségű mű, mely *Az őrmester a hóban*-nal együtt szerzőjét a legnagyobb kortárs olasz írók panoptikumába emeli.

IRODALOM

Mario Rigoni Stern, *Il sergente nella neve. Ricordi della ritirata di Russia*; Einaudi, Torino, 2001.
Carlo Mazzacurati e Marco Paolini, *Ritratti. Mario Rigoni Stern*; Fandango libri, Roma 2006.
Debora Lombardi**,** *Letteratura postbellica a confronto: Wowarst du, Adam? di H. Boll e Il sergente della neve di Mario Rigoni Stern*; Istituto Universitario di Lingue Moderne, Milano, 1992.
Barberi Squarotti, *La narrativa italiana del dopoguerra*; Cappelli, Bologna, 1965.

MARIO RIGONI STERN

Őrmester a hóban

AZ OROSZORSZÁGI VISSZAVONULÁS EMLÉKEI

(RÉSZLETEK)*

Lehajtott fejjel gyalogoltunk, egymás után, némán, akár az árnyékok. Hideg volt, nagyon hideg, de a hátizsák súlya alatt izzadt az ember. Volt, aki kidőlt a hóra, csak nehezen állt vissza a sorba. Felerősödött a szél is. Előbb szinte észrevehetetlenül, aztán egyre erősebben, míg viharossá nem vált. Szabadon, végtelenül fújt a határtalan sztyeppe felől. A hideg sötétben minket talált meg, a háborúban elveszett szegény apró lényeket, belénk rázott, megtántorított. Erősen kellett fognunk a takarót, ami a fejünket és a vállunkat védte. De a hó alulról is bevágott, és csípte az arcunkat, a nyakunkat, a csuklót, mintha csak erdei fenyők tűlevele volna. Egymás után gyalogoltunk, lehajtott fejjel.

*

A kezek már nem engedelmeskedtek az agynak, úgy néztem rájuk, mintha nem is az enyéim lennének, és sírni támadt kedvem, amiért a kezeim már nem akarnak hozzám tartozni. Elkezdtem erősen egymáshoz verni, a térdemre, a hóra csapkodtam őket; és nem éreztem sem a húst, sem a csontot; olyanok voltak, mint a fának a törzse, mint a cipőnek a talpa; egészen míg azt nem kezdtem érezni, hogy sok-sok tűlevél szúrja át őket, lassan kezdtem csak érezni, hogy visszatérnek hozzám ezek a kezek, amelyek most e sorokat írják.

*

Gyerünk, gyerünk, együtt kell maradnunk. Nincs merszem borospincékről, tavaszról beszélni a társaimnak. Mire is volna jó? Csak, hogy ledobjuk magunkat a hóra, és hogy álmodjunk, hogy eltűnjünk a nullába, a semmibe, hogy elvesszünk, hogy tavasszal elolvadjunk a hóval, hogy a föld nedveivé váljunk. Sötét volt, és távolról, az égen tükröződtek az égő falvak vörös fényei. Még egy lépés, csak még egy; a hó áthatolt a takarón és csípte az arcot, a nyakat, a csuklót. A szél elvette a lélegzetet, és le akarta szakítani a takarót a fejünk fölül.

*

– A kapitányt keresem – mondom. – Itt van? – Nincs – szól a válasz; a magyarok lovai között keringek, a kapitányt keresem; szólongatom a sztyeppe felé vezető ösvényeken is.

* Mario Rigoni Stern, Il sergente nella neve. Ricordi della ritrata in Russia; Einaudi, Torino, 2001.

Senki sem válaszol. A csillagok égetik a húsomat, legszívesebben sírnék, és istenre üvöltenék. Ösztönösen megölnék valakit. Mérgemben a havat taposom; csapkodok a karjaimmal; a fogamat vicsorgatom; a torkomban sziklák táncolnak. Nyugodj meg! Csak meg ne őrülj! Nyugalom! Menjél vissza a kunyhóba, menjél aludni. Ki tudja mi vár rád holnap. Holnap! De hát máris hajnal van, ott messze már szürkül az ég.

*

Nagyon hideg volt, nagyon hideg; a tűznek nagyobb füstje volt, mint lángja, és a szememet csípte a sok füst. Szomorúnak éreztem magam, végtelenül magányosnak, anélkül, hogy szomorúságom okára rájöttem volna. Talán a körülöttem lévő nagy csend, a hó, a havas tájjal összeérő csillagokkal teli égbolt. De a test még így is tette a kötelességét: a lábaim vittek, hogy cserjét keressek, a kezek rátették a cserjét a tűzre, és sót kerestek a zsebeimben, amit a csajkába szórhattam volna. Az agy is tette a kötelességét, mert később még kimentem megnézni az őröket (Hogy van, őrmester úr? – Jól vagyok, jól vagyok; mozogjál, meg ne fagyj nekem!) és mentem hívni a váltást. Olyan volt, mintha nem egy, hanem kettő vagy három ember lakna bennem, és az egyik mindig a másikat figyelné, hogy mit csinál, sőt meg is mondaná neki, hogy mit csináljon és mit ne. Az volt a furcsa, hogy az egyik úgy működött, mint a másik, fizikailag létezett, akár meg is lehetett volna érinteni.

*

Gyalogolunk, és újra leszáll az éj. Hideg van: hidegebb, mint bármikor, talán mínusz negyven. A lehelet megfagy a bajszomon; a takarót a fejünkre húzva csendben haladunk tovább. Megállunk, nincs semmi. Se fák, se házak, csak a hó, a csillagok és mi magunk. Levetem magam a hóba; mintha a hó ott se volna. Rázárom a szemem a semmire. Talán ilyen a halál, vagy csak alszom. Egy fehér felhőben vagyok. De ki szólít? Ki rugdos? Hagyjatok már békén! – Rigoni. Rigoni. Rigoni! Talpra! Az oszlop megindult. Térj magadhoz, Rigoni. – Moscioni hadnagy szólít kétségbe esve, ahogy kinyitom a szemem, látom, hogy fölém hajol. Lökdös, és most jól látom az arcát, a fürkésző sötét szempárt, a kemény és a jégdarabkáktól fénylő szakállát, a takarót a fején. – Rigoni, talpra, – mondja. És ad két tablettát. – Nyeld le, gyerünk, előre –. Felkelek, mellette megyek, és szép lassan utolérjük a csapatot és mindent megértek... Hányan dőlnek le a hóra, és hányan maradnak ott örökre?

*

Danda hadnagy embereivel együtt jó, ha húszan vagyunk. Mit keresünk itt? Nincs töltényünk se. Elvesztettük az összeköttetést is. Nincsenek parancsaink. De legalább töltényünk lenne! De érzem, hogy éhes vagyok, és a nap is lemenőben van már. Átmegyek a kerítésen, egy lövés süvít el a fülem mellett. Az oroszok szemmel tartanak minket. Futok és bekopogok egy kunyhó ajtaján. Bemegyek.

Bent orosz katonák vannak. Foglyok? Nem. Fegyveresek. Sapkájukon a vörös csillaggal! A kezemben tartom a puskám. Megkövülten nézek rájuk. Az asztal körül ülve esznek. Egy közös tálból fakanállal szednek maguknak levest. És a kanalakat félig a levegőbe emelve merednek rám. – Mnye kocsesztyija iesztyi – mondom. Nők is vannak bent. Az egyik megfog egy tányért, a merőkanállal belenyúl a leveses tálba, tölti meg a tányéromat

tejjel és árpával, majd felém nyújtja. Én előre lépek, a vállamra veszem a puskát és eszem. Az idő nem létezik többé. Az orosz katonák engem néznek. A nők is engem néznek. A gyerekek is. Senki nem szól semmit. Csak a kanalam koccanását hallani, ahogy a tányérhoz érek. Csak a falatok vannak, amit a számban forgatok. – Szpasziba, – mondom, amikor befejeztem. És a nő elveszi tőlem az üres tányért. – Pazsauszta, – válaszol nagy egyszerűséggel. Az orosz katonák nézik, ahogy kimegyek, meg se mozdulnak. A bejáratnál méhkasok vannak felfüggesztve. A nő, amelyik a levest adta, kikísért, hogy kinyissa az ajtót, és én próbálom mutatni neki, hogy adjon ez egy mézzel teli kast a társaimnak. A nő ideadja, és én kimegyek.

Így történt. Most, ha visszagondolok, különösnek sem találom, inkább természetesnek, ez az a természetesség, aminek valaha lennie kellett az emberek között. Az első meglepetés után minden mozdulatom természetes volt, nem éreztem félelmet, se védekezni nem akartam, se támadni. Nagyon egyszerű volt. Az oroszok is olyanok voltak, mint én. Abban a kunyhóban köztem és az orosz katonák, a nők és a gyerekek közt egy olyan harmónia keletkezett, ami más volt, mint egy fegyverszünet. Sokkal inkább olyan volt, mint ahogy az erdő állatai tiszteletben tartják egymást. Most az egyszer a körülmények úgy alakultak, hogy az emberek emberek tudtak maradni. Ki tudja, hol vannak most azok a katonák, azok a nők, azok a gyerekek. Remélem a háború megkímélte mindegyiket. Amíg élünk, mindannyian, akik ott voltunk, emlékezni fogunk erre a pillanatra. A gyerekek különösen. És ha ez egyszer megtörtént, megtörténhet újra. Megtörténhet, azt akarom mondani, hogy számtalan más emberrel megtörténhet, hogy szokássá válhat, életmóddá.

*

Újra éjszaka volt, és nagy tülekedés a helyekért a faluban. A sérültek nyögtek a hóban, nyögtek a kunyhókban. De én akkor már semmire nem gondoltam; még az otthonra sem. Kiszáradtam, mint egy darab kő, és mint egy darab kő gurultam, ahogy a patak hajtott. Nem érdekelt, hogy megtaláljam a társaimat, és az sem érdekelt, hogy gyorsabban menjek. Mint egy darab kő, amit a patak vize görget. Semmi sem tudott már hatni rám; semmitől nem érzékenyültem már el. Ha harcolni kellett volna, hát küzdök én is, de csak úgy, a magam kontójára, és nem érdekelt volna, aki mellettem, vagy mögöttem van. Csak magamért harcoltam volna; senki másért; elszigetelődve; kunyhóról kunyhóra; kertről kertre; a parancsokra sem hallgatva; parancsokat se adva; szabadon mindentől; mint a vadász a hegyen; egyedül.

*

Valaki egy borotvát nyom a kezembe és egy apró tükröt. Nézem a kezembe tett tárgyat, nézem a tükröt. Ez lennék? Rigoni Mario di GioBatta, azonosítószáma 15454, a 6. hegyivadász ezred őrmester, vestonei zászlóalj, ötvenötödik alakulat, tüzérség. Az arcomon földkéreg, a szakállam akárcsak a kusza szalmaszálak, a bajszom tele takonnyal, a szemem sárga, a hajam a fejemhez ragadva, egy tetű, ami éppen a nyakamon mászik felfelé. Mosolygok magamra.

PÁLMAI NÓRA fordítása

PÁL JÓZSEF

Kísérletek egy európai irodalmi kánon létrehozására

Amióta a Nagy Sándor alapította észak-egyiptomi Alexandriában filológusok és könyvtárosok megkísérelték, hogy egységesen elfogadott irodalomtörténeti kánont[1] hozzanak létre, a „megmérésnek" mindig többrétű, de minimálisan két szempontja volt. Az egyik a mű esztétikai hatásával, szépségével, a másik a műben kifejezésre jutó tartalomhoz való közösségi viszonyulással volt összefüggésben.

A gyakran pusztán szóban hagyományozott szövegeket kritikai vizsgálat alá vonták, az általuk megfelelőnek, hitelesnek gondolt változatot megmásíthatatlannak nyilvánították, vagyis „sírba zárták". A rekonstruálás során feltárták a mű elfeledett szellemét is, illetve megkönnyítették az olvasó számára az ismeretlen helyek és utalások megértését. Egyik legjelentősebb képviselőjük, a kürénéi Kallimakhosz (kb. Kr. e. 310–240) osztályozási táblázatokat (pínakes) készített, kijelölve a legfontosabb mű nemeket, műfajokat és értékrendeket. Az első osztályba soroltak lettek a klasszikusok (classicus[2] scriptor). A korábbi korszakokra visszamenőleg alkalmazott, itt felállított kánon lényegében a mai napig érvényben van (az epika: Homérosz, Hésziodosz, majd a többiek, tragédia: Aiszkhülosz, Szophoklész, Euripidész, stb). A kánonnak való megfelelés (vagy nem megfelelés) meghatározó jelentőségű abban az esetben, ha egy könyv-vallás (mint amilyen a zsidó és a keresztény) alapszövegeiről, Isten szaváról van szó. Ami valamilyen oknál fogva nem tartozhat bele, az apokrifnek minősül és „rejtegetni kell". Ugyancsak Alexandriában született a szerteágazó, több száz éves héber nyelvű szöveghagyományt egységes görög nyelvű corpusba összefoglaló Septuaginta, amelyet hetven zsidó bölcs hetven nap alatt készített, csodálatos módon azonos szöveggel a Kr. e. 3. sz. első felében. (Számos vita után csak a Kr. u. 2. században rögzült mind a zsidó, mind a keresztény kánon.)

A középkor eltérő kritikai elveket alkalmazott a szent és a világi szövegekre[3]. Az előbbiekből könnyen kibontható volt a cél: vagyis a hit igazságának és a keresztény erkölcsnek a bemutatása, az utóbbiak több magyarázatot igényeltek, s változatosabban mutathatták be az érzelmeket (hősiesség, szerelem, barátság). A tetszés, az esztétikai hatás nagyban befolyásolta ezeknek az alkotásoknak az elterjedését. A metrikai megszerkesztettség, a rímek, az ismert és ismétlődő motívumok segítették a mondanivaló emlékezetbe

[1] Az akkád eredetű görög szó nádat, mérő rudat jelent.

[2] A szó eredetileg társadalmi kategóriát jelentett, az adóztatható tulajdonnal, értékkel rendelkező első osztályú polgárt, szembe állítva a csak gyerekkel rendelkező proletariusszal.

[3] Tertullianus megkülönböztette a scriptura sacrát (lat. scribere, írni) a (pogány) literaturától (lat. Littera, gör. Grammatike)

vésését, a hatékony nevelést is. Elsősorban a nemzeti tematikájú anyanyelvű (német, francia) epikával és szerelmi költészettel (trubadúrok) a világi irodalom az önállósulás útjára lépett. Az esztétikai hatás és érték kiszabadult a keresztény tartalom fogságából.

Mint annyi más területen, a kánonén is, Dantéé az elsőség dicsősége. A Pokol szimbólumokban gazdag negyedik énekében a firenzei költő elhelyezi saját magát a pogány irodalom fejlődéstörténetében: Homérosz a költők fejedelme, őt a „szatirikus" Horatius követi, a harmadik Ovidius, az utolsó ebben a sorban Lucanus. Föléjük emelkedik azonban a közéjük visszatérő Vergilius (onorate l'altissimo poeta). A régiek maguk közé hatodiknak bevették Dantét, aki a keresztény költőket nem állította a pogányokéhoz hasonló sorrendbe, jóllehet a keresztény éra több fontos alkotóját esetenként szó szerint is idézte (például Venantius Fortunatust). Ebből a szempontból elsőnek, a többiektől alapvetően különbözőnek tekintette magát. A Paradicsom nyitó énekében arról a szégyenről beszél, hogy nincsen rajta kívül igazi költő a korban, talán majd jönnek utána (Par. I. 22–36). Művét, kimondatlanul ugyan, de csak az evangéliumokkal tartotta összehasonlíthatónak. Az utókor, akárhogyan is vesszük, őt igazolta: a keresztény Európa vele lép be a „világirodalomba". Curtius, Auerbach, de még Bloom is Dantéval nyitja az antik utáni kánont.)

A 16. század és a romantika nagy kánon-vitákat hozott az európai irodalom- és művészettörténetben. Az előbbi az antik-követők és a modernek kettős értékrendjét ütköztette (Querelles des Anciens et des Modernes), az utóbbi két irodalomtörténeti tablót fordított szembe egymással: a naivot és a szentimentálist, a pogányt és a keresztényt, Délt és Északot, a klasszikust és a romantikust, az utánzást és az eredetiséget, az apollóit és a dionüszoszit. Ezekhez a dichotómiákhoz Goethe az egészséges (klasszikus) és a beteges (romantikus) ellentétét tette. Állásfoglalása az alexandriai-európai klasszikus értékrend mellett teljesen világos: „...a világirodalom korszaka van most soron ... De bármennyire becsüljük is azt, ami külföldi, nem szabad valami különöshöz odatapadnunk, és azt mindenáron mintaképnek tekintenünk. Nem szabad azt gondolnunk, hogy ami kínai, az lenne az a bizonyos, vagy ami szerb, vagy Calderon vagy a Nibelungok; hanem mintaképre szorulva térjünk mindig vissza a régi görögökhöz, akik műveikben szüntelenül a szép embert ábrázolták. Minden egyebet csak mint történelmet kell tekintenünk, és magunkévá tennünk belőle, amennyire lehet, azt, ami jó.[4]" A „felvilágosult elmék" rendkívüli nyitottsága az Európán kívüli kultúrák iránt azonban nem jelentette egyúttal és feltétlenül azt (mint olvassuk Goethénél), hogy ezeket az európaival egyenrangúnak gondolták volna. Hiszen a „szép embert" csak itt tudták életre kelteni, másutt legfeljebb korlátozott módon. A földrajzi, vallási és kulturális okokból természetesen adódó, minden belső háborúskodás dacára, viszonylag egységes történeti fejlődés bizonyító ereje mellé filozófiaiakat is kellett helyezni. Az események véletlenszerűnek tűnő sorjázásában fel kellett tárni Európa kohéziós vagy centripetális erőit.

A múlt század első felében több olyan jelentős eszmetörténeti összefoglalás született, amely más-más szempontból mutatta be az abszolút értéket képviselő európai civilizációt összetartó erőket. A civilizációnk különbözőségeiben is homogén értékrendet képvisel. A szellemi elit ekkor úgy érezte, az „új barbárság" térhódításával az alapértékek kerülnek végveszélybe (Thomas Mann politikai esszégyűjteménye 1938-ból: Európa, vigyázz!).

---

4 Johann Peter Eckermann, Beszélgetések Goethével. Magyar Helikon, Budapest, 1973. p. 230. (1827. január 31.)

A megsemmisülés, az igazi (európai) civilizáció elvesztésének a réme fenyeget. Oswald Spengler (Der Untergang des Abendlandes, 1918–1922, A Nyugat alkonya, 1995), Ernst Robert Curtius (Europäische Literature und lateinisches Mittelalter, 1948, Európai irodalom és latin középkor) és Erich Auerbach (Mimesis. Dargestellte Wirklichkeit in der abendländischen Literatur, 1946, Mimézis. A valóság ábrázolása az európai irodalomban, 1985) nagy szintézisei meghatározták az irodalomtörténetek alapvonalait is. Spengler Kulturpessimismusa és még inkább kultúrmorfológiája mélyen hatott Szerb Antal világirodalom történetére, „nagyobbára őt követtem" – állítja. A világirodalom jelenlegi (1941) határai a következők: „két klasszikus nyelv, a görög és a latin irodalma, továbbá a Szentírás – ezek kultúránk közös alapjai. Azután pedig a három nagy latin leánynyelv, a francia, olasz és spanyol és a két nagy germán nyelv, a német és az angol irodalma. Ezekhez hozzájárult ... A lengyel, orosz és skandináv irodalom.."[5] Összességében viszonylag kevés műről van szó, „kötetei elhelyezhetők egy nagyobb terjedelmű dolgozószoba falai mentén." A Szerb Antalénál valamivel korábban született világirodalom történeti összefoglalás anyaga túlterjed a kontinensen: Ázsiában született és Amerikába is átterjedt. Babits Mihály Az európai irodalom története címet adta, mivel a világirodalmat az „európai áram", az „európai szellem" hatja át, s belőle született az európai kultúra. Ez pedig a keleti és az egzotikus kultúrákkal ellentétben „az egyéniség hatalmán alapul. Nagy teljesítményei egyének teljesítményei, akik gyakran idő és tér távolságain át egymásra hatva és egymást erősítve lázadtak a köz-szellem ellen. Lázadásuk a köz-szellemet folyton kiemelte önmagából; s így lett az európai kultúra haladó és változó folyamat, melynek valóságos élettörténete van, belső dráma, lelki válságokkal."[6]

Az élite történelmi és kulturális missziójában hívő Curtius félti Európát a tömegek lázadásától, mind annak náci, mind pedig bolsevik változatától. A jelenlegi káoszból (művét 1932 és 1947 között írta) a kivezető utat a múlt példáihoz való visszatérés és az egységesség határozott felmutatása jelentené. Ennek érdekében a folyamatosan alkalmazott retorikai formulák, műfajok, témák, stílusok, irányzatok szerint bemutatja a páratlan értékű civilizációt, amely a kereszténység (Novalis A kereszténység avagy Európa, 1799 „egy nagy és közös terv egyesítette e hatalmas szellemi birodalom legtávolabbi provinciáit"), és a görög-római, mediterrán kultúra egységes szövete („Csak az mondhatja magáról, hogy európai, aki civis romanusszá vált.[7]"). Ez az egység gyengül a nemzetekre való feldarabolással. Az oktatásban a bölcsészkarok túlzottan specializált irodalomtörténeti programjai a 19. századi avítt nemzet-államok koncepciója szerint szerveződnek és a szétesés irányába mutatnak. Curtius – a kereszténydemokrata kancellár, Konrad Adenauer (1949–1963) „tanácsadójaként" is – a Nagy Károly-i és dantei (hosszú fejezet szól a firenzei száműzött-

---

[5] Szerb Antal, A világirodalom története. Budapest, Magvető, 1973. bevezető VIII.

[6] Babits Mihály, Az európai irodalom története, Budapest, Nyugat, 1936. p. 10.

[7] Ernst Robert Curtius az angol-amerikai Th. S. Eliot gondolatát (1920) idézi: „ha valaki visszavonná mindazt, ami Rómából származik, amit a norman-frank társadalomnak, az Egyháznak, a humanizmusnak köszönhetünk, közvetlen vagy közvetett csatornákon keresztül, mi maradna? Néhány teuton szógyök és maghéj. Anglia „latin" ország, és nem kell Franciaországba mennünk latinitásunkért." Angol nyelvű kiadás, European Literature and the latin Middle Ages. Princeton, 1973. p. 35.

ről és szinte laponként is utal rá[8]) alapokon nyugvó új Európa egyik legfontosabb irodalomteoretikusa lett. Azon fáradozott, hogy az egyetlen nemzetek fölötti európai spirituális szervezet, a katolikus egyház mellett létrejöjjön a világi is. Ebben végül nem kis szerepe lett éppen Adenauer kancellárnak. Az európai szuperállam feladata nem áll nagyon messze attól, amit Dante a Monarchiára szeretett volna ráruházni. (Nagy kár – bár ismerve a magyar kultúrpolitikai erőviszonyokat egyáltalán nem meglepő –, hogy Curtius magisztrális műve nincs magyarra fordítva. A szegedi egyetemi könyvtárban viszont négy világnyelven is olvasható.)

Erich Auerbach osztotta kortársai félelmét a háromezer éves civilizáció végét (finis Europae) jelentő politikai állapotok miatt. Ő a valóság ábrázolására alkalmazott stílusok együttes jelenlétét és ütközéseit veszi vizsgálat alá. Szerinte alapvetően a klasszikus civilizáció és kultúra elleni keresztény lázadás teremtette meg egykoron az európai (irodalmi) kultúrát, a pogány szenátorok, senatores, nyelvét a keresztény halászok, piscatores, nyelve váltotta fel. „Krisztus története győzte le az antik stílusszabályt, ebben ugyanis kíméletlenül keveredik a mindennapos valóság a legfennköltebb, legemelkedettebb tragikummal." Az antik példák alapján 16–17. század fordulóján felállított elméleteket (valóság különböző szintjeinek ábrázolásakor a nekik megfelelő stílusmódot kell alkalmazni) a francia realisták Stendhal és Balzac zúzták szét.[9]

A második világháborút közvetlenül megelőző és követő bő évtized irodalmárai, Babitstól Curtiusig, az európai irodalom (s ezzel Európa) ellentmondásaiban is meglévő egységességét és az egységesség történelmi-politikai szükségszerűségét hangsúlyozták a(z emberi) civilizáció fenntartása érdekében.

Ma katonai-politikai értelemben nem fenyeget hasonló veszély, a kérdés inkább a miértre és a hogyanra vonatkozik. A megvalósulás útjára lépett gazdasági és politikai egységhez (EU) miként viszonyuljanak a szükségszerűen nyelvi és nemzeti alapokon létrejövő irodalmak? A különbségek és a konfliktusok nem föltétlenül negatív mozzanatok, a létrejövő egységek felbomlása Európa szabadságának és fejlődésének a mutatója is lehet. Az erők között állandó konfliktus van, egyik sem tudja elfojtani a többit, és egyedül birtokolni a társadalmat a maga egészében. Ugyanez a különbség, ugyanez a harc benne van Európa eszméiben és érzelmeiben.

Az irodalmi kánon-háború nem Európában kezdődött, sőt még különösebb viharokat sem kavart az öreg kontinensen. A róla szóló vita szűk szakmai keretek között maradt. Az

---

[8] A fenti kiadás tematikus névmutatója 129 kolumna-sorban hozza a Dante utalásokat (pp. 620–621), a szintén hangsúlyozottan tárgyalt Vergiliusnál ugyanez a szám 67 (p. 660), Homérosznál 39 (p. 631) Goethénél 38 (p. 628), Shakespeare-nél 12 (p. 654).

[9] Erich Auerbach, Mimézis. Budapest, Gondolat, 1985. pp. 542–543. A kötet első tanulmánya az Odüsszeia egyik jelenetét (a dajka felismeri a hazatérő Odüsszeusz combján lévő sebhelyet) összehasonlítja az Ábrahám áldozata téma ótestamentumi leírásával. A két stílus az európai kultúrára jellemző valóságábrázolás alaptípusa. Az „egyik oldalon kidolgozott leírás, arányos megvilágítás, hiánytalan összekapcsolása... egyértelműség, a történeti-fejlődési és emberi-problematikus mozzanat korlátozása; a másik oldalon bizonyos részek kidolgozása, mások homályba borítása, szaggatottság, kimondatlan dolgok szuggesztív ereje, ...többértelműség és értelmezésre szorulás, világtörténelmi igény..." p. 25.

Egyesült Államok egyetemein viszont, ahol a túlzott Európa-központúság[10] megváltoztatása volt a látensen politikai jelentőséggel is bíró cél, sok vita folyt róla. S valóban ma megválaszolhatatlan a kérdés, mi lesz a jövőben az európai szerepe (az eddigi hegemónia után) a világirodalomban? Lehetséges, de a közeljövőben nem látszik valószínűnek, hogy gyökeresen megváltozik minden. Az irodalom – néhány elszigetelt példától eltekintve – csakis valamilyen, irodalmilag fejlett nyelven válhat általánosan ismertté. Lassan ez (nem vitatva, hogy elvileg bármilyen nyelven lehet világirodalmi szintű alkotást írni) kizárólag az angol lesz, s így a helyzet e vonatkozásban még inkább egysíkú, mint néhány évtizeddel korábban volt, amikor még legalább öt-hat (európai) nyelvről és nemzetről lehetett beszélni. Ez a helyzet volens nolens – irodalmon kívüli szempontokból – maximálisan felértékeli azt az irodalmat, amely az egyeduralkodóvá vált világnyelven született és születik (igyekezzen mindenki angolul írni). Illetve, a művek elsöprő többsége csak angol fordításban terjedhet el a világban. Tudjuk, nagy költőt csak másik nagy költő fordíthat más nyelvre tartós sikerrel[11]. Ez a helyzet – ha lenne ilyenfajta költői szolidaritás – elképesztően nagy terhet róna a szükségszerűen korlátozott számú angol anyanyelvű zsenire. E nélkül a költői remekművek csak prózafordításban, tartalmi kivonatokban terjedhetnek el. Így viszont nem kerülhetnek be a „kánonba": az olvasók legjobb esetben elhiszik a szakembereknek, hogy jó az a mű, amit ösztöneikkel rossznak tartanak, mert nem okoz nekik esztétikai élvezetet.

A témáról szóló egyik legismertebb és legtöbbet idézett monográfia, Harold Bloomé[12]. A szerző már az angol-amerikai kánon-hegemónia szempontjából rendezi el a részletesebben és összehasonlító módszerrel tárgyalt huszonhat írót. Giambattista Vico végleges formában 1744-ben megjelent La scienza nuova (Az új tudomány, 1963) című történetfilozófiai műve alapján Bloom három (teokratikus: Homérosz, antik irodalom; arisztokratikus: Dante, Chaucer, Montaigne, Milton, Cervantes, Faust 2. rész; demokratikus: Eliot, Tolsztoj, Ibsen) plusz egy részre (kaotikus: Freud, Proust, Joyce, Borges) osztotta a nyugati irodalom valójában középkorral, Dantéval kezdődő és Beckettel végződő történetét. A kánon középponti figurája Shakespeare: ami előtte volt abból a szempontból érdekes, hogyan hatottak rá, a többiek pedig abból, hogyan hatott rájuk ő, még akkor is, ha megpróbálták elutasítani az angol drámaírót (Tolsztoj). Nélküle kánon sem lenne, sőt „a megismerés képességének nagy részét Shakespeare-nek köszönhetjük". A művek hierarchiájának a csúcsán egyedül és magasan kiemelkedve a Hamlet, az univerzális dráma áll. Könyv végén, a korábbi felosztás szerint négy listát is összeállított a világirodalom kanonikus jelentőségű íróiról, műveiről. Néhol feltünteti a már meglévő fordítás szerzőjét, alapvetően azonban fordításra, olvasásra ajánlja őket. A magyar irodalom szinte teljesen kimaradt. A kaotikus korszakban három nevet találtam, József Attiláét, alatta A semmi ágán ül szívem sor körülbelüli angol fordítását (Perched on Nothing's Branch), Juhász Fe-

[10] Az ellenzők szerint csak halott, fehér bőrszínű európai férfi (dead, white, European males) műve tartozhat a „kánonba".

[11] Elegendő összehasonlítanunk Szász Károly és Babits Commedia-fordítását, s még Babitsé sem mindenütt „az igazi".

[12] Harold Bloom, The western Canon. The Books and School of the Ages. Harcourt, N. Y. San Diego, London, 1994.

rencét válogatott versekkel és Németh Lászlóét a Bűnnel (Guilt, esetleg Iszony?), minden egyéb megjegyzés nélkül.[13]

Kimondatlanul ugyan, de az amerikaival szemben másféle elvek alapján álló irodalmi kánon létrehozására tesznek kísérletet az európai egyetemek oktatói. A római „La Sapienza" által koordinált felmérésben tizenkét ország, országonként két-három egyeteme vett részt (közöttük a szegedi olasz tanszék). A felmérések az előbbitől nagyon eltérő eredményt hoztak.

Vizsgálni kell azt is, lehet-e valamiféle közös európai szenzibilitásról, érzelmi életről és emocionális tudatról beszélni? Számos kortárs eseménnyel tudjuk bizonyítani, hogy egészen más lelki-tudati tartalmak határozzák meg a keleti despotikus társadalmak tagjainak vagy az iszlám-hívőknek a cselekedeteit, mint mieinkét. A középkori trubadúr-költészet és hősi epika, vagy a modern líra lelkisége erőteljesen jellemez minket is. A bennük olvashatók meghatározzák érzelmi életünket, azt, ahogyan a szerelmet, a szeretetet, a halált, a barátságot, a hierarchikus társadalmi viszonyokat, a hősiességet megéljük, s ahogyan reagálunk rájuk.

Az európai lista sokkal árnyaltabb, mint az amerikai. Nem egy csúcspontú piramis, hanem közel hasonló magasságú csúcsok láncolata, amelyeket csak alig alacsonyabb pontok kötnek össze. Ez a lajstrom, véleményem szerint, eléggé kiegyensúlyozott és erősen tükrözi a klasszikus irodalom jelenlétét, egy kicsit inkább a görögökét (Homérosz, Szophoklész), mint a latinokét (Vergilius, Ovidius), mintegy utólag igazolva Goethe idézett megállapítását. Valamint az antik továbbélését olyan erőteljesen hangsúlyozó londoni Warburg Intézet tevékenységének fontosságát. A Bloomnál háttérbe szorult Petrarca műve, aki érzékenységben, tematikában, szonett-formában egységesítette az európai lírát (petrarkizmus), itt az első a lírai alkotások között (11.). Megjegyzendő egyébként a (lírai) költészet korábbi korokban betöltött vezető szerepének a megszűnése. A kánonban az elsőség egyértelműen a prózát (regény) illeti. Roberto Antonelli, a kutatást irányító professzor külön szerzői és külön mű-listát kért. Ezen túlmenően a részt vevőknek további tizenkét kategóriába kellett sorolniuk a világirodalmat, pl. gyermek-, ifjúsági, nőirodalom, stb. A magyar irodalomból csak egy szerző és mű került az első tíz közé: Molnár Ferenc, A Pál utcai fiúk című ifjúsági regényére sokan szavaztak a különböző országokból, s megelőzte Swift, Kipling, Dumas, Grimm hasonló műfajú alkotásait.

Azok a szerzők, akik legalább tíz jelölést kaptak, a nyelvi hovatartozás szerint a következők: 9 francia, 4-4 olasz és angol (beleértve az írt és az amerikait), 3-3 német és orosz, 2-2 görög és latin, 1-1 spanyol, lengyel és norvég. Esetenként több szerző és mű kapott nagyon hasonló pontszámot, így inkább az első tíz–tizenkét „helyezés" adhat valamiféle jelzést a besorolásra vonatkozóan. A művek nyelvét illetően hasonló a helyzet: 8 francia, 6-6 angol és német, 5-5 olasz és orosz, 3 ógörög, 2-2 latin és spanyol, 1 norvég. Shakespeare (ötödik) és a Hamlet (harmadik) az maguk kategóriájában az elsők között vannak. Az irodalmi Pantheon első négy arcképe: Dante, Cervantes, Goethe és Dosztojevszkij, majd

[13] Bloom könyvének eléggé jelentős visszhangja volt Magyarországon is, ld. http://w3.oszk.hu/repscr/wwwi32.exe/%5Bin=rpsr2.in%5D/?STS=BLOOM,_HAROLD, pl. Szegedy-Maszák Mihály tanulmánya, The Legitimacy of a western Canon. „Neohelicon", XXVI/2. (1999) pp. 85–90, magyar nyelvű tanulmánya megtalálható http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/lit/utohang.htm, kritika a kritikáról http://www.geocities.com/Athens/Crete/9391/szmmik.html

Tolsztoj, Kafka, Thomas Mann, Flaubert, Petrarca. Az első tíz mű: Don Quijote, Isteni színjáték, illetve Faust, Háború és béke, Bovaryné, Az eltűnt idő nyomában, Ulysses, Daloskönyv (Petrarca), Iliász, a 11. az Odüsszeia. A 20. századi szerzők közül az említettek mellett még James Joyce és Marcel Proust kapott sok szavazatot. A listát, egyértelműen a regényírók vezetik, akik a modern Európa feszültségeinek fő irányait reprezentálják: a heroizmustól a nyomorúságig, a félelemig, a létre keléstől az emlékezésig.

Felvetődik a kérdés, mi értelme van egyáltalán ilyen listákat készíteni? Kinek kell ez? Semmiképpen sem az azon szereplőknek. A viták legostobábbika lenne, ha Dante vagy Shakespeare elsősége mellett érvelne valaki, a másik költőt lejjebb nyomva, vagy ha nemzeti presztizs-vitát kezdeményezne ennek kapcsán.

Két értelmes célja mégis lehet. Az egyik a tanítással összefüggő: segítséget nyújtana a világirodalom tantárgy – ami alatt mi európai irodalmat értünk, miért ne nevezhetnénk így?[14] – iskolai és egyetemi tankönyveinek és tantárgyi programjainak árnyaltabb összeállításában. A másik az eszmetörténeti perspektívába állított európai önismeret lehetne. Tudniillik egy ilyen kánon többet mond arról a korról, arról a közösségről, amely összeállította, mint a vizsgált irodalmi művekről. Valójában nem mi állítjuk Cervantest, Goethét, Homéroszt valamiféle hamis fejlődéseszme alapján népszerűségi sorrendbe: ez most időszerű, amaz meg nem, ezzel feledésre vagy emlékezésre ítélve őket. Igazából ők tartják nekünk a tükröt, s okosan szemlélve olyan vonásainkat láthatjuk meg benne, amelyek máskülönben örökre rejtve maradtak volna. A népszerű Bloom listái nem az ezredvég Észak-Amerikájáról szólnak? Vagy véletlen az, hogy a hetven-nyolcvan évvel ezelőtti heroikus munkás fausti ember helyét mostanra a „leleményes" utazó odüsszeuszi alakváltozatai váltják fel? Odüsszeia, Isteni színjáték, Ulysses, s nem folytathatnánk ezt a sort Don Quijotéval és az időt, a lélek terét és az emlékezést „kereső" felfedezővel, Marcel Prousttal?

[14] A Nemzetközi Összehasonlító Irodalomtudományi Társaság (AILC/ICLA) az európai nyelvű irodalmak kifejezést használja.

PÉTER LÁSZLÓ

Epifánia

JUHÁSZ GYULA VERSÉNEK SZÜLETÉSE

Ezzel a címmel Juhász Gyula összes versének népszerű kiadásaiban nem talál költeményt az olvasó. Csak *A Holnap* éppen száz esztendeje megjelent első kötetében (1908) és az ebből merítő Paku-féle kiadásban (1940). A kritikai kiadásnak (*JGYÖM* 1–3. 1963) meg csak a címmutatójában, a változatok között. A később *Regény* címmel megjelent versnek ugyanis eredetileg ez volt a címe. Sajnos az *ultima manus* (az utolsó kéz) elve alapján ezzel kellett véglegesítenünk, pedig az eredeti címe nem csak hangulatosabb, de szabatosabb is, többet árul el a vers mondanivalójáról és keletkezéséről, mint a szürke végleges. Van úgy, hogy a költő elrontja saját alkotását. Juhász Gyula e vers címének – ki tudja ma már, milyen megfontolásból – megváltoztatásával mindenesetre ezt tette.

Honnan tudjuk az eredeti címét? Fönnmaradt a kézirata. Amikor Ilia Mihállyal a kritikai kiadást készítettük, még nem ismertük, de tudtunk róla Babits Mihálynénak (1895–1955) Juhász Gyula „önkéntes titkárnőjéhez", Kilényi Irmához (1891–1944) küldött üzenetéből. Ez a tragikus sorsú, művelt nő, életét – akár szeretett költője – maga dobta el. De előtte, 1918 óta, fáradhatatlan szorgalommal és anyagi áldozatot is vállalva gyűjtögette, gyarapítgatta Juhász Gyula hagyatékát, kitartó levelezésével fölszólítva mindenkit, akinek Juhász Gyulától verskézirata, levele, fényképe, bármi emléke volt, hogy adományozza „Juhász-múzeuma" számára. Gyűjteménye – háborús viszontagságoktól megtépázva ugyan –, végül bírói ítélettel a szegedi Somogyi-könyvtárba került, és a kritikai kiadás alapjául szolgált.

Ebben őrzik Juhász Gyula *Angelus* (1923) című versének gépelt másolatát, amelyet az 1940-es években küldött Babitsné Kilényinek. A lap aljára ezt írta:

„Kedves Irma! Pár nappal még késtem a levél feladásával, hogy ezt legépelhessem. A Juhász-levelek mellett még volt öt vers kézirata, címük: *Szegedi interieur, – Öregek altatója, – Epifánia, – Pilátus – Turris eburnea.* Nem tudom, kiadatlan vagy megjelent versek kéziratai ezek? Ha kívánod, örömmel küldök róluk másolatot."

Minthogy az öt vers közül három (*Turris eburnea, Szögedi intérieur, Epifánia)* még 1908-ban megjelent, Kilényi (nem lévén filológus, nem gondolt az esetleges változatok értékére), csak a két kiadatlant (*Öregek altatója, Pilátus*) kérhette, így ezeknek a másolatai maradtak meg „a titkár titkárának", a költő Ertsey Péternek (1921–1971) másolatában.

Az eredeti kézirat a kritikai kiadás készítésekor lappangott. Utána került elő – bizonyára Babitsné hagyatékából –, s jutott Belia György (1923–1982) birtokába. A Nyugat megindulásának századik évfordulója alkalmából írtam Juhász Gyulának a Nyugatban megjelent első verséről (*Turris eburnea*, Élet és Irodalom, 2008. jan. 18.), és ebben való-

színűsítettem, hogy a költő éppen a fölsorolt öt verset küldhette föl még 1907 utolsó napjaiban az új folyóirat főszerkesztőjének, Ignotusnak, s ebből választotta ki közlésre a szerkesztő, Osvát Ernő egyedül a *Turris eburneá*t. Azt is megírtam, hogy az *Epifánia* és a *Pilátus* című versek kéziratát 1967-ben ajándékba kaptam Belia György barátomtól, Babits életművének kutatójától és kiadójától. Egy levél két lapján. (Germanizmussal, de ma már közérthetőbben: egyetlen papírlap két oldalán.) A *Pilátus*t a kritikai kiadásban Ertsey másolatából tettük közzé. Most a kézirat alapján az *Epifánia* alkotáslélektani tanulságait kísérlem meg elemezni. Mindkét vers kézirata tele van ugyanis a költő javítgatásaival, amelyekből a vers születésének állomásait érdekesen lehet rekonstruálni. A kritikai kiadásnak – a költői életmű teljességének, egy-egy alkotás hiteles szövegének és változatainak föltárásával egyidejűleg – éppen ez a föladata. *Textológiai gyakorlat* tehát, ami alább következik.

1

A címen ekkor még Juhász Gyula nem változtatott; határozottan leírta: *Epifánia*. A pontot is ő tette ki utána, mint a hátlapon a *Pilátus* után is; akkor még ezt a helyesírási szabályzat (1901) megkövetelte; csak 1954 óta érvényes az a szabály, hogy az önmagukban álló címek után nem kell pontot tenni (Szemere Gyula: *Az akadémiai helyesírás története*. 1974. 247).

A verset a költő így kezdte: *A falu népe szines koldusan*. (Nem tett utána pontot; csak én kényszerültem itt ponttal zárni a mondatot.) Juhász ugyan magyartanár volt, de sem ő, sem pl. Babits nemigen törődött a helyesírással. Mivel az újságokat előállító nyomdák betűkészletéből általában hiányzott a hosszú *í, ú, ű* betű, s a napilapok 1950-ig ezek helyett is csak *i, u, ü* betűket használtak, költőink (Ady is) az ún. rövid ortográfia hívei lettek: hiába írták (volna) a megfelelő szavakat hosszú magánhangzóval, a nyomdász úgyis a rövid megfelelőjével szedte ki. József Attila versei is jórészt így jártak, s most vitatni valót kényszerítenek a textológusokra, mennyiben állítható helyre a verstanilag szükséges hosszú magánhangzó. Többnyire csak a kézirat tanúsága segít.

Juhász Gyula kéziratainak általános tanulsága és tanúsága, hogy meglehetős következetességgel bizonyos szavakban (ilyen az *ifjuság,* a *bucsu~búcsu,* a *szinész*) rövid magánhangzóval élt. Ennek sokszor verstani, ritmikai következménye is lett. A *Milyen volt…* című versében pl. *a szeptemberi bágyadt búcsuzónál* második u-ját (hiába követelné a helyesírás) nem szabad hosszan ejteni, mert megdöccen a vers. Az *Epifánia* 1. sorában ilyen a *színes* is.

De ezt az egész sort, alighogy leírta, már át is húzta a költő, s alatta újba kezdett: *A kis Tiszához*. Ezt is áthúzta, és ez alatt harmadszor is nekirugaszkodott, de nem tudott már újat kitalálni: mégis újra írta az előbbit, s ezt már nem húzta át:

A kis Tiszához ment a falú népe

A Tisza ragját ugyan eredetileg valamiképpen másként képzelte, de vastagon átírta a *h* betű alattit, annyira, hogy nem is tudjuk, milyen betű lehetett. A *falu u*-jára véletlenül tehetett ékezetet. A 2. sort először így fogalmazta meg: *Szomorú volt a kis Tisza*. Ezzel is elégedetlen volt, áthúzta, és betoldotta, fölé írta ezt: *Árván búsongó*

Ez nem a falu népére vonatkozott, hanem a Tiszára, amelynek szinte *epitheton ornanszává*, állandósult díszítőjévé vált *kis* jelzőjéről mindvégig nem mondott le a költő, érzékeltetni akarva talán, hogy nem arról a szélesen hömpölygő folyóról szól, amely szülő-

városa, Szeged alatt *siet a Dunába,* hanem amely Máramarosszigetnél, mielőtt még az Iza beléömlik, a forrásához közel, keskeny, de nem kevésbé veszélyes, ha (mint a 12. sorban írja) *szilaj áradások* okoznak károkat a partján élőknek. Már Petőfi észrevette – a két említett véglet között, „*hol a kis Túr siet beléje*" – a kelet-európai folyóknak e sajátosságát, szélsőséges vízjárását: „*a Föld legjámborabb folyója" „zúgva, bőgve törte át a gátot…*" (*A Tisza.*) Juhász e versében négyszer említi a Tiszát, mindannyiszor azonos jelzőjével.

De ezt a betoldást is törölte a költő, s alá, a lapszélre szorítva, végre a végleges sort írta: *Árván borongott a kis Tisza képe.* (Nagyítóval mintha valami korcs fölkiáltójel is látszanék, de mivel oka nincs, és a megjelent változatokban csak pont van, maradhatunk ennél.)

Ám még mielőtt ez a sor megszületett volna, a költő kísérletezett egy egészen másfajta megoldással, noha végül ezt is elvetette: *Magányos, bús volt a kis Tisza képe,* Mielőtt áthúzta volna, próbált rajta javítani: *Magányosan* – írta, de így sem folytatta.

A 3. sort egyből véglegesnek vetette papírra: *Hó behavazta, jég megállitotta,*

Rövid *i*-vel, holott ennek verstani oka nincs; ellenkezőleg: a hosszú *í*-re szükség van. Ezt a kritikai kiadásnak szövegjavításként (*emendatio*) joga, sőt kötelessége is megtennie.

Az első strófa 4. sora először így szólt: *Görög pap rajta imáját mondotta!* A kézirat csak azt a változtatást tükrözi, hogy az első két szó helyébe *A pópa* került. Ám első megjelenésekor, *A Holnap* 1. kötetében (1908. szept. 1.) ez helyett ezt találjuk: *Vén pópa.* Kétségtelenül jobb az előbbinél mind tartalmi, mind ritmikai szempontból. A sorvégi fölkiáltójel, amely itt félreérthetetlenül látszik, az első megjelenéskor innen is eltűnt: csak pont került a helyére.

A Holnap 1. kötetében és utóbb a Debreceni Szemle 1912. február 11-i számában, a Pakufélében és a kritikai kiadásban tehát az első szakasz végleges, *kodifikált* szövege (textológiai szakszóval *alapszövege, főszövege*) így hangzik:

A kis Tiszához ment a falu népe,
Árván borongott a kis Tisza képe,
Hó behavazta, jég megállította,
Vén pópa rajta imáját mondotta.

Az első szakasznak a többi négyet is meghatározó versformája hagyományos „nemzeti versidom": négysoros, tízenegy szótagos, a lehető legegyszerűbb rímképletű (*aabb*), és az igénytelenebb ragrímeket sem kerüli. Ám a tárggyal (hogy a marxista esztétika, jelesül Lukács György kedvelt műszavát használjam) *adekvát*: a Nagy-alföldről ide keveredett költő szemében egzotikus jelenet a helyi népéletből nem is kívánt modernebb formát.

Juhász Gyula 1906 őszén gyakorlótanári évét kezdte a mármarosszigeti piarista algimnáziumban. (Pogány Sándor: *Tanítványa voltam Juhász Gyulának.* Utunk [Kolozsvár] 1956. okt. 5. – Pogány Sándor: *Emlékezés tanáromra.* Igazság [Kolozsvár] 1957. júl. 25. – Grezsa Ferenc: Juhász Gyula Máramarosszigeten. Irodalomtörténeti Közlemények, 1957. 4. sz. – Sarlóska Ernő: *Juhász Gyula Máramarosszigeten.* Vigilia, 1978. 8. sz.) Száműzetésnek érezte, hogy a pesti piarista főgimnázium helyett, ahová kérvényét benyújtotta, „a végekre" kényszerült. Fokozta keserűségét, hogy kedves professzora, akinek irodalomtörténeti nevezetességű szemináriumán a társai körében nagy tekintélyt szerző titkári tisztet töltötte be, Négyesy László, szintén kudarcot vallott kísérletével: neki sem sikerült ked-

ves tanítványát a pesti gyakorlógimnáziumba helyeztetnie. (Tóth Árpád a Négyesy-szemináriumon ott ült Juhász Gyula háta mögött – és nem merte megszólítani!)

A költő eleinte a piarista rendházban kapott szobát, majd albérletbe költözött. Hónapokig nagy magányban élt; csak karácsonykor jelent meg első cikke a helyi lapban, jeléül, hogy kezdett beilleszkedni a helyi szellemi életbe. Ekkoriban barátkozott össze Halmi Bódoggal (1879–1957), a literátor törvényszéki aljegyzővel. Magyart és latint tanított heti 17 órában. Kezelte az ifjúsági könyvtárat. A 64 fős (!) létszámú I. osztály főnöke volt Diákjai szerették, de ez nem kárpótolta Budapest, „*ez a nagyvilági dáma*", és a szülőváros, főként édesanyja kényszerű elhagyásáért. Február 9-én öngyilkossági szándékkal elhagyta a várost. *Consummatum est* – ezt a följegyzést hagyta szobájában. Krisztus szavai ezek a kereszten: *Elvégeztetett*.

Próbáltam néha-néha a halált,
De gyáva szívem mindig visszafájt

– írta kevéssel utóbb *Vita somnium breve* (Az élet rövid álom) című versében. Hol járt, mit csinált, nem tudjuk, csak azt, hogy négy nap múlva visszatért, és a tanév végéig tovább szenvedte az élet valós és képzelt kínjait.

Epifánia a vízkereszt görög neve. A görögkeleti vízkereszt a Julianus-féle naptár szerint a római katolikushoz képest 13 nappal később, 1907. január 19-én volt. Ekkor lehetett a költő szemtanúja a bizánci rítus szerinti vízszentelésnek. Nagy hatással volt rá, hiszen ezt a versét csaknem egy év múlva, 1907 végén írhatta. Babitshoz 1908. január 15-én írt levelét jellemzően így keltezte*: Görög epifánia előtt*. Ez is azt jelzi, hogy még ekkor is foglalkoztatta versének témája. Hiszen kevéssel előbb küldhette el az *Epifániá*-t a másik néggyel együtt az induló Nyugat főszerkesztőjének, Ignotusnak. Ignotus átadta a szerkesztőnek, Osvát Ernőnek, s ő szemelte ki közülük az egyetlent, amelyet a február elsejei számban közölt, a *Turris eburneá*-t. Pár nap múlva Juhász Gyula már Nagyváradon volt; ezért jelent meg az Osváttól mellőzött verse ott, *A Holnap* első kötetében szeptember elején.

Egy hasonló másik élmény már előbb, alighogy Máramarosszigetre ért, 1906 szeptemberében versre ihlette. *A kis Tisza* már ekkor jellegzetes kifejezésévé lett költői szókincsében:

A kis Tiszán át karcsu híd vezet,
Borongva állok a zöld víz felett,
Mely szilaj ifjusággal boldogan,
A mármarosi bércről most rohan.

– – – – – – – – – – – – – – – – –

A hídon bús, kaftános raj mozog,
Ünnepi estén itt imádkozók,
Monoton dallam zsong a víz felett,
Kopottan, fázón ünnepel Kelet!

(A kis Tisza hídján)

A máramarosszigeti ortodox zsidók látványos liturgiája évtized múlva is eleven emlékként élt Juhász Gyulában. A Délmagyarország 1918. szeptember 19-i számában *Hosszú-*

nap Szigeten címmel idézte föl ugyanazt az emlékét, amelyet frissen versben örökített meg. *„Máramarosszigeti hosszúnap: régi emlék szívemben* – írta –*, mely rokonságot tart minden földi bánattal, borongással, elnyomott és szenvedő fajták gyászával, komor költészetével. A kis Tisza zölden csillogó vize felett fekete kaftános, bús raj imádkozott a vörhenyes ködbe borult kelet felé fordulva, a szefárd templom mélyén ezeréves panaszok zokogtak. Isten egykori választott népének száműzött fiai siratták a régi fényt, az elveszett Siont. Vers született akkor szívemben, egy régi szürke kötet reneszánsz betűi őrzik…”* (JGYÖM 6: 83–84.)

2

A második versszak az 5. sorral kezdődik, és változatlan maradt: *És a szines szegénység köntösében*

A 6. sort már megváltoztatta. Eredetileg ezt írta: *Orosz és oláh didergett a jégen,*

Az állítmányt áthúzta, és fölé írta a véglegest: *vacogott*

A 7. sorban is csak egy szót változtatott meg: *A füstölő színes tömjéne szállt, szállt,*

Bár az első sorból törölte, az 5-ben meghagyta a *szines* jelzőt; itt tehát már sokallhatta, áthúzta, és fölé írta a közbülső változatot, amely *kékes* volt, de a végleges szövegben tovább változott: *lilás* lett.

A 8. sor így alakult: *S kósza szél hordta szét a pap imáját!* Áthúzta a *hordta szét* szavakat, s fölé írta, hogy *szét szórta*. De ezzel sem lehetett megelégedve, mert ezt is áthúzta, és a sor alá írta: *elkapta*; ezt is áthúzta, mellé írta: *vitte*. Végül visszatért az első megfogalmazáshoz: újból azt írta a sor alá: *hordta*. Első közlésekor azonban, *A Holnap* első kötetében mégis visszatért egyik előző változatához, de fölcserélte a szórendet: *szórta szét* lett belőle. A *pap* először kevésnek látszott előtte, többes számba tette (*papok*), de meggondolta magát, ezt törölte, ellenben beszúrt a névelővel azonos szótagszámú jelzőt: *vén*. Végül – ezt megint csak a nyomtatott változatokból látjuk – mégsem tartott ki ez mellett; nyilván mert közben a 4. sorban már használta; ezt is törölte, és pótlásául a *pópa* szót alkalmazta. Így alakult ki tehát a második versszak:

5 *És a szines szegénység köntösében*
Orosz és oláh vacogott a jégen,
A füstölő lilás tömjéne szállt, szállt,
S kósza szél tépte szét a pópa imáját.

3

A kézirat papírja közepén, a harmadik versszaknál kettészakadt. Én ragasztottam össze, szakszerűtlenül, de azért fölismerhetők a szavak. A 9. sor így kezdődött, s így is maradt: *A kis Tiszát szentelte meg az ének,*

A 10. soron már ismét változtatott a költő. Először ezt vetette papírra: *Mely fagyos szárnyán szálldosott az égnek,*

Azután az állítmányt itt is kicserélte: *kóválygott*. Ez maradt a végleges. A 11. és 12. sor először így festett:

A kis Tiszára <al> a pap áldást mondott
S a szürke égen közönyös gyász trónolt!

Mielőtt még folytatta volna, áthúzta, s így kezdte újra:

A kis Tiszára áldások szállottak,

Hogy legyen csöndes, áldott

A 11. sorban ezután a következő változtatásokat tette: áthúzta az *áldások szállottak* szavakat, s föléjük írta: *hulltak,* de ezt is áthúzta, és mellé írta: *szálltak;* majd ezt is áthúzta. Több hely itt már nem lévén, az áthúzott sor alatt folytatta a megfelelő szó keresését: megint *hulltak,* megint *szállottak*. Végül ez utóbbit ismét törölte, de meghagyta a *hulltak* állítmányt. Közben még próbálkozott egy ismét törölt fél sorral: *ezer áldás szállott,*

A 12. sor nem kívánt változtatást: *Hogy szűnjenek a szilaj áradások!* Elsőnek is ezt írta.

A harmadik szakasz tehát így kapta meg végleges formáját *A Holnap*ban:

9 *A kis Tiszát szentelte meg az ének,*
Mely ólmos szárnyán kóválygott az égnek,
A kis Tiszára hulltak az áldások,
Hogy szűnjenek a szilaj áradások!

4

A negyedik strófa kezdősora, a vers 13. sora is változtatást követelt. Első fogalmazásában:

Hogy ezután a Tisza szép szeliden

A *Tisza* át van húzva, s fölötte a végleges: *vize;* ugyanígy a *szép szeliden* helyett, alatta: *csöndes lassan*, de a határozóval is elégedetlen volt a költő, ezt is áthúzta, s folytatólag odaírta itt is a végleges szót: *szépen*. A fordítottja (*szép csöndesen*) kedvelt kifejezése volt versben, prózában egyaránt. Három (!) versének és egyfölvonásosának is ezt a címet adta. (Juhász Gyulának e jellegzetes stíluseszközét Szatmári Istvánnal közös tanulmányunkban elemeztük a Magyar Nyelv 2003. évi 2. számában.)

A 14. sor is másként kezdődött: *Lejtsen* állt eredetileg, de nem csak áthúzta a költő, de új sort is kezdett: *Csak kanyarogjon mindig a medrében* – írta, de ezen is csiszolt: az áthúzott *mindig* fölé azt írta: *folyton,* ám ezzel sem volt megelégedve, ezt is áthúzta, és a hiányzó két szótagot másutt pótolta: a névelő és a főnév közé beszúrt szóval: *a maga medrében,*

A 15. sorban csak az állítmányt finomította: *Ágya ne legyen* – még rögtön áthúzta, és így folytatta: *lenne embereknek ágya,*

És a Dunába csöndben vigye vágya

A határozót itt is megváltoztatta: az áthúzott *csöndben* alá írta: *lassan*

Így lett tehát a végleges szöveg:

Hogy ezután a vize csöndes szépen
Csak kanyarogjon a maga medrében,
15 *Ágya ne lenne embereknek ágya,*
És a Dunába lassan vigye vágya!

5

Az utolsó strófát így kezdte a költő: *Tavasz jöttével megy*

De azonnal meggondolta magát, áthúzta, és folytatva, új sorban a véglegesnek hagyott fordulatot vetette papírra: *De tavasz táján*

A folytatást azonban megint megváltoztatta. Először egészen másként akarta: mindjárt törölte is a *szent imák* szavakat és az utánuk következő *d* betűt, s rögtön alájuk írta a véglegesnek bizonyult szöveget: *a tavalyi módra*. A kéziratban nincs a szó (és a sor) végén vessző; ezt nyilván az első közlés szerkesztője vagy nyomdai szedője pótolta.

A 18. sorban csak valami betűhibát javított Juhász Gyula: ahogy látom, a sok kettős betű megzavarta, ott is két *t*-ét írt, ahol nem kellett volna, s ezt vonta össze eggyé: *Nem hallgatott a prédikációra,*

A 19. sort változatlanul hagyta: *És ősz elején – ó, az istenadta, –*

A 20. sor ismét sok változáson ment keresztül. Az első fogalmazás szerint: *Görög pap lányát eltakarta*

Rögtön törölte az állítmányt, és *elringatta* igével helyettesítette; még folytatta azonban (helyszűke miatt alatta:) *mélye!* A sor szótaghiányát először az alany névelőjével akarta pótolni: *A görög pap*. A később mégis fölöslegessé vált névelőt, amikor a *pap* szót *pópa* alakká bővítette, elfelejtette törölni. Helyette a *Görög* szót törölte, holott ezt valójában meghagyta. Az új állítmányt is áthúzta, s először folytatólag azt írta alá: *ágyába fogadta!* Ezzel is elégedetlen volt, s végül a legalsó sorba rótta a végleges megoldást: *ágyába ringatta!*

Így alakult ki az ötödik versszak végleges formája:

De tavasz táján a tavalyi módra
Nem hallgatott a prédikációra,
És ősz elején – ó, az istenadta –
20 *Görög pópa lányát ágyába ringatta!*

*

Egyszerű vers, mégis kiformálódása megmutatja, hogy a költő mennyit viaskodott a szavakkal, míg a számára megnyugtató formát kikínlódta magából. Juhász Gyula tudatában volt e művészi küzdelem jelentőségének:

Formát keresni minden gondolatnak
És elvérezni egy fonák igén...

(Formát keresni..., 1910)

Szavak, csodálatos szavak,
Békítenek, lázítanak,

Eldöntenek egy életet.
Följárnak, mint kísértetek.
– – – – – – – – – – – – – – – – –

Ölnek és feltámasztanak,
Szavak, csodálatos szavak.

(Szavak, 1934)

Nem beszéltek össze Kosztolányival, de nem véletlen, hogy ő is ezt vallotta: *„Ki a költő? Az az ember, akinek a szavak fontosabbak, mint az élet.” (Ábécé.* 1957. 116.).

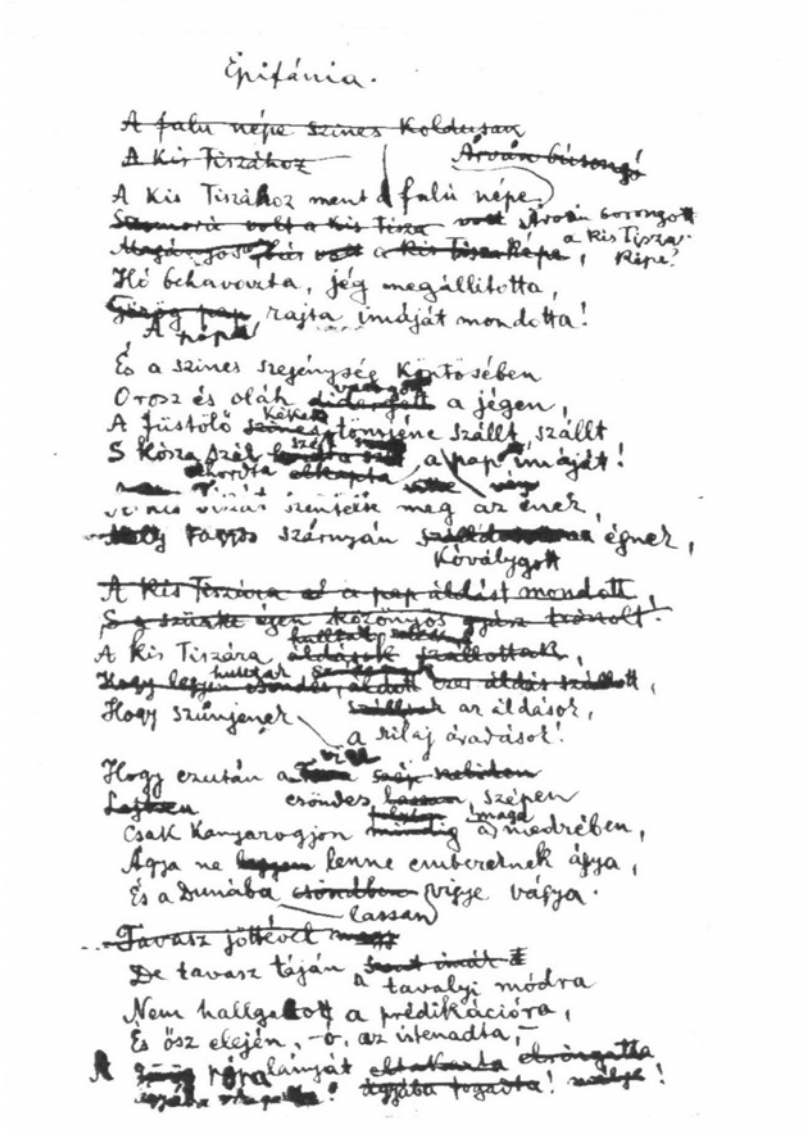
Epifánia.

A Kis Tiszához ment a falu népe,
Hó behavarta, jég megállította,
A népe rajta imáját mondotta!
És a színes szegénysége körtösében
Orosz és oláh a jégen,
A füstölő tömjéne szállt, szállt
S köze szél a pap imáját!
Vi nis vivar szemjein meg az ének,
Fagyos szárnyán ének,
A Kis Tiszára a pap áldást mondott,
A Kis Tiszára áldások szálltak,
Hogy szünjenek a szilaj árvadsot!
Hogy ezután a csendes szépen
Csak kanyarogjon a medrében,
Agya ne lenne emberednek ágya,
És a Dunába rigye vágya.
De tavasz táján a tavalyi módra
Nem hallgatott a prédikációra,
És ősz elején, – ó, az istenadta,
A népe lányát elrángatta!

BÍRÓ-BALOGH TAMÁS

Tollvonások

MÓRA, SÍK, BUDAY, MÉSZÖLY

Móra Ferenc Üzenete *a pestieknek*

„Nemigen hiszek benne, hogy az irodalomtörténet fölásná valamikor azt a nagy tömegsírt, amelyik a mi korunkat benövi a felejtés tüskebokraival, s a magam személyét illetően nem ajánlanám az exhumálást."

Móra Ferencről köztudott, hogy író volt és hogy szerette a gyerekeket. A legtöbben legalább két könyvének címét ismerik, hiszen a *Kincskereső kisködmön* általános, az *Aranykoporsó* középiskolában (vagy az egyetem magyar szakán) olvasmány. Azt szintén sokan tudják, hogy Móra régész is volt, a Szegedi Múzeum (melyet később éppen róla neveztek el) igazgatója, azt viszont már kevesebben, hogy kiváló publicista is, valamint költő – bár igaz, ezekkel a műveivel nem vált klasszikussá. A barát és „költőtárs" Juhász Gyula is így vélte: „Ezeket a verseket bajos lenne valami kategóriába sorozni, annyira távol állanak mindenféle modernizmustól, annyira a költő szíve vérével írt vallomások. A magyarságuk – mert ma ezt firtatjuk úton-útfélen – olyan magától értetődő és önkénytelen, a művészetük annyira keresetlen és mégis szuggesztív, mint a népdalé és a népballadáé, amelyek formáit leginkább műveli."[1]

Móra mint költő, gyermekek számára több verseskötetet is kiadott, felnőtteknek szánt versgyűjteményt csak egyet, *Könyes könyv* címmel. Az először 1920-ban napvilágot látott mű később még három kiadást megért, címe később, de még Móra életében *Könnyes könyv*re módosult, anyaga az évek során változott, viszont nem követte gyűjteményes kötet. Móra önkritikusi szemlélete magyarázza, s a mottóbeli idézet tanúsítja, hogy – kiváltképp az ifjúkori – verseinek értékével ő is tisztában volt.[2] S mivel a verseket azóta sem gyűjtötték egybe, több kisebb-nagyobb közlés időnként feltűnik belőlük.

Péter László többször is közzétett, egyszer egy egész kis csokorra valót.[3] Az általa közölt versek egyike az *Üzenet* című, melynek szövegét és a Szegeden, 1920. június 15-én keltezett kéziratának fotómásolatát is publikálta: „a vers kéziratát Vasváry Ödöntől kap-

---

[1] Juhász Gyula: *Könyves könyv. Móra Ferenc versei.* A Munka, 1921. máj. 29. In: *Juhász Gyula összes művei 5. Prózai írások 1918–1922.* S. a. r.: Grezsa Ferenc. Bp., 1969. 402.

[2] Móra Ferenc: *Boldogult költőkoromról.* Magyar Hírlap, 1932. jan. 24. 5.

[3] Péter László: *Költemények tömegsírja. Móra versei – szanaszét.* Szeged, 1999. júl. 83–87.

tam. Vajda László bibliográfiájában nem szerepel, de utána kellene néznem, megjelent-e valahol. Mindenesetre érdekesnek tartom közzétételét, mert jellemző Mórának az ellenforradalom első éveiben vallott nézeteire. A főváros zűrzavaros viszonyaival szembeállította Szeged falusias nyugalmát, a földnek a parasztság érzésvilágával azonosuló, mitikus elsőbbségét minden széthúzás, politikai küzdelem fölött." (Vasváry Ödön [1888–1977] szegedi lelkész, később az amerikai magyarság történetének kutatója volt, gyűjteménye a szegedi Somogyi-könyvtárban található.)

Van tehát egy Móra-vers, amelynek kézirata ismert van, publikált változata – ha volt neki – azonban még lappangott. Nemrég viszont ez is felbukkant – a két világháború közti, porosodó napilapok egyikének hasábjain.

A kormánypárti *Budapesti Hírlap* rendszeresen beszámolt a konzervatív irodalomszemléletű Petőfi Társaság rendezvényeiről. Az 1920. június 13-án rendezett estről így írt: „A Petőfi Társaság vasárnap délelőtt Pekár Gyula elnöklésével tartotta meg a nyári szünetet megelőző utolsó fölolvasó ülését. Pekár Gyula elnöki megnyitó szavait Ábrányi Emil emlékének szentelte. Utána Szávay Gyula főtitkár beszámolt a társaság vidéki propaganda-mozgalmáról, a szegedi ünnep nagy sikeréről, és bejelentette, hogy legközelebb Debrecenben rendeznek irodalmi ünnepet. Ezt követi [a] Miskolcon és Sopronban tartandó irodalmi matiné. A gazdag program első pontja Lázár Béla dr. Szinnyei-Merse Pálról szóló tartalmas nekrológja volt. Majd Havas István székfoglalója következett. A szelíd szavú poéta egy bokrétára való szép verset olvasott föl, amelyek közül a legnagyobb hatást [az] *Egy költőtárshoz* című verse keltett. A társaság új tagját a fölolvasás és Pekár Gyula tartalmas avató beszéde után melegen ünnepelték. Ezután Váradi Antal egy-két jellemző, derűs epizódot elevenített fel Északi Károlynak, a társaság egykori alelnökének az életéből, *majd Móra Ferenc olvasott föl néhány szívhez szóló szép költeményt*, végül pedig Koroda Pál fölolvasásában szigorú kritikát mondott a mai színpadi irodalomról. A fölolvasó ülést követő zárt ülésen Sas Ede indítványára elhatározták, hogy Ábrányi Emil emlékének külön ülést szentelnek."[4]

(Az említett nagysikerű szegedi ünnepen Móra szintén részt vett. „Pünkösd vasárnapján [máj. 23.] nagy irodalmi ünnepe volt Szegednek. A Magyar Tudományos Akadémia, a Kisfaludy és a Petőfi Társaság és a Nemzeti Színház számos érdemes tagja különvonatban rándult le Szegedre, hogy a Fáklyatartók Társasága pünkösdi zászlóbontásán részt vegyenek." Jött az írók közül – de mint kultuszminiszteri államtitkár – Pekár Gyula, jött Kozma Andor, Jakab Ödön, Sas Ede, ifj. Hegedüs Sándor, Angyal Dávid, Császár Elemér és Szávay Gyula, a színészek csoportját pedig Jászai Mari, Paulay Erzsi, Cs. Aczél Ilona, Bajor Gizi, Ivánfi Jenő és Pethes Imre alkotta. Az esten „Móra Ferenc *A magyarok litániája* [!] című költeményével ragadta el a közönséget."[5] A *Délmagyarország* lényegében ugyanazt írta, csak némileg cizelláltabban: a közönség „tüntető lelkesedéssel üdvözölte Móra Ferencet, aki *Magyarok imája* [!] című nagy hatást keltő költeményét mondta el, ami után lelkes tetszés keletkezett a nézőtéren az írók sorában is.[6]")

---

[4] A *Petőfi Társaság*. Budapesti Hírlap, 1920. jún. 15. 3. – A kiemelés tőlem: BBT.

[5] *Irodalmi ünnep Szegeden*. BH, 1920. máj. 25. 4.

[6] *A Fáklyatartók irodalmi ünnepe*. Délmagyarország, 1920. máj. 26. 1–2.

A Móra által felolvasott „néhány szívhez szóló szép költemény” egyike – mint a napilap két nappal később megjelent számából megtudhatjuk[7] – éppen az *Üzenet* volt, melyet tanulságai miatt érdemes itt is teljes terjedelmében közölni:

Üzenet

Írta és a Petőfi Társaságban fölolvasta: Móra Ferenc

Odalent minálunk
Vak hír varja szálldos:
Csak nem tér magába
Ez a pesti város.
Parazsalló üszkön
Uj tüzeket gyúlat
Magavesztő átok,
Haragos indulat.

Odalent minálunk
Pacsirták fütyülnek,
Napos domboldalban
Tücskök hegedülnek,
Vidám pitty palattyal
Fűrjek búvókáznak, –
Hogy hihetnénk mink most
Varjúkárogásnak?

A pesti városnak
A szegedi város,
A virágtalannak
Üzen a virágos,
Szarkaláb kékivel,
Pipacs pirosával,
Gyepes dűlőutak
Pipitérszagával.

Üzenete im ez:
Nagy ünnep van máma,
Harag megbéküljön,
Haljon el a lárma.
Térdre kell borulni,
Csöndben úgy maradni:
Ma kezdtük el nálunk
A rozsot aratni.

Móra felvételét a Petőfi Társaságba Tömörkény István javasolta 1915-ben. Ajánlásában Móra költői munkásságát is – beszédesen értékelés nélkül – megemlítette: „Móra Ferenc úr állandó s magyar munkásságot fejt ki az irodalom terén, s a működése amennyire érdemes, annyira sokoldalú is. Mint költő, ismeretes”.[8] Mórát fel is vették, és sajátos módon ez is egyik magyarázata annak, hogy a vers a Társaság korábbi jeles tagjának, az 1920. május 20-án elhunyt Ábrányi Emil versezeteinek hangnemét idézi (egyeseknek talán Szabolcska Mihály költeményeit juttatja eszébe, vagy még inkább Karinthy Frigyes Szabolcska-paródiáját), mert ahogy Péter László írja: „furcsa és csodálatos, hogy a gondolkodásában, politikai nézeteiben a haladást, az újat képviselő Móra ízlésében, irodalmi ars poeticáját, költői modorát illetően a konzervatív, a népi-nemzeti epigonlíra követője”, s ennek egyik oka éppen az lehetett, hogy „a szegedi irodalom légköre, a Dugonics Társaság, majd a Petőfi Társaság közege, amely teret és visszhangot adott az ifjú költőnek, mind errefelé irányította.”[9] Sík Sándor szerint Móra költészete „tárgyban és formában egyaránt olyan egyszerű és konzervatív, mintha a magyar lírának századeleji forradalma egyáltalán

---

[7] Móra Ferenc: *Üzenet*. BH, 1920. jún. 17. 2.

[8] Tömörkény István: *A Petőfi Társaság elnökségének*. In: *Ének a szegénységről. In memoriam Móra Ferenc*. Szerk.: Lengyel András. Bp., 2003. 61–62.

[9] Péter László: *Antisematikus arcképvázlat*. Tiszatáj, 1969. júl. In.: Uő.: *Móra műhelyében*. Bp., 1999. 282–292.

nem is lett volna. […] Nyomtalanul ment el felette Ady stílus- és ritmusforradalma, Babits heroikus formakísérletezése; nem vett tudomást arról a sokféle új lehetőségről, amellyel a *Nyugat* néhány kitűnő költője és az új katolikus líra tette sokrétűvé és csillogóvá a magyar verset; érintetlenül hagyta a szabadvers-korszak zavaros hullámverése, és még csak a vele bizonyos tekintetben rokonlelkű Juhász Gyula lírai stílusa sem hagyott nyomot költészetén."[10]

Viszont az *Üzenet* első megjelenése maga, azon túl, hogy új tételként így már bekerülhet a bibliográfiába, mégis figyelemre méltó. A közölt vers ugyanis jó pár helyen eltér a kézirattól, és ezek számbavétele Móra „költői műhelyébe" enged bepillantást.

A legszembeötlőbb változás, hogy a nyomtatás elhagyta az utolsó két sor – a kéziratban aláhúzással jelölt – kurziválását, mely még jobban hangsúlyozta volna az üzenet lényegét: „Ma kezdtük el nálunk / A rozsot aratni." Ugyaninnen elmaradt a kézirat verszáró felkiáltójele is. Lehetséges, hogy ezek „csak" a nyomdai eljárás során változtak meg, talán egyszerűen szedési hibákról van szó. Móra azonban szavakat is cserélt a versben: a 2. strófa 5. sorában szereplő „pitty palatty" *vidám* jelzője helyett eredetileg *hangos* állt, a 3. strófa 7. sorában viszont a kéziratban még nem a *dűlőutak* voltak „gyepes"-ek, hanem az *árokpartok*, és ezek már csakis szerzői javítás eredményei lehetnek.

A legérdekesebb és legbeszédesebb változtatások azonban az első és a második versszakban szerepelnek, és ezek következetességükben jól mutatják Mórának a részletekre is figyelő gondosságát.

Az első és második versszak nyitó sorai a kéziratban egyaránt az *idelent* határozóval kezdődnek, a nyomtatásban mindkettő *odalent*re változott. Ezzel összefügg az 1. versszak 4. sorának átírása: a kéziratban még „*Az* a pesti város" nem tér magához, a hírlapban azonban már „*Ez* a pesti város".

A változtatások tudatos, rendszerbe összeálló mozzanatai azt mutatják, hogy Móra a nyomtatott megjelenés miatt változtatta meg a versbeszélő nézőpontját. A verset Szegeden írta és itt is olvasta fel, de később fővárosi lapban közölte, s versét a „megnyilatkozások" helyszínéhez igazította. Ami Szegedről *idelent* van, Pestről *odalent*, és ahogy Szegedről Pest *az* a város, Pestről – magára mutatva – értelem szerűen *ez*. (A kéziratban jól látható, hogy Móra a második versszakban össze is „keverte" őket, s az előbb írt odalentet idelentre javította.) A nézőpontváltás miatt változtatta meg az utolsó versszak 7. sorában az alanyt is: a kéziratból történt szegedi felolvasáson a rozsot még *kezdték* aratni (ti azok, akik a városban élnek, de a felolvasáson nincsenek jelen), a fővárosi közléskor azonban a többes szám harmadik személy elsőre módosul, a rozsot *kezdtük* aratni, azaz mi – a versbeszélőt is beleértve – kezdtük, itt, vidéken a betakarítást.

Ide kívánkozik egy megjegyzés. Míg 1920 júniusában Móra versének üzenete a zajoskodással szemben a megbékélésre a csendes munkára való ösztönzés volt, a júliusban tartott aratóünnep már korántsem volt Szegeden ilyen csendes és békés. Az aratás végi esemény általában egy népünnepélyre hasonlított, felvonulással, dalokkal, tánccal, melyen tábori oltárt emeltek, s mellé helyeztek el egy kéve búzát, egy kéve rozsot és egy ún. aratókoszorút, amiket a püspök megszentelt. 1920-ban azonban ez a „népi" ünnep már erős politikai színezetet kapott: ekkor már a korábban, a Tanácsköztársaság bukása után

[10] Sík Sándor: *Móra Ferenc, a költő*. Katolikus Szemle, 1935. jan. 27–34.; idézi: Péter László: *Móra Ferenc*. Kiskunfélegyháza, 1989. 96.

„törvényesen" baloldaliakat mészárló Prónay-különítmény zászlaját is felszentelő P. Zadravecz István misézett „fényes segédlettel", s „hazafias és mély egyházi tartalmú alkalmi beszédben bontogatta ki a lelkek szárnyait",[11] és az eredetileg az ártó időjárás elkerülésért és a rossz szellemek távoltartása érdekében hazavitt szentelmények így már ekkor is aktuális tartalommal töltődtek. Később pedig még inkább, hiszen az ünnepség műsora ettől kezdve módosult, s „a *Himnusz*, a *Szózat* után már nemcsak az alkalomhoz jobban illő olyan költeményeket szavaltak el »nagy készséggel«, [...] hanem Papp-Váry Elemérné: *Hitvallás* (Hiszekegy) című vagy vele rokon szellemiségű, direkt politikai műveket is. Gera József levente például felpattanva egy ló hátára »bátor, szilaj hangon elszavalta Kárpáthy P. *Üzenet Erdélyből* és Szűcs Laci a *Hargita tövében* című irredenta versét«.[12] Mindez, persze, nincs benne Móra Ferenc *Üzenet*ében, amely így azonban azt kiválóan példázza, hogy Móra „formakincse, költői nyelve tizenkilencedik századi maradt, érzelmi világa is gyermeki; gondolatai humánusak és rokonszenvesek, szeretetbölcselete és a szegénység, magány, betegség háború ellen formált véleményei csak annyit változtak, amennyit a történelem napról napra tollba mondott neki."[13] Mint látható, Móra nemcsak versének tárgyát igazította a napi eseményekhez – a trianoni békeszerződés aláírása után Budapest forrongott, szélsőjobboldali hatalomátvétel fenyegetett –, hanem nézőpontját, nyelvi megformáltságát is.

Baróti Dezső és Buday György dedikációja Kner Imrének

A gyomai Kner családnak, elsősorban az 1944-ben származása miatt elpusztított Imrének, természetesen voltak szegedi kapcsolatai is. A tízes években ők adták ki a szegedi születésű Balázs Béla köteteit, ők nyomtatták a *Magyar Bibliofil Szemle* című lapot, melyet 1924-ben az egy ideig a szegedi Dézsi Lajos professzor szerkesztett,[14] Kner Imre és Móra barátsága a harmincas évek elején több, nagyon kis példányszámú kis kötetkében (ún. „privatdruck"-ban) is testet öltött,[15] valamint az erősen szegedi kötődésű Radnóti *Meredek út* című kötetét (Cserépfalvi kiadás) 1938-ban szintén a Kner nyomda készítette – s míg ennek „csak" nyomdája voltak, egy évtized múlva, Radnóti halála után a költő első összegyűjtött kötetét – *Radnóti Miklós versei* – már kiadóként is a Kner jegyezte.

---

[11] Szegedi Friss Újság, 1920. július 13. Idézi: Kovács Ákos: *Az Új Kenyér ünnepe*. (I. rész) Mozgó Világ, 2002. febr.

[12] Kovács Ákos: Im.

[13] Péter László: Uo.

[14] Lengyel András: *Dézsi Lajos, Kner Imre és a Magyar Bibliofil Szemle*. In: Uő.: *„Közkatonái a tollnak..." Vázlatok Szeged sajtótörténetéhez*. Szeged, 1999. 396–423.

[15] Lengyel András: *Kner Imre Mórának készített „Privatdruck"-jai*. Tiszatáj, 2004. júl. 75–83. In: Uő.: *A „másik" Móra*. Szeged, 2005. 88–100.

Kner Imre tájékozottsága, műveltsége és az újra való fogékonysága ismeretében természetesnek tűnik, hogy kapcsolatba került a harmincas években működő Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumával is, azon belül kiváltképp Buday Györggyel.[16]

Buday György (1907–1990), a kolozsvári születésű fametszőművész és tipográfus 1924-től 1937-ig élt Szegeden, akkor az egyre baljóslatúvá váló magyar közélet késztette távozásra: Angliába ment, s élete nagy részét ott élte le, s ott lett világhírű képzőművész. Ő volt a „Művkoll" létrehozója és motorja. Jellegzetes metszeteivel több könyv „társszerzője" (pl. *Nyíri és rétközi parasztmesék*; *Székely népballadák*; mindkettő Ortutay Gyulával), Radnótinak több kötetébe készített metszeteket, Arany-, Madách- vagy Tamási-művekhez született illusztrációi, ill. önálló sorozatai (pl. magyar íróportrék, Shakespeare-„képek") szintén kiemelkedők. Több szociográfiai kötetet íróként is jegyzett. Életművét mostanában kezdik saját értékén becsülni.[17]

Lengyel András – számos más alapvető Buday-tanulmánya mellett – feldolgozta a két könyves szakember kapcsolatát.[18] Buday, az erősen közéleti indíttatású fametsző 1932-es megismerkedésükkor huszonöt éves volt, míg a művészi igényű és értékű „profi" nyomdász negyvenkettő. Buday – apai ágon – erdélyi székely családból származott, Kner felmenői kisvárosi zsidó iparosok voltak, még ha oly híresek és elismertek is, mint apja, Izidor, egy antiszemita kurzus idején ez egyre inkább kirekesztődéssel járt. „Barátságuk története – írja Lengyel – így az elválasztó mozzanatok leküzdésének és egy magasabb eszmény jegyében való meghaladásának története." Szerencsére levelezésük fennmaradt,[19] s ezek alapján tudni lehet, hogy a művészi igénnyel és szakértelemmel megalkotott könyvek szeretete hozta össze őket, s a közös érdeklődés nemcsak közös munkákban testesült meg, hanem az évek során igazi elmélyült és teljesen bizalmas barátsággá alakult ki köztük, „de mindvégig jelen volt Knernél a tapasztalatátadás és az orientálás, Budaynál pedig a megismerés, az emberi föltöltekezés igénye".

A kapcsolatot az idősebb kezdeményezte: Kner Imre 1932 elején kért egy példányt Buday első fametszetkönyvéből, a *Boldogasszony búcsúj*ából. Buday – kinek számára már az érdeklődés is igen megtisztelő volt – természetesen azonnal küldött, Kner pedig saját könyveivel viszonozta azt. 1934-ben találkoztak először személyesen (Buday hívta Knert a szegedi exlibris-gyűjtők egyesületébe előadást tartani), majd 1936 augusztusában Buday töltött két napot Gyomán. Ekkortól tegeződtek. 1937-ben pedig már (a Kőhalmi Béla szerkesztette *Az új könyvek könyve* című, magyar írók, művészek vallomásait tartalmazó gyűjteményben) Buday Kner Imrét élete egyik legjelentősebb szakmai és emberi kapcsolatának, Kner ifjabb „kartársát" kevés számú legbizalmasabb barátai egyikének vallotta.

---

[16] Bővebben: Csaplár Ferenc *A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma*. Bp., 1967, és Lengyel András „kötetnyi" tanulmánya a *Törésvonalak* (1990) és az *Útkeresések* (1990) c. köteteiben.

[17] Nemrég kötet is jelent meg róla (*Buday György és Kolozsvár. Álom egy Solveig-házról*. Szerk.: Cseke Péter. Kolozsvár, 2006.), azonban az összefoglaló életrajzzal és pályaképpel még adósa az utókor.

[18] Lengyel András: *Buday György és Kner Imre. A citoyen polgár két magyar változata*. Tekintet, 1991. márc.–ápr. 53–64.

[19] Ennek néhány darabja megtalálható *A könyv mestere. Kner Imre levelezése* című kötetben (Bp., 1969).

Mivel a Szegedi Fiatalok 1932-től kezdve – a *Boldogasszony búcsúja* után – Kner Imrének is megküldték új kiadványaikat, természetes, hogy Kner Imre könyvtárában megtalálható volt az összes kiadványuk. Sajnos, a történelem – tulajdonosával együtt – ezt a mégoly becses és értékes magángyűjteményt is szétszaggatta, s az egyes darabok különböző aukciókon bukkannak fel.

A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának kiadványai ma már szintén aukciós darabok. Ezért is tartom tárgyilagosan meglepőnek, elfogultan szerencsésnek azt, hogy az egyik vidéki antikváriumban a kezembe akadt a SzFMK sorozatának 7. darabja, Baróti Dezső *Juhász Gyula* című kötete, annak is a szerző és a fedőlap-készítő Buday által Kner Imrének dedikált példánya.

Az ajánlás így szól: „Kner Imre úrnak, / igaz tisztelettel: / Baróti Dezső. / és / Buday György".

Baróti Dezső (1911–1994) a szegedi egyetemen végzett, majd itt is tanított, kezdetben Sík Sándor tanársegédeként. Később volt ugyannak az egyetemnek rektora is, e tisztségét az 56-os eseményben való szerepvállalása szakította meg. A börtön évei után a Petőfi Irodalmi Múzeumba került, fő kutatási területe a magyar és a francia felvilágosodás volt, de publikált könyvet Sík Sándorról is; legismertebb munkáját saját fiatalkorának meghatározó barátjáról, Radnóti Miklósról írta (*Kortárs útlevelére*, 1977). Radnótival az egyetemen ismerkedett meg, évfolyamtársa volt magyar–francia szakon (1930–35), mindketten tagjai a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának. A háborút túlélő és a Magyarországon maradt egykori Fiatalok „közül látszólag Baróti Dezső »vitte« a legkevesebbre. Nem lett miniszter (mint Erdei [Ferenc] és Ortutay [Gyula]), nem lett akadémikus (mint még Tolnai Gábor is), s még a *Ki kicsoda* 1990. évi kötetéből is kimaradt. Pályája csúcsa »csupán« a szegedi egyetem 1955–56-os rektorsága volt – rehabilitálása és díszdoktorsága már csupán egy lezárult pályát koronázott meg. De érdekes mód (s ez aligha véletlen) eredeti személyiségét legkevésbé ő adta föl", és mindvégig „meg tudta őrizni önmagában azt az emberi szeretetreméltóságot, nagyvonalúságot és nyíltságot, amelyet egykor leghíresebbé lett kollégiumi társa, Radnóti Miklós is becsült és szeretett benne. S ez, ismerve századunk értelmiségtörténetét, nagyon nagy dolog."[20]

A *Juhász Gyula* kismonográfia Baróti első kötete volt, még a költő életében, de még az utolsó Juhász-kötet megjelenése előtt született. Egy még lezáratlan életművet elemzett tehát, és a kötetekbe fel nem vett írásokat sem dolgozta fel. És bár „Barótit később sem lehetett vádolni túlzott filologizálással, annál inkább méltányolni kellett kivételes érzékét, ízlését, esztétikai és gondolati éleslátását, számos értelmező találatát, trouvaille-át. Ez az ifjúkori kísérlete szintén tele van kitűnő megfigyelésekkel, maradandó ítéletekkel."[21]

A nyolcvan oldalas kis könyvről (a főszöveg a 66. lapon véget ér, utána Juhász Gyula műveinek és a róla szóló írásoknak bibliográfiája következik, majd szemelvények a Művkoll kiadványairól megjelent kritikákból), bár az szerzőjének első jelentősebb publikációja volt, szép számmal született ismertetés (pl. Reményik Sándor és Németh László is írt róla); köszönhető ez vélhetőleg a könyv „tárgyának" és kiadójának. (Egy év múlva jelent meg Baróti Dugonicsról írt doktori disszertációja könyv alakban – az egyetem hivatalos

[20] Lengyel András: *Baróti Dezső halálára*. Délmagyarország, 1994. szept. 13. 7.

[21] Péter László: *Költők Tápén*. Kortárs, 2002. szept. In: Uő.: *Juhász Gyula*. Bp., [2002] 296–323.

kiadása mellett – szintén a Szegedi Fiatalok sorozatában; az már némileg szerényebb visszhangot kapott.)[22]

A kötet 1933 júniusának közepén jelent meg. Sajnos, a Knernek írt sorok datálatlanok, ám feltehetőleg nem sokkal ezután küldték el neki a tiszteleti példányt. Az ajánlás formájából látszik, hogy Baróti még gyakorlatlan dedikáló, hiszen bár tudhatta, hogy Buday is alá fogja írni a kötetet, mégis ponttal zárta le neve mögött. Buday sokadik kiadványát küldte már ekkor – megismerkedésük után bő egy évvel – Knernek: a *Juhász Gyula* a SZFMK 7. kötete volt, a zsebnaptárakkal együtt azonban a 11. kiadványa. Ezek nagy részéből Buday feltétlenül személyesen küldött – feltehetőleg ajánlással ellátott példányt, hiszen mind a négy Kalendáriumot az ő rajzai díszítik, valamint több könyvnek is ő készítette a címlapját, illusztrációját.

*

Kner Imre Buday kapcsolatait is bővítette. Ő ismertette meg például unokaöccsével, Haiman György (1914–1996) tipográfussal, könyvművésszel is. Ő így ír a szakmai közös érdeklődésből született, közös munkákban is testet öltő, majd barátsággá mélyülő ismeretség kezdetéről: „Nagybátyám, tanítómesterem, apám helyett apám, Kner Imre ismertetett bennünket össze. A harmincas évek első felében meleg barátság szövődött Imre és a Szegedi Fiatalok, elsősorban Buday között. […] Imre, aki akkor már megtanított a tipográfus mesterség alapjaira, azon volt, hogy minden irányban bevezessen az életbe. Kapóra jöttek új, korban hozzám közel álló (bár néhány évvel idősebb) szegedi barátai."[23]

Buday és Haiman 1936-tól voltak kapcsolatban egymással, 1937-ben ismerkedtek meg személyesen, és hamarosan két közös kiadványt is készítettek: Madách *A Civilizátor* című komédiájának kiadása mellett együttes munka eredményeképpen készült el „Ortutay, Buday, Kóródi [László] és magam amatőr vállalkozásából a *Jézus jelenése* című kis füzet, egy Fedics Mihály által mondott népi legenda Ortutay lejegyzésében, Buday három szép fametszetével. Én terveztem és szereztem hozzá múltszázadbeli merített papírt, Kóródi barátom saját kezűleg nyomtatta. A példányokat barátaink kapták". Privatdruckok voltak tehát ezek is.

Haiman György – a Kner család háborút túlélő tagjaként – Budayval annak haláláig tartotta a kapcsolatot.

Kritika Sík Sándornak – levélben

Sík Sándor 1929–1945 között tanított a szegedi egyetemen, ahol „a professzorság szabadabb életformája, az irodalmi élettel való közvetlenebb kapcsolat s nem utolsósorban a sokféle környezetből verbuválódott hallgatóival s rajtuk keresztül az ország valóságával való összetalálkozás"[24] során ő is sokat változott, és a hallgatók – kiváltképp a Szegedi Fia-

---

[22] Vö.: Gyuris György: *Baróti Dezső munkássága (Válogatott bibliográfia)* In: *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum XXVII*. Szerk.: Ötvös Péter és Szigeti Lajos Sándor. Szeged, 1991. 125–162. (Különlenyomatként: Irodalomtörténeti dolgozatok 173. Szeged, 1991.)

[23] Haiman György: *Egy barátság történetéből*. Szeged, 2004. ápr. 32–34.

[24] Baróti Dezső: *Sík Sándor*. Bp., 1988. 154

talok – szintén hatással voltak rá. Hiszen a húszas évek első feléig Sík „egy modern költői nyelven megszólaló, de konzervatív szemléletű anti-Ady pózában tűnt fel, az első világháború évei alatt és az 1920-as évek elején azután egy ideig a hazafias költő szerepének vállalását tartotta kötelezőnek", viszont a húszas-harmincas évek fordulóján a Fiatalok már azt a professzort szerethették meg benne, aki Adyt mint „vér a vérünkből" mutatta be nekik, „s aki alighogy elfoglalta katedráját, egyetemeinken először hirdetett több féléves kollégiumot a XX. század modern magyar lírájából."[25] A „tanuló" tudós papköltő „professzor lebilincselő egyéniség, nagy esztétikai, irodalomtörténeti műveltsége [...] »jó iskola« a tanítványok számára: az összefüggéseket kereső, elmélyült tudományos gondolkodásra, elemzőkészségre tanítja őket, európai látókörűvé szélesíti esztétikai és irodalomtörténeti műveltségüket, felhívja a figyelmüket az irodalmi alkotások formai értékeire."[26]

Sík az egyetemen a dráma elméletét és történetét is tanította a Kollégium nem egy tagjának, és a Fiatalok „színházcsináló" gyakorlati tevékenységét is elismeréssel szemléte: „A szegedi egyetemen a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma kezdeményezett eredményes színpadi mozgalmat. Ennek a fiatal csoportnak nagy része van a Szegedi Szabadtéri Játékok tervében, *Az ember tragédiájá*nak szabadtéri bemutatásában [1933], a rövid életű szegedi Színházbarátok Társaságának megalapításában; ők indították el a *Színpad* című színháztudományi folyóiratot és több színháztudományi publikációt."[27]

Különös kölcsönhatással voltak egymásra, Sík Sándor és a Szegedi Fiatalok sajátos kapcsolata jóval több, mint egy átlagos tanár–diák viszony: „állandó harc, »párbeszéd« a világnézet terén", és bár „a tanítványok világnézeti fejlődése természetesen más utakra fut", ők is hatnak a professzorra: „Sík költészetében a 30-as évek elejétől nyomon kísérhető a katolicizmustól színezett szociális érzékenység erősödése."[28]

Többek között ennek megnyilvánulása lesz a tanítványok kiadásában 1935-ben megjelent Sík-kötet, az *Advent*. Az ötvennégy lapos, „oratórium szavalókórusra" műfaj-megnevezésű mű a SzFMK Színpadkönyvtárának 3. darabjaként „rendfőnöki és püspöki engedéllyel" látott napvilágot, Buday György nyolc fametszetével (és a szöveg után Sík Sándor könyveinek bibliográfiájával).

Az *Advent* először zenei műként került színpadra: 1930. december 15-én volt a bemutatója a Magyar Állami Operaházban, ezt követően mutatványok jelentek meg belőle különböző lapokban, és a *Fekete kenyér* című Sík-kötetbe (1931) is bekerült két részlete. Eredeti alcíme („oratórium emberi hangra") a kötetkiadás idejére megváltozott: „oratórium szavalókórusra" lett, s ebben szintén a Szegedi Fiatalok hatását lehet felfedezni, mint ahogy Sík Sándorról írt monográfiájában az egyik „fiatal", Baróti Dezső erről ír is: az *Advent* „1935-ben jelent meg nyomtatásban, tartalmát a következőkben foglaljuk össze: A háromkirályok, Gáspár, Menyhárt és Boldizsár útnak indulnak. Mindenütt csak szenvedő emberekkel találkoznak, életüket a nyomor, a fegyverek s a Bál-szobrában megszemélyesített Pénz uralma gyötri. Végül a betlehemi csillag »világossága világosodik a sötétségben«, és

---

[25] Baróti 150, 154.

[26] Csaplár Ferenc: *A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma*, 33.

[27] A *Hamlet* előadás műsorfüzetén olvasható Sík Sándor-szöveget idézi: Grezsa Ferenc: *Képek a szegedi professzorság idejéből*. In: *Sík Sándor emlékezete*. Szerk.: Bihari József. Szentendre, 1989. 42–48.

[28] Csaplár, 32–33.

Jézushoz, a »Békesség fejedelméhez« vezeti őket… (Advent). A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma adta ki, alcíme ekkor már formájának megfelelően »oratórium szavalókórusra« lett. Érdemes megemlítenünk, hogy Sík Sándor volt az egyetlen idősebb szerző, akinek az egyik munkája megjelent abban a sorozatban, amelyben egyébként máskor csak a kollégium tagjai kaptak helyet. Az Advent a katolikus egyház szimbolikájában, mint bizonyára ismeretes, azt a négyezer évet jelenti, amelynek során a hagyomány szerint a megváltó eljövetelét várták. Sík Sándor *Advent*je azonban nemcsak teológiai értelmezést engedett meg, társadalomkritikát is ki lehetett olvasni belőle, s ezt a lehetőséget csak fokozta a műfaj, a hatalom által gyanakvással nézett szavalókórus. Ez a »baloldali« műfaj viszont már csak azért is közel állt a Szegedi Fiatalokhoz, mert egy időben maguk is szerveztek kórust a Szegedi Munkásotthonban, de az is érthető, hogy Sík Sándor katolikus kiadói nem vállalkoztak az *Advent* kiadására. A kis kötetet illusztráló fametszetek (Buday György) persze épp a szöveg aktualitását domborították ki."[29]

A korszak kormánylapjának munkatársa, a maga is irodalmár Illés Endre az alábbi sorokat írta Sík Sándornak az *Advent*ről a *Budapesti Hírlap* levélpapírjára 1935. november 3-án gépelt levelében:[30]

Igen tisztelt Tanár Úr!

Örömmel és hálával köszönöm Advent*jét.*

Napi munkám és más elháríthatatlan elfoglaltságom miatt kissé később jutottam hozzá, mint szerettem volna, – de mai vasárnap-délelőttöm végre teljesen az Adventé *volt.*

Engedje meg, hogy elmondhassam. Kemény, tiszta írás. Az emberi és írói bátorságban szinte átizzanak a sorok. Egyszerű és titoknélküli, mint a jó út. De olyan út, amely hegynek felfelé vezet: nem maradhatunk közömbösek rajta. Minden lépéssel egyre több a tüdő és a szív munkája. Szaporább a lélekzet [!]. *S végül mindenünkkel részesei vagyunk ennek a vállalkozásnak, – mert elsősorban vállalkozás és vállalás ez az írás. Műfaji vállalkozás (A megoldása tökéletes.) S vállalása a legmélyebb gondolatnak és hitnek. (Egészen friss, új és meggyőző eszközökkel.)*

Nekem különösen a három király bemutatkozása és a Bál-felvonás tetszett.

Buday Gyurka metszetei tökéletesek.

Igaz és tisztelő híve

Illés Endre

A levélből nem derül ki, hogy Sík Sándor és Illés Endre ismerték-e már ekkor egymást személyesen. Mindenesetre a szöveg nem mutat bizalmas vagy közelebbi viszonyt, és bár Illés később számos írókortársáról írt portrét, visszaemlékezést (ezek a *Mestereim, barátaim, szerelmeim* két kötetében olvashatók), Sík Sándorról nem szólt soha. A közel másfél évtizeddel idősebb Sík mögött ekkor már komoly irodalmi és tudományos pályafutás állt, több kötete megjelent és egyetemi professzor volt, Illés pedig csupán egy bevallottan késve megírt levélben a szokásos szerkesztői gyakorlattal köszönte meg a könyvet, amely esetleg valóban nem volt több egy „beküldött" recenziós példánynál. Talán egyike volt annak az

[29] Baróti, 49–51.

[30] Saját tulajdonban.

50 számozott, a költő és az illusztrátor által aláírt bibliofil változatnak, amely – a rendes, „köznapi" nyomáson túl – készült az *Advent*ből. Erre utalhat, hogy Buday György metszeteiről külön megemlékezik.

(Rády Elemér, az *Új Élet* szerkesztője szintén kapott egy – a szerző és az illusztrátor által dedikált – példányt a kötetből, „Rády Elemérnek / szeretettel / Sík Sándor / és / Buday György" ajánlással.[31] S bár Sík Sándor korábban többször is publikált az *Új Élet*ben, sőt az *Advent* maga is itt jelent meg először (1935. 2–3. sz. 72–91.), a lapban mégsem közöltek ismertetést róla. Igaz, Rády Elemér – az aukciós példány tanúsága szerint – fel sem vágta az íveket… talán mert már úgyis ismerte a szöveget?)

Illés Endre levele megfogalmazásakor vélhetően azt is figyelembe vette, hogy a szegedi professzor 1934. november 22-től a Baumgarten alapítvány tanácsadó testületének volt a tagja. Illés addig kétszer „pályázott" sikertelenül –1929-ben és 1932-ben volt a jelöltek között –, talán így is ápolta a kapcsolatot a grémiummal. „Lobbija" eredményes volt: később kétszer is megkapta a 3000 pengős évdíjat (1937, 1939), majd az alapítvány könyvtárosa lett, a világháború után pedig, 1946–47-ben, Sík Sándorral együtt immár maga is a tanácsadó testületben foglalt helyet.

Az *Advent* megjelenése idején Illés a *Budapesti Hírlap* munkatársa volt. Az oratórium tisztes visszhangot kapott (már az *Új Élet*-beli publikálás után is írtak róla), ismertetést közölt róla a *Képes Krónika*, a *Napkelet*, a *Katolikus Szemle*, a *Vasárnap*, a *Magyar Kultúra*, az *Élet*, a *Pannonhalmi Szemle* és az *Erdélyi Helikon* – a *Budapesti Hírlap* nem.[32] Illés Endre, aki ekkor az irodalmi rovatot szerkesztette volt, írhatott vagy írathatott volna róla. Nem tette. De legalább – Rády Elemérrel ellentétben – felvágta a kötetet, s talán olvasta is. Bár ez leveléből egyértelműen nem derül ki.

Sík Sándorról mégis többször is írtak ebben az időszakban *Budapesti Hírlap*ban – és ebben a gesztusban nyilvánvalóan Illésnek is szerepe volt. A szerkesztő levele után egy hónappal Sík budapesti fellépéséről számoltak be: „Pénteken este *Sík Sándor szerzői estet* rendezett a városmajori katolikus egyházközösség a »Prohászka Ottokár« kultúrházban. Domokos Lászlóné dr.-né új iskolájának növendékei Maróthy Magda tanárnő vezetésével Sík Sándor műveiből adtak elő. Aradi Zsolt méltatta az ismert papköltő munkásságát, Dienes Valéria dr. orkesztikai iskolájának növendéke[i] mozdulatképeket mutattak be. Azután Sík Sándor olvasott fel új verseiből. Az esten a Budai Szent Cecília-kórus Bárdos Lajos vezényletével Sík Sándor költeményeire írt karműveket adott elő, Kéthelyiné Wakots Margit dalokat énekelt."[33] Szűk két hét múlva pedig arról is hírt adtak, hogy Sík Sándor „egyetemi tanár, a kiváló költő" december 19-én előadást tart a Vajda János Társaságban *A lírai költészet esztétikája* címmel.[34]

*

Az *Advent* 1930-as operaházi bemutatója után sokáig nem került újra színpadra. Erre – más formában – először leginkább a Szegedi Szabadtéri Játékok keretein belül nyílt volna

---

[31] Elkelt a Múzeum Antikvárium XV. könyvárverésén, 2006. december 16-án, 282. számú tételként. Fotómásolata megtalálható: http://www.axioart.com/index.php?op=live_item&id=301025.

[32] Takó Edit: *Sík Sándor munkássága. Bibliográfia*. Szeged, 1995. 150., 153.

[33] *Sík Sándor szerzői estje*. BH, 1935. dec. 7. 9.

[34] *Sík Sándor előadása*. BH, 1935. dec. 18. 12.

alkalom, hiszen azt éppen azok a Szegedi Fiatalok „szervezték" a harmincas évek első felében, akik az *Advent*et könyv alakban is kiadták. Csakhogy éppen ekkor, a kötetkiadás évének elején érezték úgy, hogy a hazai politikai változások nyomán a Szabadtéri Játékok ügye kicsúszott a város és a Művészeti Kollégium keze közül és eltorzult a hivatalos állami felügyelet alatt, a hivatalos keresztény-nemzeti ideológia szolgálójává lett; ezért a Kollégium minden közösséget megtagadott vele – mint azt éppen Buday írta Kner Imrének 1935. február 8-ai levelében.[35]

Az oratórium így két évvel később került csak színpadra, *Mennyei dal* címmel. A Magyar Színház 1937. március 20-án tartott bemutatója után a kritikusok – több erénye mellett – a bibliai tárgyú darab aktualitását hangsúlyozták. Schöpflin Aladár szerint a *Mennyei dal* „nem elvont vallási áradozás, folytonos súrlódásban van a jelennel, a biblikus hang minduntalan a mai életre célzó jelentést rejt s az egész mű a katholikumot kínálja oda az élet mai zűrzavarának megvilágosítójául",[36] s hasonlóképp vélekedett Révay József is: „Sík Sándor nem elégedett meg a bibliai elbeszélés dramatizálásával: a napkeleti királyok névtelen és szorongó vágyakozását megtöltötte a legmaibb szociális tartalommal, s így megadta a régi és örök elbeszélésnek a legvéresebb időszerűségét."[37] Az aktualizálható üzenet tehát a könyvalak mellett immár a színpadról is eljut(hat)ott a címzettekhez.

A darab főpróbájáról a *Budapesti Hírlap* (is) hír adott: „Zsúfolásig megtelt nézőtér előtt tartott pénteken [márc. 19.] délelőtt főpróbát a Magyar Színház két egyfelvonásosából: Sík Sándor *Mennyei dal* és Lavery *Egy óra a Vatikánban* című darabjából. Sík Sándor költészete – anélkül, hogy elébe vágnánk a kritikának – kristálytiszta zengésével mély hatást gyakorolt a közönségre."[38] A másnapi kritika valóban megerősíti ezt: Sík Sándor „a költő lobogó izzásával, a pap nemes hitével, mindvégig nemesen csengő rímekben" álmodta színpadra „a háromkirályoknak a kisded Jézusig vezető útját".[39]

(A főpróba és a másnapi előadás között Sík még részt vett a szegedi írók estjén, ahol a fővárost a polgármester Szendy Károly mellett Pintér Jenő és Lukács Ödön képviselte, a szegedi résztvevők pedig – mind a Dugonics Társaság vezetői, ill. tagjai – Szalay József, Tonelli Sándor, Sík Sándor és Berczeli Anzelm Károly voltak; Juhász Gyula és Móra Ferenc verseit pedig R. Simonffy Margot szavalta el.[40] Az este fél hét órakor kezdődő irodalmi est után talán budapestiek és a szegediek együtt mentek át a színházba; sietniük kellett, hogy odaérjenek a bemutatóra.)

Azonban amikor Sík Sándor budapesti szerepléseiről a *Budapesti Hírlap* beszámolt, Illés Endre már nem volt a lap munkatársa. Egy évvel korábban elszerződött a mérsékelten konzervatív kormánylaptól a szélsőjobboldali *Új Magyarság* belső munkatársának. De ebben sem szóltak a darab bemutatójáról. Talán pusztán véletlen egybeesés, hogy ahol Illés Endre az irodalmi és a színházi rovat vezetője, ott nem írtak Sík Sándor *Advent*jéről és az abból készült *Mennyei dal*ról. Talán éppen a könyv és a darab aktualizálható törté-

---

35 Csaplár, 110–111.

36 Schöpflin Aladár: *Bemutatók*. Nyugat, 1937. ápr. 313–314.

37 Révay József: *Színház*. Tükör, 1937. ápr. 289–290.

38 *Főpróba a Magyar Színházban*. BH, 1937. márc. 20. Sz. 12.

39 Máriáss Imre: *Mennyei Dal. Egy óra a Vatikánban*. Bemutató a Magyar Színházban. BH, 1937. márc. 21.

40 *Szegedi írók Budapesten*. BH, 1937. márc. 19. 8. (Előzetes hír.)

nete, szociális érzékenysége, társadalomkritikája, kvázi „baloldalisága" miatt. Bizonyos csak annyi, hogy bár ismerték egymást és kapcsolat is volt köztük, Illés Endre sohasem írt Sík Sándor alakjáról, műveiről; véleményét nem osztotta meg a nyilvánossággal. Marad a levél.

Egy irodalomtörténeti dolgozat keletkezéstörténete

A szegedi boszorkányokról sokan és sokfélét írtak már. Regények és tanulmányok egyaránt tárgyul választották őket, egész könyvek születtek e témában.

Sokáig tartotta magát az a nézet, hogy közéjük tartozott Dugonics András édesanyja is, akit a hírhedt szegedi boszorkányper (1728) alkalmával égették meg. „A legenda még Dugonics életében kialakult, elevenen élt a múlt század [a 19.] folyamán, sőt még napjainkban is tartja magát. A legenda forrását nem ismerjük. Terjedését többé-kevésbé nyomon tudjuk követni. Palugyai Imre 1853-ban (*Szabad királyi városok* c. művében) közli a periratok egy részét, ennek alapján Ipolyi Arnold (*Magyar Mythológia*, 1854) megemlíti Dugonics anyjának boszorkányként való elégetését. Jósika Miklós (*A szegedi boszorkányok*, 1854) c. regényében átveszi Ipolyi és Palugyai adatát, és rémregénybe illő történetet kanyarít az esemény köré."[41]

Még Kosztolányi is osztozott a tévhitben, hiszen 1933–34-es jegyzetei között fennmaradt az alábbi, soha be nem teljesített terv: „*Regény*. Boszorkányégetés. A jó szegedi boszorkány. Dugonits [!] András édesanyját, mint boszorkányt, megégették. Helyszíni adatok", és később egy regényötlet-sorozatban is megismételte: „Boszorkány (Dugonics anyja. Szeged. A boszorkányperekre figyelve."[42] Kosztolányi magánkönyvtárának rekonstruálása közben, a fennmaradt kötetek katalogizálásakor előkerült Ipolyi *Magyar mythológiá*jának második kiadása (Bp., 1929. Kiadja: Zajti Ferenc), így Kosztolányi valószínűleg ebből – vagy ebből is – szerezhette a hibás adatokat.

Ezt a magát makacsul tartó tévképzetet az irodalomtörténet többször is cáfolni próbálta. 1960 tavaszán Mészöly Gedeon az alábbi írt levelet írta Kordé Imrének:[43]

Kedves Imre!

Ráth-Végh István egyik könyvében írta meg azt a téves hírt Dugonics Andrásról – amit én egy percig sem hittem –, hogy a szegedi Boszorkány-Szigeten Dugonics András anyját mint boszorkányt égették volna el.

Mint Nyíri írja rád való hivatkozással, egy Dugonya *nevű ember feleségét igen!*

Jó lenne, ha a nyilvánosság előtt megcáfolnád Ráth-Véghet.

És kutatnád azt Szegeden, van-e ennek az ügynek bővebb adata is ottan?

---

[41] Kordé Imre: *Boszorkánylegenda Dugonics András édesanyja körül.* In: *In memoriam Gedeon Mészöly*. (Acta Universiatis Szegediensis. Sectio Ethnographica et Linguistica) Szeged, 1961. 115–117.

[42] Kosztolányi Dezső: *Napló. 1933–1934.* S. a. r.: Kelevés Ágnes és Kovács Ida. Bp., 1985. 38., 88.

[43] Saját tulajdonban. Az autográf levelezőlap címzése: „Kordé Imre úrnak / Szeged / Táncsics Mihály u. 2. / II. em. Nyelvtan Int.", feladója: „Dr. Mészöly Gedeon / Bpest. VII. Madách Imre tér 7."

Szép és tanulságos cikket kanyaríthatnál belőle.
Szívből üdvözöl

G. bátyád

A levélben szereplők közül ma már talán a levélnek éppen ürügyet adó Ráth-Végh István neve lehet leginkább ismerős, az általa összegyűjtött művelődéstörténeti kuriózumok vaskos köteteit ma is rendre kiadják. A levél írójáról és még inkább címzettjéről azonban már megfeledkezni látszik a köztudat.

Mészöly Gedeon (1880–1960) nyelvész és nyelvtörténész, irodalomtörténész, műfordító először 1922-től 1940-ig volt a szegedi egyetem tanára, majd 1944-től 1958-ig ismét. Irodalomtörténeti, nyelvtörténeti munkákkal és azok közreadásával kezdte pályáját, írt Tinódiról, Kölcseyről, a *Halotti Beszéd*ről, az *Ó-magyar Mária-siralom*ról, fordított latinból, görögből, franciából valamint oroszból, és foglalkozott szépirodalommal is: *Tótágas* című szatírikus vígjátékát 1927-ben mutatta be a szegedi színház, *Földiekkel játszó…* címmel pedig 1935-ben életrajzi regényt írt Csokonairól.[44] „Egyetemi tanári munkáját hálás tanítványainak szeretete fonta körül, mert a nyelvtudományt még azokkal a hallgatókkal is meg tudta szerettetni, akik elsősorban az irodalomhoz vonzódtak, és viszont: a nyelvészet iránt érdeklődő hallgatóiban nyelvészeti előadásai közben keltette föl az érdeklődést az irodalom iránt is. Állandóan arra törekedett – és ezt szóban is, írásban is megmondta –, hogy az egyetemi oktatás »ne legyen a megállapítottnak tartott eredményeknek okfejtés nélkül való közlése«, hanem »tárgyi adatokon nyugvó érveléssel« kell élnie az egyetemi tanárnak egyetemi előadásaiban is, tudományos munkáiban is. Hallgatói szerették, mert meglátták benne a nagy tudóst, a kiváló professzort, és megérezték benne az ifjúsághoz mindig vonzódó melegszívű embert. Órái után körülvették, kérdésekkel árasztották el, és Mészöly professzor egyetlen kérdést sem hagyott válaszolatlanul. Ha egyszerű szobájában fölkeresték, szívesen osztogatta ott is gazdag tudásának gyümölcseit, derült humorának fényét és melegét, s ha sétája közben hozzászegődtek – sokszor megtette ezt tanítványai közül József Attila és Radnóti Miklós is –, hamarosan vagy nyelvi, vagy irodalmi, vagy néptudományi, vagy művészeti kérdésről folyt a szó, aszerint, hogy mi foglalkoztatta kísérőjét vagy pedig éppen őt magát."[45]

A tragikusan rövid életű Kordé Imre (1928–1964) a szegedi egyetemen végzett, itt is doktorált, első, rövid publikációit – portrékat (az elsőt éppen Dugonicsról) és ismertetéseket – a *Tiszatáj* közölte.[46] Rövid irodalomtörténészi pályája során sajtó alá rendezte *Bajza József válogatott művei*t (Bp., 1959), publikált tanulmányt Csokonai *Kultúrá*jának keletkezéstörténetéről, és Dugonics *Etelká*jának szegedi és néprajzi vonatkozásairól.[47] Ez

---

44 Bővebben lásd: Péter László: *Mészöly Gedeon munkássága. Bibliográfia*. In: *In memoriam Gedeon Mészöly*, 13–30.

45 Nyíri Antal: *Mészöly Gedeon*. In: *In memoriam Gedeon Mészöly*, 5–6.

46 Kordé Imre: *Októberi vihar. Berkesi András regénye*. Ttáj, 1958. jún. 8.; *Dugonics András*. Ttáj, 1958. szept. 8.; *Főiskolai Évkönyv* [A Szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyve 1958.] Ttáj, 1959. ápr. 10. és *Kazinczy Ferenc*. Ttáj, 1959. nov. 6.

47 Kordé Imre: *Néhány adat Csokonai „Kultúrá"-jának keletkezéséhez*. In: *Irodalom I.* (Acta) Szerk.: Koltay Kastner Jenő, Halász Előd és Király István. Szeged, 1958. 61–66. és Uő.: *A XVIII. századi Szeged és folklorisztikus elemek az Etelkában*. In: *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum I*. Szerk.: Király István és Tóth Dezső. Szeged, 1961. 13–20.

utóbbi a már megvédett disszertációjának (*Dugonics András*, 1960) részlete volt; a doktori dolgozatról az egyetemi Actában adtak összefoglalót: „A benyújtott disszertáció egy teljes pályaképet nyújtó monográfia első része, amely az írónak pályakezdésétől az *Etelká*ig bezárólag megtett útját dolgozza fel. A pályakezdést tárgyalva azokat a mozzanatokat (nemzetiségi helyzet, népiesség jelentkezése, történetszemlélet alakulása) emeli ki és elemzi különös gonddal, amelyek az *Etelká*nak létrejötte és értékelése szempontjából a leglényegesebbek. A dolgozat forrásaihoz, elődeihez viszonyítva főleg egyben: az *Etelka* folklorisztikus elemeinek, ezen belül a Szeged-környéki folklór beszüremkedésének vizsgálatában, általában a népiességnek alapos elemzésében tűnik ki. Emellett részletesen vizsgálja Dugonics folklórszemléletének bontakozását."[48] (Ugyanekkor még Bíró Ferenc, Kaposi Márton és Kovács Sándor Iván védte meg doktori munkáját.)

(Az irodalmi kutatásokkal egy időben, 1960-tól haláláig Kordé a szegedi Ságvári Gimnázium magyar tanára volt, ahol oktatói feladatai mellett rögtön odakerülésekor „hatalmas lelkesedéssel veszi át az önképzőkör vezetését. Az előadói kör egész estét betöltő műsorokat készít, így írói esteket is, melyeken egy-egy költő, író munkáit mutatják be. Emellett drámákat is előadnak, elsőként egy Ságvári Endre életéről szóló darabot – Barra Anikó tanárnő a női főszereplő. Legnagyobb sikereiket azonban Anna Frank naplójának, Molière *Fösvény*ének, Hubay Miklós: *C'est la guerre* c. egyfelvonásosának és Ugrjumov *A világjáró bőrönd* c. vígjátékának előadásával aratják. Egy-egy premierig rengeteg munkájuk van, a bemutatókra egy–másfél évig is készülnek, minden délután próbálnak, s a díszletekről, jelmezekről is maguknak kell gondoskodniuk. Műsoraikat vidéki kultúrházakban, munkásszállásokon is bemutatják, sőt Győrben, Zalaegerszegen is föllépnek."[49])

A rövid pályaképből is kitűnik, hogy Kordé Imre kutatásainak középpontjában Dugonics András állt, disszertációját, az „egy teljes pályaképet nyújtó monográfia első részé"-t vélhetően újabb is követte volna. Divatos szóval élve „képben volt", így amikor Ráth-Végh kapcsán Dugonics anyja szóba került, Nyíri Antal professzor már „hivatkozhatott" rá a kérdésben. (Nyíri Antal [1907–2000] nyelvész, 1952-től a szegedi egyetem docense, 1956-tól tanára, 1958–63 között rektorhelyettese is volt. Mesterének mindig is Mészölyt tartotta, annak halála után alapos pályaképet is rajzolt róla,[50] majd Mészöly „örökét folytatva és kiteljesítve [lett] a hazai etnolingvisztikának, a néprajz és a nyelvtudomány egymásra utaltságának, egymás kisegítésének korai és hatásos képviselője. De nem volt idegen tőle a mai magyar nyelv búvárlása sem: mintaszerűen értekezett például a mai hangsúly és hanglejtés problémáiról."[51])

A mester és tanítvány közti tegező viszonyt tükröző levél eredményeképpen született meg a fentebb már idézett Kordé-tanulmány, a *Boszorkánylegenda Dugonics András édesanyja körül.*

Dugonics András – akinek működésétől számítjuk a Szegeden születő irodalmat (s nem a szegedi irodalmat!; hiszen Dugonics legismertebb művét, az *Etelká*t az első *magyar* re-

---

[48] Grezsa Ferenc: *Bölcsészdoktori értekezések 1960–1961.* In: *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. II.* Szerk.: Szauder József. Szeged, 1962. 37–38.

[49] *A Ságvári Gimnázium már nem is oly rövid története.* http://sagv.gyakg.u-szeged.hu/hirmondo/gimntort/isktort.htm

[50] Nyíri Antal: *A nyelvtudós Mészöly Gedeon.* Magyar Nyelv. 1981, 265–82.

[51] Szathmári István: *Végső búcsú Nyíri Antaltól.* Magyar Nyelv, 2001. jún. 252–253.

génynek tekintik, s nem az első *szegedi* regénynek) – 1740-ben született. Tény, hogy Dugonics anyja nem lelhette halálát tizenkét évvel András fia születése előtt az 1728-as szegedi boszorkányégetés során. Tény viszont az is, hogy ezt mégis többen leírták, és Kordé szerint a korabeli írásos művek adataitól és történeteitől „függetlenül is terjedt a legenda. Szegeden, a Felsővároson még a múlt század végén is, sőt a század elején, amikor Dugonics szülőházát lebontották, elevenen élt még a nép ajkán", és Ráth-Végh István is erről a népi vonalról tett említést.

A dolgozat – a korábbi cáfolatok eredményeire hivatkozva – végső soron oda jut el, hogy a Dugonics családban valóban volt egy „boszorkány", csakhogy nem az író anyját, hanem az író dédapjának, Dugonya Mihálynak második feleségét égették meg, aki viszont nem volt felmenője az írónak, hiszen Dugonics nagyapja a dédapa első házasságából született.

*

A tanulmány bevezetésében Kordé Imre röviden elmondja dolgozatának keletkezéstörténetét is: „Mészöly Gedeon, akinek tanítványa voltam, maga is sokat foglalkozott szegedi irodalmi kérdésekkel. 1960 tavaszán ő hívta fel figyelmemet egyik levelében, hogy a Dugonicsék körül kialakult boszorkány-legendát érdemes lenne feldolgozni. A cikket azzal a szándékkal írtam meg, hogy elküldöm neki; sajnos, halála megakadályozott ebben. Így legyen tehát ez tisztelgés emléke előtt."

Talán éppen ezt a dolgozatát írta, talán a doktori disszertációját vagy annak „folytatását", a monográfia következő fejezeteit, Kordé Imre továbbra is Dugoniccsal foglalkozott. Mészöly Gedeon levelezőlapját ugyanis Thuróczy Emma *Dugonics és a klasszikusok* című értekezésének bekötött kéziratában találtam; Kordé nyilván ezt olvasta, s a lapot könyvjelzőnek használta.

Ha a címzett jól emlékszik – a postabélyegző sajnos nem látszik –, és Mészöly valóban 1960 tavaszán kérte tőle, hogy cáfolja meg a kuriózumgyűjtő téves állítását, ez a cáfolat már csak a tudománynak szólhatott: Ráth-Végh István 1959. december 18-án halt meg.

Mészöly nem sokkal később, 1960. május 29-én hunyt el. Az általa szorgalmazott cikk már csak az ő emléke előtt tisztelgő kötetben jelent meg. Mészöly Gedeon tehát kvázi végrendeletként adta a feladatot, és Kordé Imre teljesítette azt.

Magyarok, akik/re...

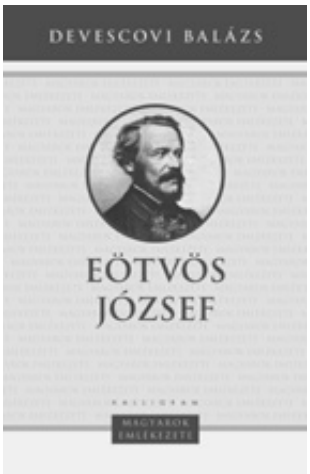

Kalligram Kiadó
Pozsony, 2007
336 oldal, 2500 Ft

Szörényi László, aki a *Magyarok Emlékezete* sorozat egyik szerkesztője, egy 1996-ban megjelent tanulmánygyűjteményének utószavában a következő magyarázatot fűzi kötete címéhez: „A »Memoria Hungarorum« cím többféleképpen fordítható. 'Magyarok emlékezete' – félrevezető fordítás. Illetve pontos, ha feltételezzük, hogy a magyar olvasó is tisztában van a genitivus objectivus és a genitivus subjectivus közti különbséggel: 'Magyarok, akikre emlékezünk', illetve 'Magyarok, akik emlékeznek'." Szörényi László azonban nemcsak olvasója *emlékezetébe* idéz nyelvészeti szakkifejezéseket, hanem a tanulmánygyűjtemény címét ihlető felvilágosodás kori írói lexikon teljes címlapját és előszavát is lefordítja, hogy címválasztása hátterére is figyelmeztessen: a szövegek jelentése a tanulmányok tárgya (15–19. század), a tanulmányok születése (1970-es, 1980-as évek) és a kötetbe rendezésük-megjelenésük közötti időbeli távolságban, és e távolság ellenére létrejövő egyidejűségben (is) keresendő. Az emlékezés aktusát ugyanis nem pusztán az vezérli, hogy azok, akikre emlékezünk, egykor „elhíresedtek kiadott műveikkel", hanem a „magasztos gondolkodásra és merész elszánásra való ösztönzés" is. Nem pusztán a múltat veszi tehát célba az emlékező – Horányi Elek 1775-ös előszava és Szörényi László 1996-os utószava szerint, ahogy értem 2008-ban –, hanem a jelent és a jövőt. Az emlékezés aktusában jelenné lett múlton, az elődök vétkein és erényein elmélkedve „tanulja meg a fiatalság", hogy „mi illik a derék polgárhoz és mi ékesíti őt, valamint hogy mi hoz díszt vagy gyalázatot hazájára".

A sorozat címe tehát a múlthoz, a jelenhez és a jövőhöz való viszony újragondolására késztet, amelynek következményei Devescovi Balázs munkájára nézve talán akkor látszanak igazán, ha legalább futólag egy jó száz évvel korábbi vállalkozással vetjük össze. A Magyar Történelmi Társulat alapvetően történészi érdeklődésű sorozatában, a Magyar Történeti Életrajzokban irodalmárokról is jelentek meg monográfiák (többek között Ányos Pálról, Batsányi Jánosról), valamint olyanokról is, akik a Kalligram jelen sorozatában is szerepelnek: Széchenyi István, Eötvös József. A Magyar Történeti Életrajzok köteteiben (legalábbis azokban, amelyeket ismerek) az életrajz megírása pusztán „ténykérdés": az írás, vagyis az emlékezés aktusa még nem témája, nem alapproblémája a monográfiáknak. Devescovi Balázs Eötvös-életrajza azonban nemcsak Eötvös Józsefről szól, hanem legalább ugyanolyan jelentős szerepet kapnak az Eötvös-szakirodalom szerzői, a „magyarok, akik emlékeznek". Sőt, Devescovinak munkája egészét meghatározó, alább elemzendő felütésére gondolva úgy vélem, talán pontosabb is volna azt írni, az életrajz

nemcsak Eötvös Józsefről szól, nemcsak az Eötvös-szakirodalom szerzőiről, hanem rólunk, magyarokról, akik nem emlékeznek.

A munka nyitó oldalai különleges figyelmet érdemelnek az olvasótól. Devescovi az első fejezet első bekezdésében Ferenczi Zoltán szavait idézve méltatja hősét: „»Meg nem támadva s minden oldalon elismerve nagysága: képe ragyogón őriztetik a nemzet jobbjainak emlékezetében.«" (7) Ez a mondat 1884-ben jelent meg, ám problematikussága ma már túlságosan nyilvánvaló. Devescovi is törlésjellel idézi, hiszen a következő bekezdésben rögtön így folytatja: „Legyünk őszinték: Eötvös József manapság jószerivel teljesen ismeretlen, még a műveltebb olvasók körében is. [...] Arany, Kölcsey, Petőfi és Vörösmarty a nemzeti irodalmi kánon szerves része, sohasem hiányoztak a kánon által legitimált általános- és középiskolai irodalmi tananyagból, így személyükkel, és egy-két művükkel valamennyi magyar ember találkozik, ha máskor nem, hát évente egyszer a március 15-i ünnepségeken, vagy január 22-én, a magyar kultúra napján." (7) Ezzel szemben Eötvös József (és például regényíró-politikus kortársai közül Kemény Zsigmond, Jósika Miklós) innen már régóta hiányzik, nem véletlen, hogy Eötvös még *A Nagy Könyv* százas listájára sem került fel 2005-ben. Ennek a sajátos panteoni tagságnak a kifejezője Devescovi szerint a budapesti Eötvös-tér és -szobor nem-létben léte. (Azonban legyünk őszinték, nem a panteoni tagság tipikus példája-e ez éppen?) Mindezek után nem meglepő Devescovi célkitűzése: „Munkám fő célja Eötvös József életútjának elővezetésével felfrissíteni egy kissé a magyarok emlékezetét." (9)

Azonban a következő, mindössze két bekezdésnyi, a másfél oldalt el sem érő, *Amit Eötvös Józsefről mindenkinek legalább tudnia illene* című fejezet (10–11) provokatív iróniával – én így értem – végül is két állításban összegezhetőnek gondolja mindazt, amit tudni szükséges volna: Eötvös József „*irgalmasságot gyakorló ember*" (11) volt, akit a „*haza békés módon történő előreviteléért való küldetéstudat*" (10) jellemzett. A törlésjel is törlésjel alá kerül.

Az életrajz első oldalait kissé hosszabban idéztem, mivel úgy vélem, nem pusztán a monográfia vagy a sorozat alapkérdéseit érinti, az emlékezés tétje ugyanis általában véve a *nemzeti hagyomány*(*ok*). Devescovi kiindulópontja ebből a szempontból aligha vitatható, jogosan rögzíti, hogy a mai magyar társadalomban nincs olyan intézményi, ceremoniális kényszer, amely Eötvösre irányítaná a figyelmet: többek között ezért lehet szimptomatikusnak tekinteni az ercsi síremlék állapotát (297). Érdemes azonban más adatokat is figyelembe venni, mielőtt levonnánk a konzekvenciát. Tudom, hogy nem perdöntő jelentőségű, nem is reprezentatív mintán készült, de ez is csak adat: Hansági Ágnes a magyar romantika kánonjára irányuló felmérése szerint (a kérdések alapvetően Jókai helyének sajátságait vizsgálták) 2001-ben 54 felvett bölcsész közül 45 jól tudta, hogy *A falu jegyzője* nem Jókai alkotása. Ennél jobb aránnyal a megkérdezett tíz regény közül csak a *Szent Péter esernyője* és *A Tenkes kapitánya* végzett. Pedig Eötvös „kitüntetett tankönyvi státusa", ahogy Hansági egy másik tanulmányában fogalmaz, az 1980-as évek „tankönyvháborúja" során megszűnt. Szintén nem perdöntő, nem reprezentatív, de a szegedi egyetem téli vizsgaidőszakában azon a napon sikerültek legjobban a magyar irodalmi szigorlatok, amelyen Eötvös regényéről kellett írni. Mindehhez azt is hozzá kell tenni, hogy bár 1997 és 2006 közötti időszakot vizsgáló, *A könyvkiadás adatai* című, a Központi Statisztikai Hivatal által kiadott összegzésben nem szerepel Eötvös, de a 2007-re vonatkozó ki-

mutatás szerint *A falu jegyzője* 2007 első öt hónapjában példányszámát tekintve (26.500) harmadik lett a magyar szerzők kiadásai között – ezzel az eredménnyel, ebben a kategóriában, tehát a külföldi szerzők kiadásait nem vizsgálva, az egész évet tekintve is benne van az első tízben.

Devescovi véleményével természetesen nincs egyedül, a Beszélő és a Magyartanárok Egyesülete által szervezett *Leporoló* 2004-es rendezvényén – ahol egyébként egy Eötvös-művet sem gondoltak leporolandónak – Hites Sándor megjegyzi, hogy éppúgy, mint Kemény Zsigmondnál, „Eötvösnél is azt látjuk például, hogy a kritikai elismertség és az olvasottság mértéke, enyhén szólva, nem esik egybe". A professzionális olvasók körében tehát Eötvös munkássága igenis ismert, a kánon része. Igaz, életművében jelenleg fontosabbnak tűnik a politikai gondolkodó, mint a szépíró. Devescovi is rengeteg újabb keletű értelmezést, valamint több, korábban ismeretlen Eötvös-szöveget használhat föl könyve megírásakor. A kérdés tehát az, hogy kinek és mire, valamint hogyan kellene emlékeznie, hogy elmondhassuk, Eötvös szellemi hagyatéka jelenünk része. (Végül is a hagyományirányítás egyik intézménye, az NKA, támogatta a kötetet.) A másik irányból közelítve a problémához: mit jelent az ún. szűkebb szakmai ismertség a nemzeti hagyomány szempontjából? Valóban probléma-e az, amit Devescovi a monográfia elején Eötvös ismeretlenségéről felvázol, illetve ha az, mennyiben oldható meg akaratlagosan. Hasonló kijelentéseket ugyanis sokszor sok szerzőről olvashatunk, egy Devescovi-idézte Eötvös példánál maradva: Pándi Pál és Wéber Antal *A karthauzi* kapcsán jelzik, hogy Eötvös regényét egykor mint iskolai kötelező olvasmányt olvasták: ami persze korántsem jelenti azt, hogy ismerték (163). Mindez meglehetősen természetesnek tűnik azon kultúrákban, ahol a kulturális emlékezet – Jan Assmannt idézve – alapvetően nem rituális, hanem textuális koherencián nyugszik: az írásban őrzött, hagyományozott emlékezet sokkal inkább ki van téve a felejtés veszélyének, hiába hozzáférhetők elvileg a szövegek – a jelenre vonatkoztatás feltételei nem mindig adottak. Ne feledjük, Horányi is arról beszélt, hogy az emlékezetre méltó szellemeket „a nemtelen sötétségből" kell előásni, új életre kelteni.

Hogyan történik az „életre keltés"? Devescovi az Eötvös-életrajz „kiemelkedő" mozzanatainak leírásakor azt a módszert követi, hogy ütközteti az Eötvös-értelmezések állításait, majd az elérhető források segítségével, ha szükséges, javítja őket. Az életrajz megírásakor tehát nem egyszerűen törli a „hibás" adatot, hanem azt megismételve törlésjel alá helyezi. Eljárásának előnye, hogy „az irodalmi kultusz"-ok működését láttatni engedi (92), reflektál saját pozíciójára is, hiszen alapvetően e kultusz jelöli ki mozgásterét. Ekként lesznek a „magyarok, akik emlékeznek" az életrajz tárgyai. Ennek a módszernek, valamint annak a technikai megoldásnak, hogy jegyzetek nem kísérik a szöveget, azonban az a következménye, hogy az egyébként jól megírt szöveg néhol talán túl sok nevet, adatot zúdít az olvasóra, s aki nincs benne annyira az Eötvös-irodalomban (most magamra gondolok), mint a szerző, annak nehéz követni. Például Eötvös 1837-s hazatérte utáni időszakának feltárásakor-ismertetésekor (87–94). A következő példák viszont az Eötvös-irodalom kezelését érintik: Kerényinek az *Éljen az egyenlőség!* nézőszámára (három és fél év alatt kb. 4200 néző) tett észrevétele és ennek összevetése *A karthauzi* példányszámával (tizenhét év alatt 7000 példány) kétségtelenül új fénybe állítja a színházi előadások jelentőségét, azonban véleményem szerint nem feltétlen cáfolja az előtte idézett Csengery-állítást, hogy ti. Eötvös regénye az irodalomban „nagy zajt csinált". (73) Azért nem, mert tudjuk, hogy

a példányszám korántsem egyenlő azzal (elismerem: egyik irányban sem), hányan olvassák az adott művet – később maga sem vitatja *A karthauzi* jelentőségéről szóló sorokat (111–112, 119). (Mindez persze nem cáfolja az adott helyen más adatokon is nyugvó állítást arról, hogy Eötvös pályája elején alighanem drámaíróként volt ismert.) Más helyeken viszont a kritika talán indokolatlan: Gángó Gábor óvatosan megfogalmazott állítása mögé tett halvány kérdőjel nem feltétlen meggyőző. Az ugyanis, hogy Ferenczi monográfiájának Eötvös haláláról szóló sorai nemcsak a családtagoknak küldött levelekkel, hanem a *Pesti Napló* leírásával is megegyeznek, önmagában nem feltétlen teszik problematikussá Gángó kijelentését (289). A tét ebben az esetben véleményem szerint inkább az, miképp képzeljük el Ferenczi anyaggyűjtését: a családhoz fordult vagy könyvtárazott?

Mégsem gondolom, hogy fölösleges volna Devescovinak az életrajzi monográfia jelenkori problémájára reflektáló indítása, vagy éppen értelmetlen az a polemikusság amellyel a szakirodalom helyenként valóban meglehetősen komikus állításait javítja. Egyrészt ez a módszer lehetővé teszi, hogy észrevegyük Devescovi szövegének szerveződését, felkínálja a párbeszéd, a kritika lehetőségét. Másrészt pedig szükség van minderre, mivel a szellemidézés munkája egészen más feltételek között zajlik ma, mint mondjuk Horányi idejében. A kultúra digitális forradalma óta, amelynek jelentőségét a nemzeti hagyomány(ok) szempontjából nem lehet túlbecsülni, egyszerűen nem hagyhatók figyelmen kívül olyan források, amelyekre egyébként egy népszerűsítő életrajz korábban valószínűleg nem reflektált volna. Szinnyei, vagy a Pallas lexikonának adatait az érdeklődők igen gyorsan megtalálják, mivel a Wikipédiában a magyar kultúrára vonatkozó szócikkek jelentős része ezeken alapul – és ami egyszer felkerült, azt előszeretettel másolják a(z általában) nem professzionális on- és offline feldolgozások –, éppen ezért egy Eötvösről szóló monográfiában nem lehet ezeket mellőzni (23, 29). Enélkül ugyanis elvész az az önmagában jelentős potenciál, amelyet Eötvös műveinek az interneten való hozzáférése jelent: nemcsak átiratban, hanem akár 19. századi kiadásokban, valamint nemcsak magyarul, hanem angolul, németül is tanulmányozhatók e művek például a Magyar Elektronikus Könyvtárban, a BIÖP adatbázisában, valamint a books.google.com-on.

A Devescovi által választott módszer – amely egyébként előző könyvéből, *A mítosz és Fanni*ból is ismerős lehet, a különbségek inkább a műfajból adódnak – hatásosnak tűnik. Olyannak, hogy a sorozat másik szerkesztőjét, Margócsy Istvánt idézzem zárásul, amely képes lebontani a „gyógyíthatatlan és járványos kultuszbetegségben" lévő (aligha szenvedő) „közkeletű magyar irodalomszemlélet" Eötvösről szóló mítoszainak (legalább) egy részét. Kiderül.

Labádi Gergely

A székelyekről

„Föl, székely, föl, közös az ellenségünk,
Tinektek is az árt, aki minékünk,
Az vert vasra titeket, aki minket,
Együtt törjük szét a közös bilincset."

(Petőfi Sándor: A Székelyekhez)

Pallas-Akadémia Kiadó
Csíkszereda, 2006
318 oldal, 3580 Ft

A 2007-es év végi posta örvendeztetett meg a székelyek rövid történetével, mely – bár történelmi tanulmány – egyvégtében olvasandó, hogy megértsük: kik voltak, kik maradtak, hogyan különböznek, mik az érzelmeik és milyen magyar hibákban osztoznak a többi erdélyiekkel, azaz az összmagyarsággal. Az olvasóhoz intézett első fejezetben találjuk a könyv leglényegét: *„A székely történelem szerves része az általános magyar históriának Erdélybe ágyazottan."*

Mindazonáltal tudni illik, hogy három nézet ismeretes a székelyek eredetére vonatkozóan: az egyik, hogy a székelység a kettős honfoglalásban részt kért, a másik, hogy a magyarral rokon csatlakozott nép volt, a harmadik, hogy a korai magyar királyság telepítette őket a Kárpátok belső karéjába.

Akárhogy is legyen a székelység legősibb, és századokon át megőrzött funkciója a haza-őrző katonáskodás volt. Ez részben edzettebbé tette a székelyeket a többi erdélyieknél, részben pedig az adómentesség privilégiumát biztosította nekik. Bár a székely tagozódás: főember, lófő, gyalogok hasonlított a magyar fő- közép- és kurtanemes rétegeződésre, a székelyek törvényként vették a hadviselést és nagyobb mozgási szabadságot vívtak ki maguknak. Említésre érdemes, bár ezt a szerző nem másként, csak táblázataival hangsúlyozza, hogy a székelység kevésbé hígult fel más a Székelyföldre beszivárgókkal, mint Erdély vagy az anyaország bármelyik másik része. Nézzünk csak meg egyetlen adatot: 1850-ben 80%-os volt a magyar nyelvű székelyföldi lakosság a 18%-os románnal szemben.

A középkorban a székelyeknek külön ispánjuk van, visszaverik a tatárokat, várakkal rendelkeznek, egységesen keresztények, túlsúlyban földművelők és szülőházájuk székekre és nem vármegyékre osztódik. Nem kis szerepük van a nándorfehérvári csatában és Hunyadi egyéb törökverő ütközeteiben.

Mohács a székelyeket is térdre kényszeríti, bár a letaglózás 1562-vel történik meg. Az ellenkirály Zápolya és Izabella után János Zsigmond lesz, aki leveri az adózás-elleni székely felkelést és mondhatni bevezeti a feudalizmust. Következésképpen még Erdély „aranykorában" is, tehát a gazdasági virágzás közepén is a székely szabadság tovább szaggattatik,

noha a székelyek intézményrendszere nagyjából túléli a török időket is. A kereszténység felekezetekre oszlik.

Bocskai idejében, akit a nagyhazát egyesítő osztrák és törökvészben a halál kaszált le, 1606-ban, a székely társadalom, Egyed Ákos elemzése szerint már a következő felosztást ismeri: főember – lófő – gyalog – libertinus – jobbágy – zsellér – egyebek (pl. cigányok).

A Habsburgok azok, akik 1690-ben de jure, 1699-ben de facto megszüntetik a katonai rendeket és bevezetik a közadózást. Az új határőr rendszer kettészakítja Székelyföldet és vegyes székely/román ezredekkel őrizteti. (Megjegyzem, a Habsburgok az őrzés és a megosztás kérdésében következetesek. A Gränzerek Ausztria határain osztrák őrkatonák, a birodalom más területein vegyes seregek.)

A székely rögvest ott terem ahol a szabadság csírázni látszik: vegyük a felvilágosodás, a reformkorszak, a '48-as forradalom, a '49-es szabadságharc éveit. Fényes nevek az egységes magyar kultúrtörténetben: Bod Péter, Bolyai Farkas, Apáczai Csere János, Mikes Kelemen, Apor Péter és sokan mások. A reformkor csillaga Wesselényi Miklós, a Bach-korszaké Mikó Imre. Mikor a legnagyobb dologról, a függetlenségről van szó, a székelyek elfogadják a közteherviselést. Egyik jelszavuk: egyenlő körülmények az egyesített hazában. Az ápolandó hagyományt Kossuth törekvéseihez kapcsolják. A székely harcol, akkor is, ha csak pislákol a remény. Erején felül!

„Ki merne nékik ellenállani?
Ily bátorságot szívében ki hord?
Mennek, röpülnek, mint a szél, s üzik
Az ellenséget, mint szél a port!
Csak nem fajult el még a székely vér,
Minden kis cseppje drágagyöngyöt ér!"

(Petőfi Sándor)

A megtorlás a székelyeket, ha az arányokat tekintem, még jobban sújtja; több jut a kivégzésekből, a hadisarcból, de megszületik itt is a passzív ellenállás. 1867 után visszatérnek és konszolidálódnak az 1848-as törvények által meghatározott jogviszonyok. Ezeknek fennállása, közel ötven évig, túl rövidnek bizonyul arra, hogy orvosolni lehetne a tőkehiányt és nagyobb mértékben folytatni az ipari átalakulást. (Az írásbeliség kedvezően alakul Nyugat-Európához viszonyítva.)

Egyed Ákos 1918-ig megy el, szép magyarsággal, példaadó szabatossággal ír könyvében. Minden zugba bevilágít és ha nem is tud minden történelmi problémát kibogozni, fölmutatja a csomókat a további kutatás számára.

Ezt az utolsó paragrafust nem a történelem tanára mondatja velem. Az új Európai közösség tagozódásán belül létrejöhetnek olyan autonómiák, melyeknek történelmi gyökerei vannak. Ezért is kellene ezt a könyvet angolra, románra lefordítani. *(Egyed Ákos: A székelyek rövid története a megtelepedéstől 1918-ig. Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 2006. 318+ [iv] lap, bibliográfia, fényképes illusztrációk, táblázatok. ISBN 978 973 665 16 01)*

Kabdebó Tamás

Ez vagy valami, vagy nem...

AZ ELLENTÉTES SZTEREOTÍPIÁK (SZÉKELY)REGÉNYE

Ulpius-ház Kiadó
Budapest, 2006
248 oldal, 2580 Ft

Számítani lehetett rá, hogy a kritika nem tud ellenállni Haklik Norbert elő regényének értékelésekor az esztétikán kívül álló szempontok csábításának. A választott téma, a helyszín, a szereplők nyelvhasználata és tipizálása révén a szerző biztosra ment a közéleti és irodalmi provokáció terén – a fogadtatás, az olvasatok szóródása, az ellentmondó bírálatok azt mutatják, a regény releváns kérdésekben képes diskurzusra szólítani. Érdemes azonban a csábításnak némiképp ellenállva az esztétikai szempontokat előre venni, s csak azután szemlézni a tanulságos kritikai visszhang tükrében a továbbiakat.

Frappáns alapötletének köszönhetően a *Big Székely Só* a közösségi tudatban ellentétes, előítéletekkel terhelt kulturális jelenségeket hoz fedésbe: a tradíció rezervátumának tekintett székelység és a tradíció ellenségének tekintet globalizációs valóságshow-k világát. A szöveg hajtóerejét a szokatlan alapszituációban kódolt kulturális feszültségek adják, ennek megfelelően paradoxonok, bináris oppozíciók és látszatellentétek mentén strukturálódik, melyeket többkevesebb sikerrel játszik ki egymás ellen. Szépirodalom és lektűr, virtualitás és realitás (másként: szociografikusság és irodalmiság, avagy világszerűség és fikcionalitás), idealizálás és előítéletesség, tradíció és modernség. A regény e törésvonalak mentén pozícionálható, miközben az anekdoták, helyzetkomikumok, beágyazott viccek és a nyelvi humor gazdag eszköztárával legfőbb célja a szórakoztatás.

A cselekmény igen egyszerű. Egy eldugott, a legújabb civilizációs vívmányoktól érintetlen székelyföldi falucskába lopott kocsiján hazatér Hollandiából Borbély Barna, az ifjú informatikus. Az árva fiú beveti szülői örökét lopott vadkendermaggal, éli a helyiek életét, gazdálkodik, kocsmába jár, vasárnap templomba, szomszédol, diskurál, kerülgeti Fazakas Esztit. Ám a lány tisztességét féltő rokonok egy átdorbézolt éjszaka után felgyújtják ültetvényét, ezért más kereset után kell néznie. Pesti (bűn)társai ihletésére bekamerázza szinte az egész falut, rajongók ezrei követik ezután figyelemmel a székelyszolyvaiak mindennapjait. Dől a pénz, Barna pedig helyzeti előnyét kihasználva, jobbító szándékkal itt-ott titkon beleavatkozik a helyiek életébe.

A tömeg azonban még több alkoholt és erotikát követel, a látogatottság és a bevételek növelésének kényszere alatt nem csak jobbító manipulációk következnek, amitől felbolydul a falu megszokott, egysíkú élete. Ez után avatkozik közbe a helyi lelkész, megpengetve

lelkiismeretének húrjait rábírja Barnát, hozzon mindent rendbe. A zárás igencsak fantasztikusra és gyengére sikerül. Barna és pesti barátai a falu virtuális leképezésének segítségével elhitetik a székelyekkel, hogy veszély fenyegeti a valahogy Ámerikába átkerült falut, így újra felbuzdul a lakosokban az ősi székely harci virtus, helyre áll a régi morál. A záró képben a rajongók tömege is megérkezik, egymásra talál mindenki mindenkivel, Székelyszolyva pedig felvirágzik.

A *Big Székely Só*-t leleményes fordulatai és ízes humora miatt a fülszöveg az *Indul a bakterház* és az *Egészséges erotika* kultuszregényekhez hasonlítja. A párhuzamot nem csak marketing szempontok indokolják. Mindhárom könyv túlmutat a szórakoztató funkción, zárt (nyitás előtti) világban játszódik, az irónia és a szatíra eszközeivel jeleníti meg periférián lévő figuráit, kiknek szokásrendszere, nyelvezete eltér a normától. Az *Egészséges erotika* szatirikusabb, markánsabb társadalmi mondanivalóval bír, az *Indul a bakterház* pedig humorát, nyelvezetét tekintve kompaktabb munka, mindkettő megfilmesítve vált kultikussá, a szélesebb közönség számára ismertté. A *Big Székely Só* humora jól ültethető át filmnyelvre, nem véletlen, hogy Lakatos Róbert erdélyi rendező már dolgozik is a forgatókönyvön, ugyanakkor veszélyeket is rejthet magában egy a zsánerfilm esetében szokásos, a tipizálást fokozó transzformáció: a regény világa felszínesebb lehet, a karakterek pedig sematikusabbak.

A kritika különös módon egy más műfajú művet, Petőfi *A helyiség kalapácsa* komikus eposzát helyezi viszonyítási pontként a regény mellé a nyelvi és szituációs humor, a szatirikus jelleg miatt. Haklik székelyei Petőfi plebejus figuráihoz hasonlatosan harsány vonásokkal vannak megrajzolva, néhány túlhangsúlyozott tulajdonságuk tölti ki karakterüket. *A helyiség kalapácsába* leginkább a kizárólag Csokonai idézetekkel kommunikáló falusi tanító alakja illik. Személyében a magas kultúra popularizálódása, lesüllyedése testesül meg, a kocsmában elhangzó Csokonai sorok a hőseposz fennkölt elemeinek népi kontextusba való helyezésével hasonlatos hatást keltenek.

A jellegzetes székely humor, gondolkodásmód, egyáltalán a székelység tipizáló ábrázolásmódja miatt a Tamási Áronnal való rokonítás sem marad el. Tamási nyelvileg pallérozottabb, pontosabb, mélyebbre fúr Hakliknál, karakterei összetettebbek, bonyolultabb motivációk vezérlik őket, nem a szórakoztató funkciót helyezi előtérbe, és a kulturális közeg ismerete is a javára írható. Ugyanakkor ő is sztereotípiákat alkot és táplál. Nem esik szó azonban egy a szerzője által megtagadott, életművében periférián lévő műről, Gárdonyi Géza *Göre Gábor*járól, pedig humoruk, nyelv- és karakterfelfogásuk egy tőről fakad. Szerethető, mégis kíméletlen módon teszik nevetés tárgyává szereplőiket, igaz, Gárdonyi ilyen szempontból mindenképpen kíméletlenebb.

A *Big Székely Só* történetépítése lineáris, fókuszában látszólag maga a Big Székely Só, valójában Barna és Eszti viszonya áll, a szolyvai történések mellett néha felbukkan sovány mellékszálként a bosszúszomjas hollandok funkciótlan nyomozása is. A szegényes cselekményre a szerző számos anekdotát, komikus helyzetleírást, kitérő mikrotörténetet fűz fel. A kötet első harmadában kap helyet a szülők halálát és a rá következő eseményeket taglaló, szerkezetileg aránytévesztő, de nem funkció nélküli tragikomikus kitérő. A Só csak a második harmadban veszi kezdetét, némileg ad hoc módon, dramaturgiailag a marihuána termesztés kudarca és az Esztiről készített felvételek előkészítik ugyan, ám ahhoz képest, hogy a kötetnek ez az alapja, megkésettnek mondható.

Szó volt róla, Haklik jellemei, igazodva a történet egyszerűségéhez, egydimenziós típusok, cselekvéseik mozgatórugóit kulturális beágyazottságuk adják, reakcióik ezért gyakran megjósolhatók. Fazakas Miska a nagyverekedő, Mózsi bácsi az öregszékely, Zoltánka a székelyesen furfangos kamasz, Eszter a tiszta, fogékony de lehetőségekben korlátozott lány, Maris néni a zsémbelődő, szorgos feleség, Nádor Pali bácsi a jobb sorsa érdemes falusi tanító, Gertrutruida pedig a szadista domina típusát testesíti meg. Karaktereinek többségét a szerző a jellegzetes tulajdonságokkal ruházza fel, vonásaik túlzottan is markánsak, karikaturisztikusak. Szabó Tibor fontos kettősségre figyelmeztet a szerző eljárása kapcsán, mely egyrészt segíti a szövegvilág megközelítését, másrészt korlátok közé is szorítja azt, akadályozza, hogy újat mondjon az emberi természetről. (Szabó Tibor: *Szereotípiák mozgatása – lehetőség, csapda.* Irodalmi Jelen 2006/9.) E kettősség a mű egészére vonatkoztatható, a befogadás szempontja jellemzően a megismerés elé kerülnek, a szórakoztató funkció prioritást élvez.

A regénytér elrendezése hasonlóan sematikus, az események főként a kocsma, templom, otthon háromszögének erőterében zajlanak, ahova a virtuális ablakot nyit a világháló. A falu közösségét a honlap látogatóinak fóruma ellenpontozza, mely az előbbihez képest szükségszerűen szervetlenebb. A fórum végletes, tipikus véleményei testesítik meg reflexíven a kötet témájához fűződő elvárásokat. Székelyszolyva egyszerre valós és virtuális. A virtualitás kettős, egyrészt fenn van a falu a világhálón, másrészt Barna elkészíti a falu virtuális modelljét, mely a szolyvaiak számára szimulákrumként megszünteti az eredeti és a másolat közti megkülönböztetés lehetőségét. Haklik itt a faluközösség civilizációs hátrányára apellál, mely kétséges megoldás ugyan, ettől függetlenül a valóságshow-k Baudrillard-i problematikájának releváns leképezése. A regény virtuális vonatkozásait elemző Gagyi Ágnes a számítógépes játékok különféle szintjei közti mozgáshoz hasonlítja a szereplők pozícióváltásait, ezért különösen érdekes, hogy a virtualitást kizáró szociografikus, valóságismereti szempontokat kér számon tőle. (Gagyi Ágnes: *Piaci székelykedés, magas igényekkel.* Székelyföld 2006/12)

Haklik gyűjtögető szerző, közkézen forgó anekdotákat, vicceket és szójátékokat épít regényébe. Erénye a hozott anyag, a gazdag székely anekdotakincs, és a saját lelemény, a helyzet- és karakterkomikum, a nyelvi humor egymáshoz illesztése. A beépített elemek szórakoztató értékéből, hatásosságából azonban sokat levon ismertségük, hiszen a csattanóra kiélezett vicc műfaji sajátosságokból fakadóan ritkán működik kétszer. Ezért amikor a felhasznált elemeket nem toldja meg a szerző, kevésbé működőképesek: a *Csillagok háborúja* megnézése után például várható az „*Ejszen ezt már én sem hiszem el!*" reakció Zoltánka részéről. A disznóvágásról megszökött disznó ismert, a regényben jókora kitérővé dagadó anekdotáját viszont a frappáns: „*Linda fejbe rúgta Bélát!*" felkiáltás vezeti be, ahol a Linda név egy lovat, a Béla pedig egy disznót takar. A magyarországi köznyelvben egyre nagyobb teret kapó rövidítési, szóösszevonási gyakorlatot kifigurázó rész is ismert panelekre épül ugyan, ám például a Piliscsaba rövidítésben rejlő humort szituációssal tudja fokozni a szerző. Zavaró, hogy a befogadás terén biztosra akar menni, kiküszöbölendő a megjelenített közeg és elképzelt olvasója közti vélt kulturális különbségeket, megmagyarázza a poénokat, és megadja a szókészlet sajátos elemeinek (tájszavak, román kölcsönszavak) jelentését is, még ha azok ismertek vagy kikövetkeztethetők a kontextusból.

A szerző a humorban a különféle sztereotípiák összeszikráztatásának technikáját alkalmazza, választott stratégiájának hatása a sztereotípiák mozgósításának sikerességétől függ. A felhasznált székelyviccek és anekdoták hagyományosan székelynek vélt vonásokkal operálnak, ilyenek a szófukarság, a furfangosság, a szkeptikusság vagy éppen a nyersesség. Egy nép vagy társadalmi csoport vélt vagy valós tulajdonságait karikírozó humor szükségszerűen a kívülálló pozíciójából közelít, felszínes, sértheti az adott csoporthoz tartozó egyén érzéseik, ilyen értelemben kizsákmányoló. Nehéz ugyan megítélni, de úgy tűnik, a regény ritkán lépi át sértés határát, a szereplők iránt táplált szimpátia komoly ballasztként funkcionál. A technikailag összefércelt zárás azonban a szereplők civilizációs és értelmi szintjének destruálása miatt minden bizonnyal határsértő, ezen a ponton sokat veszít a mű szórakoztató értékéből.

Bátorságról tanúskodik a székely nyelvjárás és a romániai magyar regionális köznyelv nyelvi sajátosságainak megjelenítésére tett kísérlet. A kortárs szerzők a jelentős hagyomány ellenére (Móricz, Tamási, Tömörkény...) ma már ódzkodnak a tájnyelvi szavak, hát még egy nyelvjárás rendszerszerű alkalmazásától. Ha eltérnek a normától, nem a dia-, hanem a szociolektusok, az urbánus szleng irányába mozdulnak. Ennek oka a nyelvjárások visszaszorulása, egy kívülálló pedig könnyen kínos „népieschkedésbe" eshet, ráadásul a nyelvjárások alacsony presztízzsel bírnak a köznapi kommunikáció és a normatív irodalom terén. A regionális (vajdasági, szlovákiai, romániai, kárpátaljai) magyar köznyelv a hétköznapi kommunikációban használatban van ugyan, ám e területek alkotói is inkább a szépirodalmi normához és a magyarországi köznyelvhez igazodnak. Valószínűleg a befogadás megkönnyítése miatt mellőzik sokan az egyébként izgalmas, kiaknázásra érdemes nyelvi lehetőségeket, melynek sajátosságait a vállalkozó szellemű szerzők többnyire a szóhasználat és kevésbé a rendszer szintjén jelenítik meg.

Haklik kényes és nehéz nyelvi vállalkozásba fogott, amit jól mutat, hogy az ábrázolt közeg felől vehemens bírálatokat kapott, Gagyi Ágnes a *Székelyföld*ben népieschnek titulálja a kötet beszédmódját, Simó Márton pedig álszékelynek ugyanitt. (Simó Márton – *Ez az, aminek látszik*. Székelyföld 2006/12) A nyelvezet és a karakterábrázolás természetesen összefügg a sztereotipikusság kérdésével, ebből következően az értékelői attitűdökben a legmarkánsabb törésvonal világszerűség és fikcionalitás mentén található.

A szerző a kötet végén köszönetet mond Nemes Anna Borbálának, Bogos Zoltánnak és Farkas Wellmann Endrének „*nyelvi lektorhoz illő*" útmutatásaikért, mivel segítséget nyújtottak abban, hogy „*a regény hősei pannonizmusaikat levetkőzve mind székelyebbek legyenek*". Ez arra utal, Haklik nem járt el gondatlan módon, az őt ért kritikák viszont arra, nem sikerült maradéktalanul elsajátítania a megjeleníteni kívánt nyelvjárást, regionális köznyelvet. Móricz Zsigmond *Rózsa Sándor*ját például Bálint Sándorral nézette át, ennek ellenére nála is maradtak nyelvi tévesztések. Haklik szűk eszköztárat alkalmaz ugyan, de azt következetesen. Nyelvezete inkább illusztratív, mintsem realisztikus: állandó szófordulatok, frázisok, ejtéstípusok (*ejszen*, szótag értékű s, szóvégek elhagyása...), amivel hangulatában képes visszaadni az adott dia- és szociolektust, rendszerszerűségében persze semmiképpen, de ez nem feltétlen ördögtől való.

A szöveg nyelvi rétegzettsége egyébként igen gazdag, a székely nyelvjárást ellenpontozza az internethasználók jellegzetes nyelvezete, a román és holland szereplők fonetikusan vagy ejtés szerint jegyzett mondatai, továbbá figyelemre méltó a programozó zseni,

Lodewijk törtmagyarja is. Az idegennyelvűség jelölése nem következetes, rendszerint az elbeszélő hozza tudtunkra függő idézet és kommentár formájában, hogyan beszélnek épp a szereplők, zavart okoz, hogy a párbeszédeknél nem mindig találunk reflexiót a nyelvhasználatra. Az elbeszélő nem székelyei, hanem egy sajátos, köznapi és választékos közti, vegyes nyelven szólal meg, szívesen fecseg, kedveli a barokkos körülírásokat, fesztelenségében könnyen elcsábítja egy-egy kínálkozó kitérő, de ez teszi végül is lendületessé, olvasmányossá a regényt.

A kritikák a dialektikus természetű, határhelyzetben lévő művet ellentétekre alapuló retorika mentén (jó – rossz, alapigazság – sztereotípia, idealizmus – realizmus, globális – lokális) ragadják meg, fogadják- vagy utasítják el. A szöveg számot vet ugyan a kortárs olvasók elváráshorizontjaival, de nem szolgálja ki maradéktalanul azokat, az egymást kizáró attitűdök miatt nem is tudná – a túlzás eszközével inkább igyekszik kiégetni a különféle sztereotípiákat, ezért maga is számos rögzült sztereotípiát alkalmaz.

„Szinte bizonyos (előjelei már láthatók is), hogy a Big székely só című regény recepcióját nagymértékben befolyásolják, torzítják majd esztétikumon kívüli, vagy csak részben esztétikai meggondolások, elfogultságok" – jelöli ki előre a fent idézett írásában Szabó Tibor a fogadtatás szempontjait, hozzáfűzve, a regényt „valószínűleg a szakma sem fogja ünnepelni, mivel a mű alapstruktúrája egy tipikus lektűrgépezet, dinamikáját nem a szereplők belső változása, a megismerési folyamat drámája, sorskérdések artikulálása adja, hanem az érdekes-mulatságos epizódok, a cselekmény gyakori (a regényhelyzetet újra és újra átíró) fordulatai". Szabó meglátása pontosnak bizonyult. Általában székelységnek a kortárs magyar mitológiában elfoglalt helye, s e mitológiához való ambivalens viszony alapján szóródnak a reakciók, s a szakma sem ünnepelte a regényt. Látható zavart okozott azonban, hogy senki sem azt kapta, amit várt, miközben tulajdonképpen mégis azt.

Főként esztétikán kívüli szempontoknak köszönheti a mű a sajtó kiemelt figyelmét, a hírlapi bírálatok a műfajnak megfelelően végletesen fogalmaznak. Egyfelől felrójják mind a tiszta, erkölcsileg romlatlan, archaikus székely mind a valóságból semmit sem értő, hülye és tudatlan paraszt sztereotípiáját. Másfelől dicsérettel illetik ugyanezt, hogy úgy nyúl a székelyföldi magyarsághoz, hogy nem gyárt mítoszokat, vagy ha igen, le is rombolja azokat. Az ellentmondások jól példázzék a regény provokatív, ellentétes természetét és a rögzült befogadói attitűdöket. Magának a politikumnak egyébként nincs konstitutív szerepe a műben, a fórumozók politikai felhangú nyilatkozatokat tesznek ugyan, de ezek végletességük miatt ironikus színezetet kapnak. A szerző a *Bárkaonline*-nak adott interjújában azt nyilatkozta, szándéka szerint a *Big Székely Só* éppen a hülyeséget, a sztereotip gondolkodást figurázza ki, bármelyik oldalról is jöjjön.

A szakmai bírálatok is jellemzően ellentmondóak, számon kérik a regénytől a valóságismeretet, ugyanakkor elismerik virtuális vonatkozásait, bírálják tipológiáját, miközben díjazzák az azt kiaknázó humort. A szerkezet hibái, a sematikusság és klisészerűség – a figurák tipizálásának kivételével – jogos és egyöntetű kritikát váltottak ki, melyek közül minden bizonnyal a romantikus szerelmi szál ábrázolása, kibontakoztatása a leggyöngébb láncszem. A többség ugyanakkor a mű javára írja az élvezeti értéket. Balogh Endre szerint a mesélőkedv, a falusi anekdoták, a nyelv akkor is él, ha a kevésbé sikerült részeket olvassuk. (Balogh Endre: *Cyberoperett Székelyföldről*. Litera 2006. 09. 27.). Karácsony Zsolt pedig ezzel együtt a határhelyzetű pozícionálást is díjazza, azt, hogy „pergő és humoros,

széppróza is meg nem is, ponyva is meg nem is, hogy megőrzi azt a törékeny egyensúlyt, melynek köszönhetően a komor kritikus és a vidám olvasó is amolyan bajusz alatti somolygással teszi le a könyvet". (Karácsony Zsolt: *Székelyregény, Haklik-módra*. Erdélyi Krónika 2006.07.14.)

A szociografikus vagy szépirodalmi mélységekre vágyó olvasó valószínűleg csalódottan teszi le a regényt – igaz, Rejtő Jenőt sem a világ dokumentatív megismerésének vágyától vezérelve olvasunk. Aki viszont a lektűrhöz hangolja elvárásait, elfogadja a mű lehetséges világának szabályrendszerét, nem akad fenn a világszerűség és a fikcionalitás határán, minden bizonnyal élvezni tudja e különös gondolatkísérletet humorát.

Kollár Árpád

„S a gyászos szél örökké reszket az olajfák közt”

JÁNOSI ZOLTÁN: LA ACOGIDA DE FEDERICO GARCÍA LORCA EN HUNGRÍA
(FEDERICO GARCÍA LORCA MAGYARORSZÁGI FOGADTATÁSA)

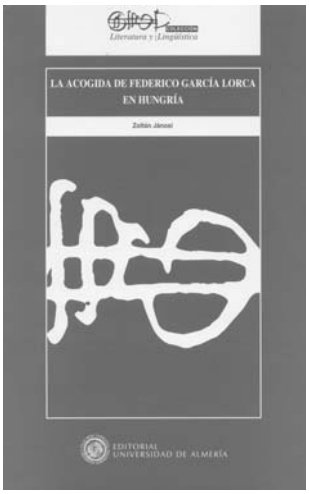

Almeríai Egyetem
2007
75 oldal, 9 €

Kevés olyan külföldi szerző van, akit olyan gyorsan és akkora nagy szeretettel ölelt magához a magyar olvasó, mint Federico García Lorcát. A spanyol költő népszerűségét Shakespeare és a Kalevala ismertségével állítja párhuzamba Jánosi. Lorca költészetének nyelve nem spanyol, hanem elsősorban egyetemesen *emberi*. Többek között ez az egyetemes nyelv, a lélek legmélyéről előtörő emberi érzések, szenvedélyek költői megragadása járult hozzá, hogy a magyar olvasók olyan lelkesen fogadták – és fogadják ma is – az andalúz költő lírai és drámai munkásságát egyaránt. E popularitáson túl azonban a szerzőt a kötet megírására személyes benyomások is ösztönözték: látogatást tett Lorca granadai házában, járt Níjarban, a *Vérnász*t ihlető kis faluban, és spanyol barátai a költő tragikus halálának helyszínét, Víznart is megmutatták neki, valamint tőlük hallott először spanyolul Lorca verseket. Ezek az élmények Jánosi Zoltán hatalmas világ-, és magyar irodalmi tudásával ötvöződnek a mű oldalain, és teszik lebilincselővé a tanulmánykötetet, mely a magyarországi Lorca-recepció főbb vonalainak bemutatására vállalkozik, kiemelve és nagy hangsúlyt helyezve elsősorban Nagy László műfordításaira.

Az első részben Jánosi a magyar irodalom Lorcával való első találkozását mutatja be. Radnóti Miklós, akinek sorsában több közös vonást is találhatunk a Lorcáéval, hozta először a spanyol költő hírét hazánkba. Radnóti 1936-ban, a spanyol polgárháború kitörésének esztendejében két versében is (*Elégia*, *Aludj*) megszólaltatta aggodalmát a spanyol népért, majd a Guernica szürrealista képei is mély benyomást tettek rá (*Hispánia, Hispánia*). Szintén Radnótinak köszönhetően tűnik fel először Lorca neve a magyar irodalomban 1937-ben (*Federico García Lorca*). Radnóti a spanyol polgárháború hatása alatt 1938-ban újra megemlékezik a spanyol költő haláláról (*Első ecloga*). A magyar költő mintha saját jövőjét látta volna Lorca tragikus sorsában.

Radnóti mellett Bálint György is sokat tett Lorca munkásságának hazai megismertetéséért. Bálint a magyar liberális sajtó hasábjain fejezte ki lelkesedését a Spanyol Köztársaság iránt, és 1938-ban megjelentette úti naplóját, *Spanyolországban jártam* címmel. Bá-

lint György írása közvetlen hatással volt József Attilára, aki több versében is reflektált a spanyol eseményekre (*Egy spanyol földmíves sírverse*, *Március*).

Schöpflin Gyula szerint az első magyar Lorca-fordítások Brachfeld Olivér tollából születtek. Radnótinak azonban nem tetszettek Brachfeld fordításai, úgy érezte, hogy a versek tartalmát visszaadják, érzelmi lüktetését azonban meghamisítják. Talán ez adott Radnótinak lendületet, hogy egyszer majd belefogjon a Lorca-versek fordításába, s egy kétnyelvű angol–spanyol kötet is segíthette ebben. Jóllehet a terveken túl Radnóti sajnos már nem jutott, vitathatatlan, hogy ő volt az, aki bevezette Lorcát a magyar irodalmi panteonba.

A második fejezetben a szerző részletesen bemutatja azt az intellektuális erőteret, mely elősegítette a spanyol költő magyarországi népszerűségét. Ennek kapcsán Jánosi átfogó képet ad a „bartóki" modellről, párhuzamot vonva a magyar zeneszerző és a spanyol Manuel de Falla között. Bartók a népzene felemelésével példát teremtett és inspirált más művészeket is a folklór magas művészeti kiaknázására. A magyar irodalmi életben különösen Németh Lászlóra voltak a bartóki eszmék nagy hatással. A népi kultúra felemelésének programját több külföldi író (európai, latin-amerikai, afrikai) is zászlajára tűzte, és Jánosi Zoltán röviden e generáció több tagjáról is említést tesz. E fejezet talán első olvasatra nem tűnik a magyarországi Lorca-recepció szerves részének, azonban igen fontos ismeretanyaggal szolgál ahhoz, hogy képet alkothasson a spanyol olvasó a korabeli magyar-, és világirodalmi intellektuális életről, annak főbb törekvéseiről, valamint, hogy mind Lorcát, mind a legjelentősebb magyar Lorca-fordítót, Nagy Lászlót el tudja helyezni ebben a közegben.

A könyv harmadik része García Lorca műveinek magyar nyelvű kiadásait mutatja be, különösen Nagy László fordítói tevékenységének szentelve szélesebb figyelmet. Megtudjuk, hogy egészen a II. világháborúig mindössze két Lorca vers jelent meg magyar fordításban Vas István (*Balladácska a három folyóról*) és Gáspár Endre (*Óda a Legkegyelmesebb Oltári Szentséghez*) tollából 1941-ben, illetve 1944-ben. Az első magyar nyelvű Lorca-kötet (*Cigányrománcok*) a költő halála után tizenegy évvel, 1947-ben jelent csak meg, igaz ekkor két kiadásban is, Gyertyán Ervin, valamint András László fordításában. Az '50-es évektől pedig már a drámaíró Lorcát is megismerhette a magyar közönség: 1955-ben a Katona József Színház műsorra tűzte a *Bernarda Alba házát* Marton Endre rendezésében. 1957-ben jelent meg egy Lorca verseket és drámákat is tartalmazó gyűjtemény, *Torreádorsirató* címmel. A kötetet András László és Tolnai Gábor szerkesztették, a fordítók között pedig olyan neves költőket találunk, mint Jékely Zoltán, Nemes Nagy Ágnes, Németh László, Vas István és Weöres Sándor.

A magyarországi Lorca-recepció kiemelkedő éve az 1959-es esztendő volt. Ekkor jelentek meg a költő válogatott prózai írásai, *A csodálatos vargáné* című színműve Benyhe János fordításában, valamint a *Hispánia, Hispánia… 20. századi spanyol költők versei* c. antológia, mely több Lorca költeményt is tartalmaz. Lorca-fordítók közt újabb nagy nevek tűnnek fel ekkor már: Illyés Gyula, Orbán Ottó, Somlyó György és Nagy László. Lorca népszerűségét az is mutatja, hogy a köteteket napokon belül elkapkodták a boltokból az olvasók. 1963-ban napvilágot látott a Lorca *Válogatott műveit* tartalmazó (és című) könyv, melyet 1967-ben követett a költő *Összes műveinek* a kiadása.

A versek mellett azonban drámáit is fokozott érdeklődés követte a magyar színházakban, szinte minden évre jutott egy Lorca-bemutató (*Vérnász* (1957), *A csodálatos vargáné* (1959), *Don Perlimplin és Belisa szerelme a kertben* (1960), *Mariana Pineda* (1961),

Yerma (1962) *Don Cristobal* (1962), *Rosita leányasszony* (1964). 1955 és 1963 között a *Bernarda Alba házá*t hat különböző színházban is bemutatták és nemcsak Budapesten, hanem vidéki (Győr, Kecskemét, Debrecen, Pécs) színházakban is. És még néhány magáért beszélő adat: 1968-ig 233 alkalommal 62.164 magyar néző láthatta a *Bernarda Alba házá*t, 71 előadáson 49.552 néző ismerhette meg a *Yermá*t, a *Csodálatos vargáné*t pedig 70 estén 18.000 néző élvezhette.

Elmondható, hogy az '50-es évektől újabb neves magyar műfordítók és költők fordultak Lorca felé. A már korábban említettekhez csatlakozott még Eörsi István, Molnár Imre, Majtényi Zoltán, Tótfalusi István. 1957-ben Németh László ír tanulmányt Lorca drámai munkásságáról, *García Lorca színpada* címmel, Csoóri Sándor pedig a *Késői sírfelirat* című költeményében idézi meg Lorca nem halványodó emlékét. A Lorca-recepció hazai történetében Jánosi külön kiemeli András László, Benyhe János, Tolnai Gábor, Somlyó György és Takács Zsuzsa jelentőségét, hisz az ő munkájuk tette ismertté és szerettette meg Lorca műveit legmélyebben a magyar nagyközönséggel.

A könyv harmadik fejezetének második része Nagy László költői és fordítói munkásságával foglalkozik. A tanulmány terjedelmét tekintve körülbelül a könyv felét teszi ki ez a rész, s már ez is mutatja Jánosi törekvését: megismertetni és bevezetni a spanyol olvasót Nagy László García Lorcáéval rokon világába. Egy alfejezetben kimondottan a spanyol olvasóknak vázolja fel a magyar költő életét és művészetét. Bemutatja azokat az irodalmi áramlatokat, melyek hatottak rá, és azt az eredetiséget, mely sugárzik műveiből. Nagy László költészete – hasonlóan a Lorcáéhoz – együtt lélegzik korának emberi és történelmi jelenével. Hősei állandó harcot vívnak, az emberi és a nemzeti haladás eszményeit képviselik, és számos részelemében magukba ötvözik az emberiség kollektív tudását. Nagy László nemcsak költőként, de műfordítóként is olyan nagyságok közé emelkedik a magyar irodalomban, mit Arany János, Babits Mihály, Vikár Béla, vagy Weöres Sándor. Műfordítói munkássága terjedelmét tekintve a kétszerese saját szépírói munkáinak: 800 és 750 oldalnyi nép-, illetve műköltészetet tesznek ki fordításai.

A következő alfejezetben Jánosi bemutatja, hogy a Lorca fordítások milyen helyet foglalnak el a magyar költő értékrendszerében. Nagy László műfordítói tevékenysége természetesen nemcsak az andalúz költő verseire korlátozódott, hanem a spanyol költészet egésze érdekelte. Egy 1975-ben adott interjúban arra a kérdésre, hogy a világ mely részére utazna el a legszívesebben, Nagy László azt válaszolta, hogy Spanyolországba. A spanyol nép és kultúra iránti vonzalmát nem kis mértékben Lorcának köszönhette. Lorca-műhöz a magyarra ültetés igényével először 1958-ban nyúlt. Az 1956-os forradalom bukása után a spanyol költő verseinek fordításában nem pusztán munkát látott, hanem az önkifejezése egyik fontos forrásává is válhatott. Nagy László ebben az időben ugyanúgy a társadalom peremén élt, mint a *Cigányrománcok* hősei.

A spanyol népköltészetből ugyan csak két alkotást ültet át az anyanyelvére, de a műköltészetből mintegy 60 verset szólaltat meg magyarul a *Versek és versfordítások* című kötetében. Lorca művein túl a kötetben szerepel hat Gil Vicente, egy Diego Sánchez de Badajoz, tizennégy Góngora, négy Manuel Machado, kettő Juan Ramón Jiménez és egy Joaquín Romero Murube alkotás fordítása. Emellett nem kerülték el figyelmét a latin-amerikai költők sem: négy szerző (Fayad Jamis, Pablo Armando Fernández, Heberto Padilla, César Vallejo) 15 versét is átültette magyarra.

Lorcától összességében 32 művet szólaltat meg magyarul: a *Siratóének Ignacio Sánchez Mejías torreádor fölött* és a teljes *Cigányrománcok* lefordításán túl még 14 versfordítást olvashatunk. Kétségtelen, hogy ezek a Lorca-interpretációk Nagy László hatalmas műfordítói pályájának a csúcsát jelentik.

A következő fejezetben a szerző a García Lorca és Nagy László művészetében fellelhető világnézeti és költészeti párhuzamokat vizsgálja. Ezek a hasonlóságok sokban hozzájárultak ahhoz, hogy a magyar költő műfordítói figyelme García Lorca felé forduljon. Jánosi több egyező vonást kiemel a két művész életéből, művészi formálódásából és hitvallásából. A köztük lévő alapvető párhuzamokra Csoóri Sándor gondolatát idézi: *„Ha a spanyoloknak a legigazibb spanyol a te testvéri Lorcád volt, nekünk a legigazibb énünk Te voltál."*[1]

Költészetük motívumrendszerében is sok átfedést találhatunk. Mindkettőjük műveiben vissza-visszatérő elemek a színek, különösképpen a zöld, a fekete és a vörös, a halál motívuma, a ló, mint szimbólum, hogy csak néhány elsőre szembeötlő párhuzamot említsünk. De a szépművészetek iránti vonzalmukban is észrevehető a rokonság, mindketten rajzoltak és festettek. Nem véletlen az sem, hogy mély barátságot kötöttek kortárs festőművészekkel, Lorcát Salvador Dalíhoz, Nagy Lászlót pedig Kondor Bélához fűzték baráti szálak. Nagy Lászlónak García Lorcával való szellemi rokonságára természetesen nemcsak a magyar, hanem a külföldi irodalomkritika is felfigyelt. Clive Wilmer a *London Magazine* 1981. február–márciusi számában azt írta róla, hogy *„gazdag zeneiségű versei Lorcával és Dylan Thomasszal rokonítják."*[2]

Nagy László számára az első nagy kihívás Lorca művei közül a *Siratóének Ignacio Sánchez Mejías torreádor fölött* magyarítása volt. Tolnai Gábor 1961-ben ajánlotta ezt a művet Nagy László figyelmébe, melyet a magyar költő már András László és Somlyó György fordításaiból ismert. Nagy László olyan zseniálisan tudta visszaadni az eredeti költemény intonációját, tiszta stílusát, hogy a vers ugyan magyarul szólalt meg, de továbbra is spanyolnak tűnt. A fordításnak hatalmas sikere lett a magyar közönség körében, és Nagy László – a *Cigányrománcok* mellett – ezzel a Lorca művel a spanyol költőt az egyik legismertebb modern költővé tette Magyarországon.

Nagy László fordítói sikerének kulcsa az a mentális és nyelvi erő volt, melyet a népköltészeten való neveltetéséből merített. Lorca magyarországi népszerűségéhez hozzájárult még az a történelmi-politikai légkör is, ami 1956 után kialakult hazánkban. Az orosz tankok által lerombolt Budapest néhány kerülete felidézte Guernica pusztulását, a magyar diktatúra terrorjának pedig a művészek voltak az áldozatai. Lorcát a falangisták gyilkolták meg, magyar testvérei pedig a kommunista elnyomás áldozataivá váltak. Ily módon a spanyol költő művei az elfojtott magyar szenvedést is kifejezték.

Jánosi a következőkben Lorca hatását vizsgálja Nagy László munkásságában. Nagy nemcsak az andalúz művész fordítója volt, de mélyrehatóan tanulmányozta és ismerte Lorca egész életét és munkáit. Megnézte drámáit, elolvasta prózai írásait, költészeti tanulmányait, 1960-ban pedig *Lorca* címmel egy versében is megemlékezett a spanyol költőről. *Nincs bocsánat* című tanulmányában megrázó erővel idézi fel García Lorca életének

---

[1] Jánosi Zoltán: *„Szólítlak, hattyú". Válogatott írások Nagy László életművéről,* Budapest, Magyar Napló 2006, 298.

[2] Gömöri György: *Nagy László híre és művei angol nyelvterületen,* In: *„Inkarnáció ezüstben". Tanulmányok Nagy Lászlóról.* Szerk.: Tasi József, Budapest, 1996, 245.

utolsó pillanatait, ütköztetve a halhatatlan és egyetemes értékeket a barbár erőszakkal. 1975-ben a Szolnoki Színház kérésére lefordította (András László után) a *Bernarda Alba házát* is, ezzel is tovább növelve Lorca magyarországi népszerűségét.

García Lorca munkássága nemcsak művészi, de elméleti értelemben is nagy kihívást jelentett Nagy László számára. Lorca teoretikus írásai közül a leginkább a *duendéről* szóló esszé varázsolta el a magyar alkotót, de a lorcai életmű egészében nagy hatással volt Nagy László további költői fejlődésére is. A spanyol költő meggyilkolását Nagy László a diktatúra megbocsáthatatlan bűntetteként és az emberiség egyetemes veszteségeként értékelte. Soha nem bocsátott meg a halálnak, amely „idő előtt elragadta" az andalúz művészt: *„Mikor kisérték a csendőrök, a szeme könnyes volt, azt mondják. Félt volna a haláltól? Nem hiszem. A riadalom nem a férfié lehetett, hanem a költőé. A megíratlan dalok, a füstté vált ábrándok, tervek mardosták azokat a fekete szemeket. Nincs bocsánat a halálnak."*[3]

Lorca műveinek magyar nyelvű interpretációi mögött Nagy László intellektuális lázadása is ott lüktet, mind a nemzeti, mind az európai mérce arányaival. Fordításai, ugyanúgy, mint saját versei, egyidejűleg művészi alkotások és tiltakozás is. Műfordításaival Nagy László nemcsak Lorca műveit tette a magyar költészet élő részévé, de interpretációiban ott bujkál egy rejtett nemzeti önarckép is.

Jánosi Zoltán tanulmánykötetéből átfogó képet kaphatunk Lorca költészetének magyarországi recepciójáról. A szerző a hangsúlyt a García Lorca-Nagy László párhuzamokra helyezi, bemutatva a két költő közötti életrajzi, világképbeli és művészeti hasonlóságokat. Bibliográfiai adatokban bővelkedő, de mégis könnyen olvasható, Nagy László tollrajzaival illusztrált, igényes kivitelű munkát vehet kezébe az olvasó. A spanyol közönség számára egyedüli nehézséget talán az okozhat, hogy a jegyzetekben szereplő utalások nem lettek lefordítva. Ugyan a szerző jelzi, hogy a jegyzetek a magyar filológiai rendszer szabályozásai szerint szerepelnek, a bibliográfiai adatok mellé bekerülő, néhány magyarázó célzattal közbeszúrt mondat is mindenképp megérdemelné a spanyol nyelvű közlést.

Befejezésként álljanak itt Francisco J. García Marcosnak, a könyv spanyol lektorának elismerő szavai: *„Jánosi szemünk elé tár egy olyan valóságot, amit eddig nem ismertünk, és ami egy hispanista számára kivételes értékkel bír és kell, hogy bírjon. Semmit nem tudtunk, vagy csak nagyon keveset García Lorca fogadtatásáról Közép-Kelet-Európában; és még kevesebbet nagy befolyásáról ezen országok értelmiségeire, túl a többékevésbé formális vagy akadémiai megérzéseken, hiedelmeken vagy kijelentéseken."*[4]

Jánosi lebilincselő tudományos értekező prózája minden bizonnyal elnyeri a spanyol olvasók érdeklődését, hiszen a könyv által a magyar és a spanyol irodalom eddig számukra (és számunkra is) ismeretlen párhuzamaiba, kapcsolódásaiba kaphatnak betekintést. (*Jánosi Zoltán neves irodalomtörténész könyve 2007 nyarán jelent meg spanyol nyelven az Almeríai Egyetem kiadójának gondozásában. [A mű alcíme: Federico García Lorca élete és költői munkássága a magyar irodalom tükrében])*

Katona Eszter

---

[3] Nagy László: *Nincs bocsánat,* In: *Adok nektek aranyvesszőt.* Összegyűjtött prózai írások, Budapest, Magvető, 111.

[4] Részlet García Marcos lektori véleményéből, *„Szavak Jánosi Zoltánhoz"* címmel (kézirat). http://www.nyf.hu/felveteli/?page=hirreszlet&hirid=53

Túl a mítoszon

1956 OLASZ ÉS MAGYAR SZEMMEL

Akadémiai Kiadó
Budapest, 2007
396 oldal, 2880 Ft

„Miközben a magyarországi 56-os eseményekről olvastam az olasz újságokban, pontosabban arról, amilyen képet az olasz sajtó ezekről alkotott, a 'mítosz' fogalma jutott eszembe abban az értelemben, ahogy azt Roland Barthes használta…" Roberto Grandi, a bolognai egyetem rektorhelyettese világosan fogalmaz: fennáll a veszélye annak, hogy a magyar 1956-ról szóló közbeszéd egyfajta helytől, kortól, történelmi kontextustól és politikától független történetté alakítja a forradalmat és szabadságharcot.

Az ötvenedik évforduló kapcsán könyvek, filmek, műalkotások tucatjai készültek, konferenciák, megemlékezések tömkelegét tartották, ám a Budapest: 1956 – Olasz tanulmányok és visszaemlékezések című kötet különös jelentőségét éppen ez adja: a mítoszon felülemelkedve helyreállítani a társadalmi jelenségek történelmi minőségét. Fél évszázad telt el, s bár a sebek csak lassan gyógyulnak, a levéltárak megnyíltak, az összefüggések lassan érthetővé, tagadhatatlanná válnak.

A másik különlegesség – magától értetődően – a sajátos nézőpont. A gyűjtemény a Bolognában 2006. szeptember 28–29-én megtartott konferencia előadásainak olasz nyelvű, illetve magyarra fordított változatát tartalmazza. A bolognai és a szegedi egyetem által szervezett tudományos seregszemlén – melynek fővédnökei az olasz és a magyar köztársasági elnök voltak – ugyanis a magyar résztvevők mellett a legkiválóbb olasz történészek, irodalom- és kultúrtörténészek idézték meg az ötven évvel korábbi eseményeket, értékelték azok történelmi, politikai és kulturális jelentőségét mind az adott pillanatban végbemenő folyamatok, mind a következő évtizedek fejlődése szempontjából.

1956 újraolvasásakor, újraértelmezésekor nem a tragikus epizódok felidézése, hanem az okok, a hatások és a fogadtatás feltárása a cél. A kötetben szereplő több mint egy tucat tanulmány és visszaemlékezés így a legkülönbözőbb szempontok alapján vizsgálja a forradalomról és szabadságharcról Olaszországban kialakult képet, az események olaszországi visszhangját és utóéletét, illetve a forradalom nemzetközi-világpolitikai hátterét – de értékes elemzéseket olvashatunk 1956 és a kínai politikai kultúra, 1956 és az olasz kultúra kapcsolatáról, valamint arról is, milyen hatást gyakoroltak a magyarországi események, illetve az 1968-as csehszlovákiai forradalom a Machiavelli-kutatásokra. Pál József, a szegedi olasz tanszék vezetője, a kötet magyarországi szerkesztője pedig arról ír, hogy a hazai

írófejedelmek – Illyés Gyula, Németh László – 1956-ot követő többéves hallgatása, passzív ellenállása szolidaritást és lojalitást fejezett ki a forradalommal.

A mítoszok meghaladásában Claudio Tommasi és Tiziano Bonazzi járnak élen. Előbbi egyértelművé teszi: a vérengzés nem a párbeszéd alternatívája volt, hanem a hazugság újra-bevezetésének és elfogadtatásának eszköze. A kommunizmus pedig – írja – 56-ra odáig jutott, hogy saját, lázadó fiai előtt is színlelnie kellett. Tommasi elgondolkodtató érvelése szerint Moszkva már október elején reálisan számolt a fegyveres beavatkozás lehetőségével, olyannyira megrendültek a Magyar Kommunista Párt pozíciói. Később azonban a Kreml hajlandó lett volna a lengyel típusú megoldásra, ám Nagy Imre – aki akarata ellenére lett „magyar Gomulka" – gyengesége, hibái meghiúsították ezt a tervet. Kérdés persze, s valószínűleg tovább vizsgálandó, valóban készek lettek volna-e a szovjetek a kompromiszszumra, különösen annak fényében – miként a szerző is megjegyzi –, hogy Magyarország esetleges semlegességének már a veszélye is súlyosan fenyegette a „tábor" stabilitását.

A magyar forradalom pedig az Európában létrejött sajátos hidegháborús egyensúlyt áshatta volna alá, ezért – utal rá Tiziano Bonazzi – az Egyesült Államok számára nem jelentett valós alternatívát a beavatkozás. Különösen érdekfeszítő ennek tükrében Bonazzi azon fejtegetése, mely szerint az amerikai kormány ellenőrzése alól kicsúszó Szabad Európa Rádióból érkező, tulajdonképpen alaptalan, az USA küszöbön álló segítségéről szóló biztatás nagymértékben elmélyítette a magyar ellenállást. Eközben pedig – bármennyire véres események játszódtak Budapesten, s bármennyire is felkorbácsolta az érzelmeket a forradalom elsöprése – a nagyhatalmak és szövetségeseik figyelmét jóval inkább a párhuzamos szuezi válság kötötte le. Ezt diktálta a hidegháború logikája. Míg az öreg kontinensen a szovjet lánctalpak megtartották a megmerevedett frontokat, az Európán túllépő hidegháború közép-keleti eszkalálódását már nem gátolhatták meg a szuperhatalmak. A két krízis ugyanakkor nem választható el teljes mértékben egymástól, habár a legújabb kutatások szerint az egyes színtéren hozott döntéseket kevésbé a másik helyszín cselekménysora, annál inkább a szembenállás egységes nézeteken alapuló, ámde összetett, bizonytalanságokkal és ellentmondásokkal terhelt politikája befolyásolta.

Mindez persze egyáltalán nem jelenti a magyar 1956 jelentőségének, érdemeinek kisebbítését. Bár a forradalomnak – ma már egyértelmű – sem a külső támogatásra, sem a győzelemre nem lehetett esélye, mégsem volt hiábavaló a rengeteg (vér)áldozat. A magyarok szenvedése – feltehető – olyan óriási méretű katasztrófát akadályozott meg, mely alapjaiban rázhatta volna az egész földrészt. „Ebben az értelemben mi, akik nem haltunk meg és nem szenvedtünk, a magyar halottak gyermekeinek tekinthetjük magunkat" – Tiziano Bonazzi állítása akár mottója is lehetne a kötetnek, melynek minél szélesebb körű hazai terjesztése és megismertetése mindenképpen kívánatos volna. *(Ripensando a Budapest, dopo cinquant'anni. Budapest: 1956 – Olasz tanulmányok és visszaemlékezések. Szerk.: Fabio Martelli, Gian Paolo Brizzi, Pál József.)*

Pintér M. Lajos

Szerkesztői asztal

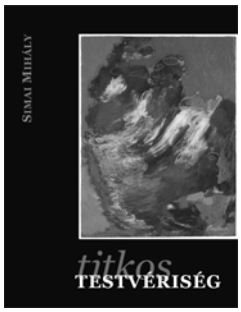

Áprilisban jelenik meg a Tiszatáj Könyvekben Simai Mihály *titkos testvériség* című verseskötete, melyben több mint nyolcvan képzőművészeti alkotás ihlette költeményt ismerhet meg az olvasó. Az ajánlásból néhány mondat: „Kép-látomások és vers-meditációk könyve. Nem egy-egy festmény titkát akartam megfejteni, sokkal inkább a sajátomat, azaz valamennyiünkét: a látás és látomás csodáit, a titkokból-szőtt emberi lélek színképét, a Lét fénybe-emelésének reményét kerestem tükreikben."

*

Az áprilisi számunkban megjelent olasz összeállítás *Pál József* professzor (SZTE, Olasz Tanszék) munkája. Indro Montanelli 1956-ban a Corriere della Sera budapesti tudósítója volt. A művet 1960-ban mutatták be Milánóban, 1961-ben film is készült róla.

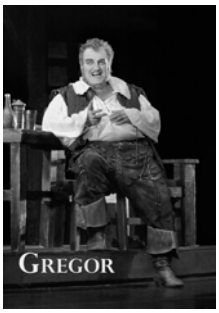

*

Megjelent Hollósi Zsolt *Gregor József* operaénekesről írt emlékkötete. Az exkluzív képes album kapható a könyvesboltokban vagy postaköltség nélkül megrendelhető a szerző honlapján: *www.hollosizsolt.hu*

Májusi számunk tartalmából

LÁSZLÓFFY ALADÁR, LÁSZLÓFFY CSABA, VILLÁNYI LÁSZLÓ, SZEPESI ATTILA versei

ORAVECZ IMRE regénye

BÁLINT PÉTER *Gulyás Pál*-esszéje

Tanulmányok *Kosztolányi Dezsőről*, *Szabó Lőrinc*ről és *Hunyady Sándor*ról

Ára: 450 Ft
Előfizetőknek: 400 Ft

nka
Nemzeti Kulturális Alap

10 012008 290010 012